

Колесо часу

Олександр Карпенко

Прощання з янголами Передмова-рефлексія

Коли закінчується війна, починається кохання. Та інколи, справді інколи, кохання буває завжди. Воно не залишає місця війні, бо немає часу на очікування, доки все скінчиться, доки та клята м'ясорубка, в яку нас втягнули сусіди, зійде на пси, і розпочнеться таке омріяне нове життя. Дочекаються ті, хто доживе до нього. А ті, хто — ні?..

Ті, хто — ні, стануть квітами — безсмертниками і завітчуватимуть дорогу до Неба, туди, де тільки янголи.

Цієї миті й виникає несподіване, непередбачуване кохання, бо потім не встигнуть, потім — це зараз. Тож вони й танцюють інколи свій перший і останній танець просто тут, на передовій, під "градами", не пригинаючись: набридло пригинатися. Вони танцюють танець чорний чи танець білий, бо кожному свій, кому, який призначено.

Олександр Карпенко написав книжку оповідань про війну, нашу сучасну, ту, в якій ми живемо і яка називається дивним словом АТО. Але автор писав і про кохання, про те миттєве почуття, що раптово паморочить голову і дає надію, що лихо омине, що той маленький розпечений шматочок металу про— свистить, можливо, навіть трохи зачепивши, але все ж таки повз тебе.

Так було завжди, і йшли люди боронити свою землю. Так є і зараз. Вони прийшли і стали героями. Одні з нас, обрані Господом, сьогодні є охоронцями землі. І на абсолютно дурне запитання обивателя: "Ви за кого там воюєте?", у них є проста відповідь: "За нашу з вами землю!" Бо в твоїй країні немає чужої землі, тільки — рідна, і її необхідно боронити.

Так було завжди, так буде завжди. Стріла часу не зупиняється. Вона обов'язково прилітає до тебе, щоби нагадати, що ти теж є покликаний до звитяги.

Ворог завжди поруч. Він може зачaitися, бути улесливим чи нахабним. Ворог спокушатиме, розкидаючи срібняки, даруючи принадні пестоці й маніпулюючи твоєю свідомістю. Але він завжди залишатиметься ворогом. Тому війна, що повзе нашою землею, і не припиняється вже кілька років, це війна не когось далекого й невідомого тобі, це наша війна за нашу землю.

Олександр Карпенко — класний журналіст, тому в його оповіданнях все документально вивірено. І навіть там, де панує розквіт фантазії, віриш йому, бо історичні реконструкції автора не просто правдиві, вони переносять шаленство епохи у сьогодення.

Танець чорний — танець білий: кому який випаде. Вони танцюють його інколи

вперше, а інколи й востаннє, танцюють, щоби вистелити дорогу до Неба дивовижними квітами, що звуться безсмертниками, танцюють, щоб стати янголами...

Сергій Грабар.

Стріла часу

Весняна фантасмагорія

Одного дня, коли я порався на городі, до мене прилетіла стріла. Увіткнулася прямо біля моїх ніг. Ні, брешу, не так було. Щось у мене дзенькнуло під сапою, а під серцем тенькнуло. Я ще не бачив, що це, але чітко уявив предмет — наконечник стріли. Я відкинув убік знаряддя праці й став розгрібати землю руками. Де ж він? Аж розхвилювався, упрів. Ось! Лежить вістрям на схід, наче компас. Але це не означає, що він завжди так лежав. Мабуть, трактор перевернув його разів кільканадцять. Але він усе одно ліг на своє місце. Це знак. Шлях мені лежить на схід, чи чекати біди звідти? "Що ти там колупаєшся? — роздратовано гукнула дружина, — роби рядок". До речі, той рядок пролягає теж із заходу на схід. Але я вже думаю про наконечник, затиснутий у долоні. Я такі бачив у музеях. Але ті були напівзотлілі від іржі, а цей цілісінький, тільки розпливвся на ньому кілька фіолетових плям, ніби хто капнув кислотою. Кислотою часу. "Бронза, а може, й мідь", — сказала дружина, яка краще за мене розуміється на хімії.

"Е-е, та це не просте поле, — глянув на свою ниву іншими очима, — а поле битви. Хто випустив цю стрілу, і в кого вона поцілила? В людину чи звіра? Може, лежав на цьому місці кількасот років тому якийсь древній воїн і конав? Хай там як, а рука, що натягувала ту тятиву і запустила стрілу крізь віки, була дуже сильною.

Цікаво, який вигляд могла мати ця місцевість дві або півтори тисячі років тому? Оцей яр, що підступає до поля з півдня, безумовно, тут був, не могли його стерти тисячоліття, ну, а отут, де стою, вочевидь, дрімав правічний степ. Як добре було б відтворити події бронзової епохи. Але чи можна вірити історичним дослідженням? Вони пропонують безліч версій і фактів, однак неспроможні змалювати повну картину. Спробував розібратися в цій плутанині за пляшкою домашнього вина з сусідом, вчителем історії. Потім удома відкрив книжку, яку дав мені почитати сусід. Як цікаво! Трипільці, кіме— рійці, сармати, скіфи, анти... Випала з рук книжка. Сплю. Вночі хтось мене шарпає за ногу. "Га, що? Ще ж ніч, дай поспати", — бурчу і перевертаюся на інший бік. Але тут же схоплююся, бо краєм ока помічаю, що це не дружина, а якийсь бородатий велетень у чудернацькому шкіряному капелюсі, схожому на будьонівку, з великими голими м'язистими руками, як у Шварцнегера, та ведмежій шкурі. "Що за мара? Ти хто? Циркач якийсь або що? Оксано, це твої першоквітневі "приколи"?" — кричу, вкриваючись холодним потом. Але чудовисько хапає мене за плечі, наближає до себе і шепоче: "Тихо... Не бійся. Свої. Я той, хто сьогодні прислав тобі стрілу". Кліпаю

очима, смикаю себе за вухо. Класний сон. Кольоровий, у 3Д форматі. Таких ще не було. Це прогрес, а може, регрес, деградація психіки, зумовлена, віком і комп'ютерними іграми. Добре, думаю, підіграю цьому здорованню. "Так, хто ти, кажеш, такий? Ко— нанварвар?" — питаю, ледь стримуючи дурнувату посмішку. "Я Дор із клану Ведмедів, ми — воїни, а ти мій далекий нащадок. А Кон — мій друг, який загинув ще десять років тому", — відповів. "Чудова інтрига закручується, — міркую собі, — скіф через кілька тисячоліть знаходить свого далекого родича, схожого на нього, і вказує місце, де сховані скарби клану. Нащадок викопує їх і стає казково багатим: мандри, яхти, вілли, різнокольорові жінки, благодійність тощо... Ні, занадто меркантильно і нудно. Краще так: серед скарбів знаходжу золоті обладунки античного витязя — лати, шолом, кольчуга, щит, меч, лук і — перетворююся на непереможного воїна, який їде на схід і кладе штабелями терористів. "Слухай, — питаю, — а ти міг хоча б помитися?" "Це я тобі їх зараз мармизу твою п'яну вмию, — прошипів грізно Дор, вишкіривши свої жовті міцні зуби, якими, мабуть, і ведмедя міг би загризти, — збирайся, потрібна твоя допомога".

Натягую спортивні штани, "вітровку" на майку, кросівки на босу ногу, виходимо на вулицю. Біля під'їзду п'ятиповерхівки до перил сходів прив'язано двох коней, зачувши наші кроки, один із них радісно робить: "Фр-фр.", а другий мотнув гривною, ніби хотів сказати: "Ну скільки можна вас чекати". Коняча мова у всі часи однакова: так вітають господарів. Виходить...я теж і господар, і вершник. Але ж я на конях уже не їздив із дванадцяти років. Було те один раз, пригода скінчилася легким струсом мозку і переломом руки. Відтоді, коли бачу коней, відчуваю, як біжать мурашки по спині. Дор, зрозумівши мою нерішучість, узяв мене під пахви і легко висадив на коня, а потім і сам, ніби підкинутий пружиною, злетів на свого скакуна. Їдемо вулицями сплячого містечка, я при звичаюся до сідла і почуваюся трохи впевненіше.

А ніч така прозора, ніби шампанське у кришталевому келиху, з дна якого із шипінням піднімаються бульбашки, сповнюючи повітря хмільних пахощів весни. Ось проминули на кругу в центрі містечка машину ДАІ, в якій два сержанти займаються коханням із дівками. Один із них, щоправда, підняв голову і ошелешено дививсь у наш бік, але чиясь рука з довгими нафарбованими пазурами потягнула його за шию на себе. Далі — башти елеватора, околиця. А де ж асфальтівка, що веде на Білу Церкву, міст через залізничну колію і кленові джунглі обабіч? Тільки одинокий дуб. "Інша реальність", — видав мій збуджений мозок, насичений різними фантастичними небилицями, запозиченими з сучасних фільмів.

Зупинились. Дор подивився на мене якимсь довгим проникливим поглядом і після паузи почав: "Десять літ тому мій побратим Кон, вмираючи в мене на руках, заповів узяти на виховання його п'ятирічну донечку Вію. Я її виростив як свою, у походи брав, на полювання, муштрував, наче хлопця, вона й справді набралася від мене різних бойових премудростей, могла стати добрим воїном, бо дівчат у нашому війську немало, але шаман Ануй визначив їй іншу долю: вирішив узяти її до кола жінок свого сина Абана. Та вона вперлась, а тому її мають принести в жертву сьогодні на світанку:

зарізати і спалити. Треба її врятувати. "Але ж це ваш звичай, хіба ти можеш йому противитися?" — питаю. "До дідька ці звичаї. Наш рід не визнає цього дикунства", — відповів. Далі владно наказав: "Скидай своє лахміття і вдягнися, як належить воїну з клану Ведмедів". Дістав зі шкіряної торби речі: хутряну безрукавку — ознака приналежності до клану, два великих мідних млинці, з'єднані ремінням, це щось на зразок бронежилета, один із цих кругів закрив мені груди, другий — спину, на голову — мідний шолом. "Та він завеликий, у мене 58-й розмір, а тут усі 60", — бурчу. Затим натягую тонкі шкіряні штани, чоботи із загнутими вгору носками. На спину Дор припасував мені важкого дерев'яного щита із металевим осердям у центрі. "Ну ось, тепер ти схожий на людину. А зараз — прийми цього сікача". Витязь подає мені довгого меч у шкіряних піхвах. Трішки оголив лезо: "Цілуй". Я став на ліве коліно і поцілував холодну і водночас пекучу крицю. "Молодець, Оле, із клану Ведмедів", — схвально мовив Дор. Виймаю меч із піхов, роблю кілька випадів, наче фехтувальник, та стинаю голови будякам. Мені здається, що моя рука не така вже й безпорадна під його тягарем, ніби згадала те, що завжди вміла добре робити. Дор дивився на мене, наче батько, який пишається, що його синові передалося бойове мистецтво предків. "Ти все вмієш, головне — не боятися, скільки б не було ворогів", — давав настанови. Потім додав до мого арсеналу ще п'ять ножів. "Це металеві, спробуй, ти колись ними дуже добре орудував". "Я?!" — дивуюся. "Так, ти був хорошим воїном, щоправда, трохи запальним, висловлюючись вашою мовою, у тебе іноді дах їхав, і водночас м'яким, коли йшлося про страту полонених. Оце тебе завжди й підводило. Пісні складав гарні", — дедалі більше дивував мене Дор. "Так ось чому в юності я не вилазив із бійок, ось звідки у мене постійне бажання заїхати у якусь товсту нахабну пику, ось чому я журналіст і трохи поет", — осяяло мене. Я зважив на долоні холодну сталь і коротко замахнувшись, метнув ножа з-за плеча у стовбур дуба. Лезо увійшло майже наполовину. Дор схвально кивнув головою.

Рушили. Пустили коней учвал. Я із задоволенням завважив, що сиджу в сідлі наче, влитий у нього. Ха! Ще б пак, я ж із клану Ведмедів! Кілька разів на ходу вихоплював меч і розмахував ним над головою. Дор застережливо підняв руку. Стишилися. Десь тут починається стійбище клану. У ранковій імлі щось бекнуло, потім мукнуло. Мій побратим пошепки пояснив, що кіфи оточують свої табори живністю — вівцями, биками, козами, оленями. Їх стережуть страшні пси-вовкодави і навіть справжні ведмеді. Худоба із запаху розрізняє своїх, ну, а собаки і звірі — тим паче. Отож якщо поткнеться хтось, здійметься страшна буча, до табору чужинець живим не добереться: порвуть, загризуть, заколють рогами, затопчуть. Я перелякано зиркнув на свого супутника. "Не бійся, ти свій", — заспокоїв. "Це як мінне поле, — подумав я, — але, мабуть, Дор знає безпечні стежки". За мить він опинився в обіймах якогось чудовиська, яке обхопило його своїми лаписьками і з радісним гарчанням облизувало обличчя. Мати рідна! Та це ж ведмідь! "Гир, мій маленький", — пестив його Дор, а той аж скавучав од щастя. Тим часом у мою ногу ткнулася величезна чорна морда кудлатого вовкодава. Обнюхав, потім став на задні лапи, вперся передніми мені в груди,

подивився в очі і лише потім лизнув у губи. "Познайомся, це Край", — сказав Дор. "Дуже приємно, Ол", — відрекомендувався я і церемонно вклонився псові. Той у відповідь приязно шмагнув мене по ногах своїм великим кошлатим хвостом. "План простий: викрадаємо Вію, а Край і Гир прокладають нам дорогу серед стада, втікаємо до великої ріки, там я сховав свою родину, але щоб заплутати сліди, зробимо невелике коло, спершу на захід, а потім на схід. Десь тут зі своєю сотнею мій брат Кутай. В разі погоні, він обіцяв ударити їй із тилу".

Ведмідь і пес одразу ж узялися до роботи — розштовхували навсібіч худобу. Коли на дорозі траплялася вівця, Гир брав її за карк і переносив в інше місце, якщо бик — легенько стусав лапою. Край діяв значно делікатніше. Підходив до кожної тварини і щось тихенько гарчав на вухо. За кілька хвилин я побачив у відблиску пригаслих вогнищ пірамідальні споруди, що нагадували казахські юрти. Вони всі схожі одна на одну, та більша, та менша, як можна серед них знайти потрібну? "Где эта улица, где этот дом...", — закрутився у голові совковий мотивчик. Але Дор знає, куди йти. Я тим часом озираю табір: кілька жевріючих вогнищ, навколо, ніби снопи, лежать воїни, видно, добряча була вчора гулянка, бо земля всяна обгризеними кістками, а в повітрі досі запах смаженої свіжини. "Певно, наші пращури теж шашлички полюбляють.", — відзначаю.

Нарешті Дор зупиняється біля одного з помешкань. Обережно робить надріз у його шкіряній поверхні, припадає оком, потім запрошує мене. Бачу добре освітлений простір — палахкотить кілька факелів. У центрі юрти на шкурах стоїть на колінах дівчина. Мабуть, це Вія. Дуже гарна, смаглява, з трішечки розкосими очима. Її чорні хвилясті коси сягають п'ят. Їх розчісують дві дівчини, а третя надіває золоті прикраси. Їх так багато, що, здається, тонка і довга шия юнки зламається під тягарем коштовностей. Дор торкається мого плеча: час діяти, бо небокрай уже став сіріти. Показує пальцем у бік входу до намета, а потім ребром долоні проводить собі по горлу, це означає, що маю "зняти" одного з двох вартових, перерізавши йому горло. Я похолов: хіба ми так домовлялися? За все своє життя я ні кроля не забив, ні курки не зарізав. Утім, мій батько Федір, фронтовий розвідник, якого мати теж завжди лаяла за "чистоплюйство", говорив: "Людину вбити легше, ніж курку, бо в неї гріхів більше". Раптом, і я зможу? Мене лихоманить. Навшпиньках наближаюся до своєї жертви, яка, впершись головою у держало списа, мирно підхрюпує. "Ну-ну, розбуркай свої войовничі гени", — налаштовую себе на криваву акцію. Видно довгенько налаштовував, бо Дор зламавши карка першому вартовому, наче барс, стрибнув до другого і повторив свою страшну дію. "Слабак!" — шепнув мені зневажливо. Мені й справді стало соромно: оце такий воїн із клану Ведмедів! Але що робити з подругами Вії? Теж убивати? Не хочеться. Я краще узяв би їх у полон, хай би обробляли город і розчісували мені вечорами чуба. "Рабовласник клятий", — зневажливо дорікнув собі.

Дор наказав мені стерегти вхід, а сам, оголивши меч, відкинув запинало намета. Почулося притишене "Ой!" і грізне Дорове: "Ш-ш.". За мить він з'явився з Вією, яку тримав за руку. Дівчина раптом її висмикнула, зірвала з себе всі золоті прикраси,

кинула на землю і сердито придушила ногою, ніби гадину. Я з жалем глянув на купу золота, яке мерехтіло у пітьмі, переморгуючись із зорями на небі.

"Швидше, швидше...", — шепотів Дор. Ми побігли між наметами, наче тіні, до того місця, де залишили коней. Але їх було вже троє. Отже, маємо у своїй змові потаємних союзників. Дор поцілував Гира і Края, наказавши їм не тільки закрити утворений коридор, а й улаштувати бедлам. Свинячо-теляче коло пройшли навшпиньки, ведучи коней за вуздечки. Але план полетів шкереберть, бо в таборі вже зчинився лемент. "Ніколи петляти, відразу до ріки, — махнув рукою Дор у бік Дніпра. Помчали. Позаду гамір, вереск, гарчання, прокльони — це Гир і Край ведуть нерівну битву. Мабуть, поляжуть смертю хоробрих за свого господаря. Я знову приготувався побачити вулиці рідного міста, та натомість — чисте поле. "Не відставай!" — гукає Дор, стьобаючи нагаєм свого вороного. Спустились у вибалок. Овва, та це ж місцина, через яку через дві тисячі років проляже вулиця імені космонавта Титова! Якщо так, то незабаром маємо вибратися на узвишшя, де зараз мій сад-город. Так і є. Озираюсь і бачу, як позаду, десь за кілометр, коливаються у передранковій імлі чорні тіні вершників Абана. Чути дике і страшне гикання, важке дихання коней, помічаю своїм третім оком, що раптово з'явилося на потилиці від страху (принаймні так мені здалося), як деякі переслідувачі дістають луки, а в руках інших грізно зблискують мечі. Таки встигаємо вискочити з балки. Доженуть, їй'Бо доженуть! І де ті даїшники? Хай би запитали, за яким правом тут відбуваються кінські перегони, та ще й на такій шаленій швидкості. Сон це чи не сон, але мені моторошно. "Втікайте до лісу, я їх затримаю", — кричить Дор, різко завертає коня у бік ворога і блискавичним ударом зносить голову найближчого переслідувача. На землю ніби хто вихлюпнув відро крові. "Так он чого на цьому місці так добре морква родить!" — майнуло у моїй дурній голові. Тим же заднім оком помічаю, що в щиті мого друга стирчить кілька стріл. Слуги шамана обліплюють витязя з усіх боків, наче собаки ведмеда. Але чотирьом із них не вистачає роботи, ніяк не можуть знайти собі місця на цій смертельній орбіті, а тому відриваються від неї і мчать за нами з Вією. Тепер моя черга героїстувати. Кричу дівчині: "Втікай! Я прикрию!" Проте вона зупиняє свого коня і піднімає лука. Двічі свиснули стріли, випущені з нього, двічі зойкнули чорні вершники і злетіли із сідел. Але двоє просто на мене. Що робити? Ножі! Тільки б не промазати! Р-раз! Лезо мого сталевого помічника припадає у смертельному поцілунку до шиї переслідувача. Але залишається ще один, дістати ножа і замахнутися не встигаю, бо вже висить над моєю головою чужий меч. "Ти хоч знаєш, дурню неотесаний, що підняв руку на редактора районного радіо, поета, садівника і батька двох дітей?" — думаю, інстинктивно ухиляючись від удару і одночасно б'ючи своїм мечем нападника в живіт. У боксі цей прийом зветься "пірнанням". Тим часом Вія поклала ще кількох переслідувачів, які наїдали на Дора. Але й він, закривавлений, порубаний, сповз на землю. "Віє, Оле... Де ж Кутай?... Швидше...", — прошепотів і заляк. "Батьку!" — впала йому на груди, ридаючи, Вія. Але треба було поспішати, бо з долини чувся шум другої хвилі погоні. Рвонули з місця так, що аж багнюка з-під копит бризнула. Я порівняв подумки: так рушає мій "Жигуль",

коли різко відпустиш зчеплення. Знайшов про що думати у таку мить. Вія попереду, я трохи відстаю. "Цвьох, цвьох", — свистять стріли. Одна жалить мене в литку, а скільки їх поцілило у мого коня, не відомо, бо передні ноги в нього раптом підламуються, і я лечу ластівкою над високими травами. "Може, не знайдуть?" — зблиснула думка. Світ згас

Коли отямився, побачив сина Богдана і дружину, що витирала сльози.

— Де я? — ледве вимовив пересохлими губами. В роті якась гіркота, наче після перепоя.

— В лікарні, тату, знайшли вас геть побитого в нашому саду за містом. Хоч пам'ятаєте, як там опинилися? Наш сусід по дачі дід Микола Підгорецький побачив, як на вас напали якісь дивні люди на конях, оголосив тривогу на кутку, прибігли Грицько Столяр, Василь Побочій, Антон Погребняк із вилами, то та орда ніби випарувалася. Казав же, вам, батьку, щоб зав'язували з чаркою. На вас же місця живого нема: побиті, поколоті. А ще на вас було якесь дивне шкіряне вбрання, як у рокера...

Потім приходили по черзі слідчий із прокуратури та уповноважений СБУ. Говорили, що за фактом нападу на мене відкрито провадження, просили, щоб я описав зовнішність тих бандитів, цікавилися, чи не спілкувався я з ними раніше, чи не погрожував хтось. "Та ні — ніколи не бачив, ніхто не погрожував, нічого не чув", — відповідав і показував очима, куди покласти візитівки на той випадок, коли щось згадаю.

Гарно отак лежати в бинтах, наче в коконі, дивитись у стелю, думати про життя і нічим не перейматися: на душі якось млосно, ніби від благої звістки чи приємної зустрічі. Силкуюся збагнути, звідки взялася на серці оця пташина легкість, і не можу. Не можу згадати. Спогад завершується тим моментом, коли ми з сусідом-істориком дискутували за чаркою, далі — наче провалля. "А й справді, де ж я так начудив?" — набігає хмарка на мою світлу радість, але ж відразу ховається.

Місяць із хвостиком пробайдикував я на лікарняному ліжку. Нарешті — рідна квартира, милі заяложені стіни, старий продавлений диван ще радянських часів, на якому я бачив стільки і гарних, і жахливих снів. Останніми роками почав підмічати, що набув здатність силою волі у них повертатися, після того як ці видіння з якоїсь причини переривалися.

І ось настав день, коли з дружиною сіли в "Жигулика" (ми його ніжно називаємо "Порше") і поїхали на дачу. Попросився з нами і мій сусід— історик Василь Корнійович Гурко. Дуже кортіло йому дослідити місце моєї пригоди. А мені байдуже, бо нічого про неї не знаю. З дідом Миколою, дачним сусідом ми давно приятелювали, тож зустрілися, наче рідні. Обнялися, розцілювалися тричі. Рятівник. Полковник. (Йому справді як учаснику Другої світової присвоїли це звання). Хранитель околиці. Поки дружина розкладала на столику у альтанці різні наїдки та напої, аби пригостити моїх рятівників, дід Микола повідав те, що бачив. "Страшні, на чорних конях, я таких зроду-віку не зустрічав: ноги довгі, морди вузькі й маленькі, вершники у шкурах, із шаблями, ну наче в кіно. І ти був на коні, чи це мені примарилося? Тебе оточили, вибили з сідла,

накинули аркан на шию і потягли по землі. Аж раптом, наче з-під землі, ще якісь люди на конях вигулькнули. Я так розумію, що то були німці, а це наспіли наші. Так от, вони тебе й відбили. Але коли ми почали з переляку кричати, то й вони десь здиміли". "Скіфи, побий мене грім, скіфи...", — аж трусився від дослідницької лихоманки Василь Корнійович, який свято вірив у паралельні світи, у можливість мандрувати часом, а також у космічних прибульців, переселення душ. Я лише крутив головою і сміявся. Маячня якась, фантасмагорія. "А оце теж фантасмагорія?" — збуджено тицяв історик пальцем у свіжий рубець на моєму лобі. Прийшли Грицько Столяр, Василь Побочій, Антон Погребняк — кожен додав фарб у ту страшну картину місячної давності.

Добре посиділи. Дружина навіть дозволила мені випити чарку, незважаючи на те, що я був ще дуже слабкий. Співали так, що аж гойдалися вершечки сосон у ліску неподалік: "По-пе, по-переду Порошенко.". Це був день президентських виборів. Але я помітив, що дід Микола і його сусіди раз по раз озирались і перевіряли, чи є під столом їхні дубці. Невже й справді щось таке було, як розповідають?

Минув ще якийсь місяць. Дзвінок у двері. Відчиняю. На порозі — Богдан, за ним — якась дівчина, а поруч неї величезний кудлатий пес. Мене пронизало до п'ят точнісінько таке відчуття, коли знайшов стрілу. Ще не встиг розгледіти як слід гостю, але зрозумів, хто вона: "Вія!". І згадав до найменших подробиць усе, що зі мною трапилося тієї фатальної скіфської ночі. "Тату, знайомся, це Віка", — сказав син. Пес, Край, здогадався я, став на задні лапи і лизнув мене в ніс. "Привіт, Край!" — почухрав вовкодава по загривку. "Тату, ви що, екстрасенс, звідки дізналися його кличку, я ж вам нічого не говорив?" — здивувався син. "А-а, не переймайся, таке буває після травми черепа", — відмахуюсь.

Поки йшли до вітальні, я встиг її роздивитись, як мовиться, і спереду, і ззаду. Чоловікам для цієї процедури "зовнішнього незалежного оцінювання" потрібні лічені секунди. Раз! І фото готове. Висока, струнка, довгонога, наче амазонка. На півголови вища за Богдана, хоч він зростом метр вісімдесят. Як же вони цілуватимуться? Стегна не дуже широкі, зате сідниці опуклі й тугі, наче футбольні м'ячі. Груденята — невеличкі кавунці. Засмагли сильні руки. Тільки волосся обстрижене і ледь сягає плечей. Обличчя дивним чином поєднало риси Анжеліни Джолі й Кетрін Зета-Джонс, хоча в кіно Вію могла б зіграти і наша Наталія Сумська в молодості. Одне слово, секс-бомба. Є краса небесна, а ця — пекельна. Присіли, почалася традиційна в таких випадках розмова. Край ліг біля мене, поклавши голову на мої ноги, що дуже здивувало Вію. "Ну, як доїхали? — питаю, — чи багато автовок на шляху? Що чути, коли скінчиться ця війна? Чи не дешевшає бензин?". А синок мені: "Як себе відчуваєшся, тату? Чи загоїлися рани?". І таке інше. Віка раптом каже, звертаючись до мене: "А знаєте, мені здається, що я вас десь колись бачила...". "Воно й не дивно, — відповідаю, — Богдан дуже схожий на мене, от вам і здається.". "Ні-ні, — вперто мотнула вона своєю чорною гривовою, — це не те, я саме вас зустрічала, але. в іншому житті.". "Ну, звичайно, ми із вами познайомилися у третьому столітті нашої ери, за скіфської доби, я вас урятував від злого шамана, спеціально для Богдана. Ось і доказ", — кажу жартома і

дістаю з кишені наконечник стріли, з яким не розлучавсь, і котрий став для мене талісманом. Але це прозвучало так правдиво, що дружина з жахом вирячила на мене очі, а Вія несподівано усміхнулась. Ми впізнали одне одного, вона згадала все. Стріла з'єднала два світи — античний і сучасний.

"Ви, мабуть, займаєтеся спортом: стрільба з лука, фехтування, верхова їзда?.." — питаю. "І кунгфу.", — додала, сміючись. "Ох, нелегко буде Богданові, бо треба ж у всьому відповідати", — бідкаюсь. "Нічого, зате буде за мною як за кам'яною стіною.". "А хто твої батьки, Віє?" — цікавлюсь. Вона не поправила, не здивувалася цьому імені, значить, прийняла його. Але на чоло набігла хмарка, а обличчя ніби скам'яніло. Невже щось негаразд? Попросила Богдана дістати айпад і стала гортати сторінки з фото. Дитинство, юність, випускний. Ось вона з батьками, мати, чорнява красуня, як з'ясувалося, працює медсестрою у Білій Церкві, і батько — бородатий велетень, колишній десантник, "афганець". "Стривай-стривай, та це ж. Дор?" — вигукую не стримавшись. І знову здивовані погляди дружини і Богдана. "Дарій, — кивнула вона, — але афганські побратими чомусь називали його Дор. Іноді він, напідпитку, розповідав дивовижну історію, як в афганській пустелі, коли його група потрапила в засідку, їх урятували чорні вершники, котрі ніби спустилися з небес". "Це Кутай, його брат"... — пояснюю. Проте вона мене ще не до кінця розуміє. Дівчина гортає сторінки далі. Майдан революційний. Дор стоїть на тлі барикад, спершись на саморобного щита, з-за плеча видніється руків'я бити і ріжок лука, вдягнений у хутряну безрукавку, на голові металева каска. Натуральний бандерівець. Я запитально піднімаю очі на Вію. Вона кусає губи, щоб не розридатись: "Загинув. 20 лютого. дістав дві кулі." Її плечі починають здригатись, схлипнула раз, удруге, а потім уже не стримувалася. Край підповз до її ніг і тихенько заскімлив. Шкода, що Кутай цього разу не встиг урятувати брата. Я беру дівчину за руку. Вона притуляється головою до мого плеча. "Тату".

Через місяць вони в трьох пішли на війну: Богдан, Вія і Край. Можете, уявити, що витворяло це за тріо на фронті і в тилах ворога. Останній раз ми з ними говорили, коли вони були в Іловайську 19 серпня. І все. Місця собі не знаходили. Що думати? Як жити далі? Не значилися вони ні серед живих, ні серед мертвих, ні серед полонених. Сиджу за столом, намагаюсь щось писати, але нічого не лізе в голову. Відкриваю бокову шухляду, а там. моя стріла. І не

повірите, вістрям спрямована на схід! Збирай речі,— кажу дружині, — настала моя черга...

Блокпост

Вже місяць бачу одне і те ж: позаду і попереду розбита сільська дорога, обабіч пшеничні поля. Коли заступили на вахту, озимина, була по коліна, а тепер викинула колос і сягає пояса. Тим це зелене море і небезпечне, що може підповзти якийсь гад і

кинути гранату. Нудьгувати не довелося їй дня: як тільки уклали останній мішок із піском і натягнули брезент над головами, почалися пригоди. Мабуть, для сепаратистів новий об'єкт став дровинякою в очі, отож вирішили її виколупати.

А людей у нас на блокпосту: один, два... три..., — як кіт на плакав, точна кількість — великий секрет, хоча наші вороги це знають. Вони, до речі, звідкілясь усе знають, навіть — як нас звати. Одного дня до блокпоста під'їхало чотири автівки (старі "шістки" і "дев'ятки", які стали нині бойовими машинами сепаратистів), зупинилися метрів за двісті, з них вийшли бандюки і стали кричати: "Эй, пацаны, мы вам телок привезли." І справді, вийшло троє дівах у коротких спідничках і офіцерських кашкетах, одна поставила ногу на капот, друга стала робити вправи з автоматом, третя — марширувати, віддаючи честь, а потім усі разом під музику почали крутити задами. Була там і четверта, але з машини чомусь не вийшла. Мабуть, в іншому статусі, хтось на зразок Анки-кулементниці чи дружина польового командира. Ми аж роти пороззявляли на те шоу. Одне слово, відбувалася сексуальна провокація. Це був той період, коли ми ще боялися відкривати вогонь і сепари про це знали, а тому поводитися нахабно. Стали наближатись: попереду — три шльондри, за ними кілька чоловіків, а за спинами цих на першій швидкості рухається колона легковиків. Розгубилися. Що робити? Командир став нервово терзати рацію, щоб одержати якісь інструкції від командування. "Дійте за обставинами...", — відрубав йому майор. Ох, скажу я вам, дуже кепськими були ті обставини.

"Стій, стріляти буду!", — опам'ятався першим Іван Загорулько. Ми теж ніби прокинулися, стали смикати затвори автоматів, а кулеметники притулили приклади до плечей. "Ах ты ж, сапляк, в каво ты стрелять сабрался, да я тебя парву, как тузик тряпку.", — кричав мордатий ополченець. Сто метрів, п'ятдесят. Треба щось робити. Іван дав чергу поверх голів. Не чекали такого. Попадали на землю, а повії якось аж надто професійно, як у бойовику, миттєво скотилися в кювет, і з усіх машин по нас бризнули автоматні черги. Ми дружно, із задоволенням (скільки ж можна терпіти?) відповіли з усіх стволів, було видно, як кулі рвуть обшивку передніх "Жигулів", ті, що позаду, хутко розвернулися і ходу. Побачивши це, наш лейтенант наказав припинити вогонь. Дідько з ними, хай утікають. На дорозі, позаду і попереду блокпоста, залишилося два зречшені легковики. Мали б вибухнути, але чомусь цього не сталося, хоча під обома утворилося по великій бензиновій калюжі. Артем Невідомський і Вітя Сірик, ставши навколішки над кюветом, блювали. Іван Загорулько (цей день показав, що він у нас найкрутіший) рушив до однієї з автівок. Озирнувся, і зробив знак, щоб я йшов за ним. Передусім ми відкотили цей катафалк на кілька метрів од вибухонебезпечної калюжі. Я намагався не дивитися всередину. Але потім таки не витримав і глянув. Краще б не робив цього, бо та картина ще довго стояла перед очима, викликаючи млюсть під серцем. Салон був червоним од крові, голова одного пасажирки лежала на плечі іншого — обоє ніби спали, водій розбитою скронею притулився до шибки дверцят. Тільки пасажирка сиділа з гордо піднятою головою. Дуже гарне, стерво, цікаво, вмерла за ідею чи за кохання? Хоча і те, й інше — ідея. У розплющених

очах читався докір: "Ех, ти..." "Сама винна, дурепа, не треба було лізти на амбразуру", — відповів я їй. Хоча на серці було так холодно і гидко, ніби туди заповзла гадюка. Мене, як не дивно, не знудило. Іван простягнув цигарку. Закурили, я часто спльовував, таки нудило. Два дні чекали, що за трупами хтось приїде, зрештою, закопали їх у лісосмузі. Так ми заснували свій цвинтар.

Потім унадився снайпер. Стріляв, гад, з кургану, що бовванів у полі десь за кілометр. Першим поклав Андрійка Ваколюка. Вцілив у голову. Бідолаха навіть не зойкнув, а якось тихенько опустився на землю, наче надувна лялька, з якої випустили повітря. Ми ту тварюку вирахували і знищили.

Дуже сутужно з харчами. Останній раз їх підвозили тиждень тому. Коли я встромив ножа у банку з тушонкою, почулося характерне: "Пс-с-с..". Я похолов — це означало, що вона зіпсована, хапаю другу банку — теж зневажливе "Пс-с-с...". Хлопці взялися за свої пайки і знову: "Пс-пс...". Ох і дали ми волю почуттям. То був справжній фестиваль матірщини, дісталось і генералам, і інтендантам. Коли заспокоїлися, стали міркувати, що робити, навіть пожартували, мовляв, доведеться з'їсти Данила Семенця — най—гладкішого серед нас бійця, хоча за останній місяць він скинув кілограмів десять. Потім стали обговорюватися варіанти добування харчів, наприклад, полюванням. Усі згадали, як кілька днів тому бачили поблизу лісосмуги дику свиноматку з виводком смугастих поросят. Наш снайпер Андрій Швець навіть упіймав ту ляху в перехрестя свого прицілу, але лейтенант скомандував: "Відставити!" "Ех, оце б зараз засмажити кабанця", — мріяли хлопці, гризучи сухарі та гріючись на сонечку.

Іван зголосився йти у найближче село за харчами, ясна річ, зі мною. Ми вже друзі — нерозлий вода. Лейтенант погодився, бо іншого виходу не було. БТР-а ми ще не мали, чекали з дня на день, а тому рушили пішки з рюкзаками за плечима. Було надвечір'я. Сонечко саме ховало свою розпечену макітру за небокрай. Я став із подивом роззирався навсібіч — раніше на це не було часу. Відзначив, що літо вступило у свої права і саме зараз відбувається ого урочиста інавгурація: оду йому співають зведені хори птаства та польової спільноти — ховрахів, мишей, коників-стрибунців та бджіл. Їм немає діла до політики, війни, сепаратистів та інших земних клопотів. Коли ж навчимося жити за їхнім прикладом? Себто — не тримаючи каменів за пазухами, однією миттю, радіючи сонцю, вітру, дощу, кожному подиху. Ми з Іваном презирнулися, посміхнулись і не змовляючись на весь голос затягнули: "Горіла шина, палала...". Іван — студент університету фізичного виховання, багатоборець, був із перших днів на Майдані, а потім за власним бажанням записався до Нацгвардії, я третьокурсник філфаку одного з педуніверситетів і теж доброволець. Якось я запитав його: "Іване, слухай, ось ми тут, у цій м'ясорубці, а по Києву та інших містах ходять тисячі гицелів, п'ють пиво, трахають дівчат і висловлюють свої патріотичні почуття у "Фейсбуці". Їм та й, власне, державі, вочевидь, по барабану, що можемо загинути, що без води, їжі, ну, запишуть нас до Небесної сотні, оце й уся шана...". "Не переймайся, брате, — відповідав, — вижени цю бридку українську жабу з грудей. Не звертай ні на кого уваги, бо той святий вибір, який ти зробив — у площині твоїх стосунків із влас—

ною совістю. Ти, совість, Україна, Бог і більше нікого, розумієш? Почесті, матеріальні блага? Начхати. Головне те, що в тебе залишається в душі". Мені полегшало.

Ми Івана любимо за щирість, великодушність і просту народну мудрість, що притамані нащадкам селян. Нема в ньому ні крихти подвійності чи потрійності, які трапляються досить часто серед представників нашого славного етносу. Він увесь на поверхні. Що думає, те й говорить, але й промовчить — у тому випадку, коли бачить, що може образити друга. Незважаючи на цю відкритість, ні в кого не виникає бажання його "підколоти". Бо Іван просто-таки випромінює добру силу. Може, через те й узяв мене під своє крило, бо мій невеличкий зріст і аж надто простодушне дитяче обличчя завжди викликали в оточуючих бажання принизити, через що не раз доводилося відчайдушно кидатися в бійку...

Тихо, наче у вусі, навіть собаки припишкли, тільки комарі дзижчать та останні бджоли ідуть на посадку на свої медові аеродроми. У який же двір постукати? Врешті-решт вибрали непоказну цегляну хатину під почорнілим шифером. Мабуть, через якусь її беззахисність. Відчинили напівзгнилу дерев'яну фіртку, потопталися на порозі. Бачу, що від Іванової сміливості й рішучості не залишилося й сліду — у ролі жебрака йому ще не випадало виступати. А, що буде, те й буде, махнув він рукою і постукав у шибку веранди. "Іду-іду, кого там нечистий приніс...", — почувся сердитий жіночий голос. Відчинилися двері й на порозі стала дівчина. Ні, не дівчина — молодичка. Я це зрозумів через глибину сірих очей, на дні яких хлюпали біль утраченого чи зрадженого кохання і материнська мудрість. Не сказав би, що гарна в моєму розумінні, бо мені подобалися красуні на кшталт ляльок Барбі, але доволі симпатична. З ямочками на щоках, рум'яна, русява-кучерява, засмагла, вона нагадувала свіжоспечену пшеничну паляничку. Ні, не проте ви подумали, вона не була пишною чи тлустою, а досконало жіночою.

Я дивився на неї, а вона... — на Івана. "Ой", — зойкнула після цієї німої сцени. Нам стало ніяково, бо уявили, як виглядаємо поруч цієї духмяної української здоби: неголені, брудні, смердючі. "Вибачте, ми не туди потрапили.", — пробурмотів Іван і потягнув мене за рукав, щоб іти. "Стояти! — скомандувала вона рішуче. — Кругом!". Ми автоматично виконали команду. "Кроком руш до хати!" Покірно зайшли до веранди, яка, вочевидь, правила господарям за їдальню. "Посидьте, я швидко. Діду!" — гукнула голосно. З хати почувсь срібний дзенькіт — такі звуки можуть видавати лише ветеранські іконо—стасти, за хвилину у дверях з'явився дід, старезний,

як світ, сухий, наче стара груша, із дивною сивиною, золотавого відтінку. А до його ноги, ніби листочок, приліпився замурзаний хлопчик-мізинчик. На брунатовому піджаку в клітинку із зачовганими рукавами і кишенями — орден Червоної зірки, медаль "За отвагу" і з десятків ювілейних відзнак.

— Здорові були, хлопці, звідкіля будете? Мабуть, бандерівці? — проскрипіла груша.

Нас від цих слів пересмикнуло. Поволі підвелися, щоб іти.

— Ша, орли, ша, я свій, тобто правильного виховання і, як кажуть, козацького роду, але в селі тут таких — через одного, чимало і шкур продажних, бойовикам і росіянам

допомагають. Недавно приходило четверо. Я їх з вимови вирахував і за нахабством. Їхню натуру добре знаю, ще з війни, надивився на художества визволителів, коли йшли по Германії в 1945-му. Поводились, як орда монгольська...

Дід, він назвався Іваном Никифоровичем, став розповідати про недавній візит тих монголів.

— Ей, красавіца, пажрать сабери чево-нібудь і віпіть, і бистро, бистро, не відішь, асвабадітелі прішлі, — наказав один із них, а інший обхопив однією рукою молоду господиню за талію, а другою поліз їй за пазуху. "Ребята, смотрите, чево я нашол, га-га, две дині..."

— Не сметь! Смірно! Вон із мого дома! — стукнув костуром дід об підлогу. Окупанти сторопіли.

— Ах ти, казьол старий! Да я тебя счас..., — зашипів один із них, підступаючи до діда.

— Атставить! Не видишь, ето наш челавек, ветеран, уходим, нам шум ни к чему, — наказав старший.

Дідову розповідь перервала поява Людки, так звали господиню, яка наче вправний жонглер, стала метати на стіл тарілки з наїдками: варена картопля, смажені яйця, шкварки з цибулею, домашній хліб, квашені помідори, полуниці й мед — проста селянська їжа, але ми прикипіли до неї не лише очима, а й, здавалося, шлунками, які загарчали, наче розлючені тигри.

— Що Бог послав, вибачайте, магазин уже місяць не працює, — виправдовувалася жінка, — хліб не возять, печемо самі з борошна старих запасів.

— О! Це для нас така розкіш! А скажіть, як він вам усе оце послав, якими каналами? — намагаюся жартувати, а в самого аж руки трусяться, щоб ухопити шкварку.

— Може, по сто грам наркомівських? — замість відповіді запропонувала Людка.

— Н-ні! — дружно замахали ми руками.

— Ну, ладно, ребята, по одній махнути можна, на війні ето святоє дело, — мовив дід.

— Ну, якщо й господарі з нами, — несподівано погодивсь Іван і нишком зиркнув на Людку.

А я з подивом — на нього. Що це з ним? Не пив, не пив — і на тобі. Теж мені, спортсмен.

На столі миттєво з'явилася зелена карафка і маленькі стопочки. Хлопчик-мізинчик підійшов до Івана, подивився на нього з-під лоба синіми оченятами, а потім, як кошеня, видерся йому на коліна. Дід здивовано похитав головою.

— Оце-то так, він же у нас дикий, від людей ховається, це тобі, теско, велике довір'я випало... Ну, раз так, то розливай, — скомандував рішуче.

— Давайте за мир і знайомство, — підняв першим чарку ветеран.

— І за любов..., — раптом додав Іван, намагаючись не дивитися на Людку, яка чомусь зашарілася.

Випили, і я відчув, як покотився від горла до п'ят вогняний клубочок, од якого в

голові утворилася каламутна хмаринка, а язик опинивсь у стані космічної невагомості. Розмова, зірвавшись з якоря, попливла швидкою і легкою течією, минаючи греблі і пороги. Іван, уже не соромлячись, дивився на Людку, а вона не опускала очей, тож стало помітно, як їхні погляди набувають стану взаємопроникнення, розчиняючись один в одному. Вона, виявилось, вдова, щоправда, солом'яна, повіявся її Алік у Москву на заробітки — і вже три роки від нього ні слуху, ні духу. Щоправда, його товариш Микола, який нещодавно приїздив у короткочасну відпустку, під чаркою вибовкав, що Алік там трохи підженився на господині маєтку, в якому вони працювали. Та він, власне, й тут не пропускав жодної спідниці, бо вважався у селі чимсь на зразок секс-символу. Одне слово, мачо, а якщо точніше, — чмо. Коли Людка починала йому дорікати за походеньки, люто бив її. А тому вона при згадці про цього московського джигуна водила плечима, ніби до спини притулили розпечену праску. На Івана страшно було дивитися: обличчя, як крейда, скрипів зубами, стискав кулаки. Мабуть, якби той ловелас попався зараз йому в руки, то роздушив би, як комара. З Іваном усе було ясно: закохався, голуб сизокрилий. Та й Людка на очах мінялася: в очах спалахують іскорки, груденя— та-диньки (той клятий москаль мав рацію) здійснюються частіше. Словом, попалася пташина.

Людка попросила півгодини на збір провіанту. Що вона могла нам дати, коли самі бідують? Однак вигребла, мабуть, усе, що було. Поклала до наших речових мішків добрячий шмат масла, кусень сала, кілька десятків яєць, два літри молока в пластиківій пляшці, картоплі ("напечете на вогнищі"), жмут зеленої цибулі, банку консервованих помідорів, пучок редиски. Ми подякували і вийшли у двір. Вечір був теплий, лагідний, фіалково-рожевий, якийсь фантастичний, марсіянський. Я делікатно пішов попереду, аби залишити Людку та Івана наодинці. Став за хвірткою. Намагався не озиратися та не втерпів. Мати рідна! Цілуються. Та так смачно, що й мені захотілось. А отой вогняний клубочок, що докотився до самісіньких п'ят, став підніматися вгору теплою хвилею, зупинився в грудях і мало не розірвав їх.

Він щось гаряче шепотів їй на вухо, вона йому відповідала. Раніше я думав, що для першого поцілунку, треба, як мінімум, два побачення "без усякого такого". Тепер мої уявлення про кохання докорінно змінилися. Війна всі етапи скорочує вдвічі. Ба, а що це там приліпилося до Іванової ноги? Хлопчик-мізинчик Артемко. Схоже на те, що народилася нова українська сім'я...

Наступного дня під вечір дивлюсь у бік села аж там на шляху якась постать. Я бінокля до очей — Людка, ледве йде, мало не тягнучи по землі величезну смугасту сумку. "Іване, — гукаю, — а йди-но поглянь". Він як глянув — наче з цепу зірвався, за якусь хвилину вже був біля неї.

— Я ось тут вам борщику наварила і вареничків наліпила, — щебетала молодичка. Поки бійці наминали її гостинці, вони з Іваном сиділи метрів за декілька на шинах і про щось, ніби ті голубочки, воркували.

Наступного дня Людка не прийшла. Іван місця собі не знаходив, нервово, як той лев, що очікує на свою самицю, ходив навколо блокпоста. "Командире, відпусти", —

благав лейтенанта. "Ваню, ти бачиш, що робиться, сусідній блокпост цієї ночі обстріляли, можуть добратись і до нас", — намагався він втихомирити Ромео. Та все ж Іван не витерпів, зірвався з місця: "Якщо й розстріляють за порушення дисципліни, то кохання варте того.", — сказав і щезнув у темряві ночі. Вранці повернувся блідий, змучений, із тінями під очима, хитався, ніби п'яний, але здавалося, що над його головою сяяв німб щастя. Я хотів було недоладно пожартувати, чи це не сепаратисти його катували, але вчасно прикусив язика, зрозумівши, що смертельно образив би друга.

Через день Людка знову прийшла, принесла харчі, а головне — обдарувала нас такою усмішкою, що ми готові були йти голіруч проти батальйону сепаратистів. Відтепер не лише Іван, а й увесь наш взвод щодня із надією, нетерпляче поглядав у бік села. Ні, не тому, що чекали на їжу — щоразу її було все менше й менше, а сподіваючись домашнього тепла, яке вона приносила з собою...

Нічний бій був тривалим і запеклим. Спершу бандити обстріляли нас із гранатометів, а потім посунули, ніби сарана, прориваючись зі Слов'янська. "Тримати фланги! Не дати себе оточити!", — кричав лейтенант. Блокпост досить успішно огризався, виручали довгі й замашні, як крила вітряка, руки Івана. Він поставив біля себе ящик із гранатами і розсівав їх по полю, наче добрий сівач, замінивши собою кілька автоматичних гранатометів системи АГС. "Перший, перший, я дванадцятий, веду бій, із переважаючими силами терористів, потрібна допомога", — кричав охриплим голосом наш радист. Гранати у Івана скінчилися. Здавалося, що на нас насувалося сотні смертей, що клепали свої страшні коси і кліпали мертвими очима. "Живий?" "Живий!" — перегукувалися ми з Іваном. "Живий?" — а відповіді не чую. Я до Івана, а він...

Підмога підоспіла, коли від відділення залишилася половина особового складу. Вбитих і поранених — у вертоліт, звідти — поповнення. У мене — жодної подряпини, тільки дуже болить плече від прикладу і тремтять від напруги коліна. Сів на дорозі, притулився спиною до мішків із піском, курю. Коли стало розвиднятися, побачив на шляху, що веде із села, знайому постать. Людка. Здавалось, що вона летіла. Її короткий білий плащик нагадував крила морської чайки, а волосся у світлі перших променів сонця — палаючий факел в руках олімпійця. Ну що я їй скажу? Хоч крізь землю провалився, хоч застрелься, але я цю зустріч пережити не зможу. Затулив очі руками. Вона забігла в середину нашої піщаної фортеці і впала коліними на те місце, де щойно лежав її Іван. Як здогадалася? Довго так стояла, зігнувшись у поклоні та притулившись чолом до ще свіжої кривавої плями на асфальті. "Іване, Іваночку...", — стогнала. Від неї віяло знайомим і таким рідним запахом хліба і стиглих яблук, який здався напрочуд недоречним поряд із духом смерті, що чорним покривалом накрив блокпост. Але ця зустріч живого і мертвого світів вивела нас із заціпеніння. Ми відтавали, перетворюючись із крижаних стовпів на суцільну воду, плакали очі, плакало все всередині. Тільки тепер зрозуміли, що сталося: ми живі, починається новий день, але немає в ньому Івана, Дмитра, Бориса, Андрія та інших наших братчиків...

Чаша спокути

В кабінеті головного інженера заводу залізобетонних виробів накурено сокиру вішай, за довгим столом, за яким свого часу збиралися літучки, сидить семеро бійців у камуфляжах, перед ними відкриті бляшанки з тушонкою, сало, нарізане великими шматками, три порожніх пляшки з-під горілки, карти. Грають у дурня, але мляво, без вогнику, тільки аби згаяти час, видно, що в їхніх головах інше.

— Может, еще одну раздавим? — чується чийсь невпевнений голос.

— Атставить, — тихо, але рішуче наказує наймолодший із бійців, — через час выдвигаемся. Це командир диверсійної групи ополченців Антон Романенко на прізвисько Ромашка.

Ця година тривала дуже довго, наче вона гумова, безрозмірна. В неї вмістилося з десяток сороміцьких анекдотів, сотні тривожних думок, два перемовних сеанси із Центром, ще три випитих пляшки окови — тої ("Ну, ладно, давай, хрен с ним..."). Причому Антон вижлуктив грамів двісті просто з пляшки. Нервував. Це перше його бойове завдання в Україні. Раз по раз підходив до вікна і напружено вдивлявся у темні контури заснулого Луганська, ніби намагаючись щось розгледіти. Це місто йому не подобалось — якесь необлаштоване, колюче, непривітне, як табір кочівників, що завтра скочать на своїх коней і помчать підкорювати степові далі чи європейські фортеці. Не любив він і Волгоград, в якому народивсь і виріс. Можливо, через його трагічну місію — стати найбільшим цвинтарем Другої світової. Це місто мучило його, а тому втік з відтіля, як тільки виповнилося сімнадцять, і більше ніколи не повертався попри сльози матері й бурчання батька.

А Дніпропетровськ любив, хоча побував у ньому всього кілька разів. За що? За теплоту, справжність, молодість, зелений подих, блакитну дніпрову осяйність і якусь стрімку спрямованість у майбутнє, навіть у космос. Не дарма ж тут виробляли ракети. Любив Дніпропетровщину — свою другу батьківщину. Починаючи з трирічного віку його привозили на літо до Любимівки — на свіженьке коров'яче і козяче молоко, домашні яйця та хліб, на малину, вишні, смородину, на лагідне сонце, дніпровську воду, чисте повітря — все, чим багате українське село. Ну й, звісно ж, на бабині всевидючі очі, хоча за домашніми клопотами їй було нелегко встежити за трьома внуками: Антончиком, Валеркою, Сергійком — двоюрідними братами. Перший і другий, були однолітками причому настільки схожими один на одного, що їх вважали близнюками: обоє смагляві, з чорними, трішечки зизоокими очима, широкі у кістках, з кривуватими ногами, між якими міг легко проскочити бабин пес Султан — ну справжнісінькі тобі половці. Сергій був на п'ять років старший, тож вважав, що має право верховодити над молокососами, як називав їх. Поки були малими, бавилися в пилюці на дорозі поблизу хати, але вже десь із семи-восьмирічного віку баба стала доручати їм пасти козу та качок, а ще через пару років — чергу сільської череди. У вільні дні хлопці пропадали на

річці. Приходили додому пізно ввечері чорні від засмаги і бруду, наче вороненята, і змітали зі столу все, що наготувала баба. Антон ніяк не міг подужати кварту молока, намагався її тихенько відсунути і вислизнути вужем із хати. "А куди? — ловила його за комір баба Галя. — Треба допити молоко, це закон". "Бабо, а немає в тебе якогось меншого закону?", — хникав Антон, однак покірно повертався за стіл і сьорбав те молоко із величезного кухля, в якому, здавалося, могла вміститися його голова. Спали на горищі на сіні. Як тут гарно пахло! Антон щоранку ловив себе на думці, що якимось треба лягти і надихатися цими ромашками, чебрецями, безсмертниками і м'ятою на цілу зиму, може, й на все життя наперед.

Щодня — нові пригоди, відкриття і віхи змужніння. Ось Антон уперше курить самокрутку із самосадом, гарцює на коні, падає з нього, бере участь у бійці проти хлопців із віддаленого кутка Лободинівка, закохується у синьооку сусідську Маринку, прокрадається на баштан місцевого фермера, бавлячись, спалює скирту соломи біля хати дядька Івана, мало не тоне у Дніпрі. Ну й ще було багато неймовірних і небезпечних приключок, згадуючи про які сьогодні, дивується: "І як вижив?"

Наприкінці серпня, коли долом починали стелитися холодні дими з тліючого картопляного бадилля, а в садах проникливо пахли стиглі антонівки, приїздила по Антона мати — висока і строга Лариса Павлівна, вчителька російської мови і літератури. "Антон, сколько раз я тебе говорила, чтобы ты не разговаривал на этом наречии. Все, в последний раз я тебя сюда привожу!" — кривилася, від чого її видовжене і наче трохи зеленкувате обличчя нагадувало марсіянське. Але все одно привозила, бо канікули у баби Галі заощаджували родині Романенків, яка ледве зводила кінці з кінцями, купу грошей.

Антон попри свою мужню геркулесівську зовнішність, мав тонку, сентиментальну душу, бурхливу уяву, але ці свої, як він вважав, вади ховав за навмисною хамовитістю й агресивністю. Мав славу невинного забіяки, який пускав у хід свої пудові кулаки за найменшого приводу: чийогось невдалого жарту чи недобррозичливого погляду. Потай писав досить непогані вірші, які охоче друкувала обласна газета. Йому б на факультет журналістики чи на фільм, про які мріяв, проте батько, полковник у відставці, напоріг на військовому училищі.

Після закінчення школи і вступу до училища він приїздив до Любимівки лише двічі. Наступні відпустки проводив із друзями то на Кавказі, то на Алтаї, то в Карелії. На той час стільникові телефони вже не були предметами розкоші, всесвітня мережа теж усе густіше облутувала простори колишнього СРСР, тож спілкування братів відновилося на новому рівні — віртуально-мобільному. Валерка, до речі, теж після закінчення Академії сухопутних військ у Львові став офіцером-десантником. "Приїду, намілю тобі шию, я такі прийомчики знаю", — нахва— лявся Антон. "Ну-ну, ти ж знаєш, я все одно буду зверху", — глузував із нього Валерій. Російський десантник сповідував активну, наступальну, почасти імпульсивну і прямолінійну тактику боротьби, брат — вичікувальну, контратакувальну. Ніби грав у піддавки. Тож йому завжди вдавалося наперед прорахувати можливу комбінацію супротивника, ухилитися від захватів,

уникнути підсічок, і використовуючи силу інерції тіла, застосувати власний підступний прийом. "Дурний кацап і хитрий хохол борються", — казав дід Євген, їхній головний уболівальник і суддя.

Коли загули металеві барабани на Майдані у Києві, розмовляти телефоном стали частіше. Втім, обидва поступово відчували, як у їхніх стосунках з'являються тріщинки від того дробу. Вони перестали розуміти один одного. Врешті посварилися і, здається, назавжди.

Антон боляче переживав розрив із братом, тільки тепер усвідомив, наскільки вони рідні, духовно близькі попри ідеологічні розбіжності. Рука тягнулася до слухавки і відразу шарпалася від неї, ніби від розпеченої пательні: "Ні, перший не телефонуватиму..." З головою коїлося щось незрозуміле. Здавалось, одна півкуля головного мозку билася навкулачки з іншою. До синяків, до кривавиці.

— Тебе, как одному из лучших молодых офицеров нашего подразделения, есть предложение. Можешь заработать Героя... Но дело добровольное...

Він та ще кількадесят геерушників мали вирушити на Донбас для організації начебто повстанського руху. Антон одразу ж погодився, бо слово "добровільно" споконвіку в російській армії означало "наказую". Але в серце ніби хто загнав тупу в'язальну спицю. Спробував її висмикнути з допомогою "бойової подруги" Анжели, розлученої красуні, старшої за нього на сім років, вчительки англійської мови в місцевому ліцеї, але, як вона не вилузувалася зі шкіри, застосовуючи сексуальні прийоми, опановані під час стажування в Лондоні та Вашингтоні, в неї так і не вийшло його "розморозити". Скляні очі хлопця блукали по стелі, обличчя кривилося від душевного болю. Антонові потрібне було щось інше, наприклад, почути просте, але незвичайне, магічне слово, що підштовхнуло б його до відкриття якоїсь істини, прорвало б поліетилен, який вкрив мозок і заважав думкам підкорювати високі філософські матерії. Анжела була доволі мудрою і досвідченою жінкою, тож відчула цю потребу. Але, щоб знайти і запропонувати формулу внутрішнього примирення, мала знати його стан і думки. А він белькотів щось таке, що нагадувало п'яне марення. Зрештою, жінка зусиллям волі, якоюсь надлюдською інтуїцією, яка властива тільки закоханим, зуміла вишикувати уривки його думок та емоцій в одну лінію. "Ты знаешь, я ее тоже люблю.", — раптом мовила вона. "Кого?" — перелякано витріщивсь на неї Антон уже абсолютно тверезими очима. "Ну, твою Украину... И то, что происходит, — маразм, сатанизм, пусть бы жили, как хотят, сколько мы можем их держать на привязи."

— Дура! — грубо відштовхнув її Антон, — значит, пусть там бесчинствуют бандеровцы? Я смотрю, ты набралась премудростей по своих границах.

Проте біль минув, натомість у нього в серці оселилася холодна і чорна лютя на страшних бандерівців, які відкриють кордони для натівських танків і змусять росіян говорити українською. Хоча тут же, наче мокрим рядном цю думку накривала інша: "А що ж у цьому поганого — українська мова в Україні?". Хай йому грець! Так же можна з'їхати з глузду!

Свою групу він сформував на місці із людей, яких йому назвало керівництво самопроголошеної республіки. Підбиралися вони за трьома критеріями: міцність статури, вміння орудувати ножом та кулаками і, сказати б, відмороженість, тобто здатність без найменших роздумів убивати. Іншими словами, це були місцеві бандити. Запам'ятав їх за поганялами: Піка, Носоріг, Щербатий, Кусок, Череп, Крик, Гурон, Бетон. Що Бог послав, точніше, нечистий...

Близько другої ночі група, на чолі з Антоном розташувалася в лісосмузі за п'ять кілометрів од Луганського аеропорту. "Ромашка, я Зоря, доложите готовність", — почулося в навушниках. "На точке, все по плану", — доповів Антон. "Ждите сигнал", — одержав наказ.

Вони повинні були збити два транспортні літаки з бандерівцями, які, за версією командування, мали взяти участь у каральній операції проти повстанців. Часу було ще багато, тож очам і думкам треба було знайти заняття. Антон пошукав на безхмарному небі молодик, подумки погойдався на його рогові, потім злітав до Великої Ведмедиці, пробіг босими ногами Чумацьким шляхом, здійснюючи золотаву зоряну куряву, і опинився десь у центрі Галактики, звідти подивився на маленьку зірочку під назвою Земля, наблизив її до величини яблука. Погойдав його на долоні. Побачив на ньому людей, котрі обліпили його, як черв'яки. А це хто там у лісосмузі із ПЗРК, націленим у космос? Та це ж... він сам. Що ж ти, хлопче, хочеш збити? Може, зірку для коханої? Що?! Літак із людьми? Чи ти здурів? То ти, синку, виходить, убивця? Кажеш, що це в ім'я великої руської ідеї? Пам'ятай, що їх, оці ідеї, вигадують для таких дурнів, як ти, щоб виправдати убивства. Пригадай, скільки людей лягло за чиїсь ідеї. Сотні мільйонів. Ця вже не Земля, а мішок із кістками. Ідеї — це лише ширма, за якою ховаються чиїсь прагнення грошей, слави і влади. Ці жертви даремні, світ нічому не вчиться, тупцяє на місці. Ну, з'явилися мобільні телефони і планшети, а у всьому іншому він такий же тупий, безглуздий, жадібний, жорстокий, підлий, як і в Каїнові часи. Не змінити його з допомогою ПЗРК. Так що опусти свою бандуру. "Але ж, певно, є правильні ідеї, наприклад, Батьківщина, рідна земля, свобода...", — заперечив хлопець тому голосу із Космосу. "Але ти ж на чужій землі...", — зауважили йому. "Ні, на своїй..." — заперечив. "То захищай її..."

"Ромашка! Приготуйтеся! Цель на подлете, готовность — минута...", — заторохтіла рація. — "Огонь!" Антон, знову, як і три роки тому, коли вперше стріляв по живій людині, відчув, як зірвалось у скач серце, ніби хотіло втекти з цього місця десь на край світу, де ніколи не було і не буде воєн. Час спливав, а палець на спусковому гачку ніби спаралізувало. "Что происходит!?" — заверещала "Зоря". "Что-то с аппаратом.", — виправдовувався Антон. "Ладно, соберись, возьми себя в руки. Сейчас будет второй", — наказувала "Зоря". — Давай! Не подведи, сынок, на тебя вся Россия смотрит!" — наставляли його з Центру. Цього разу Антон натиснув на спускову кнопку переносного ракетного комплексу вчасно. Проте замість того, щоб провести ракету поглядом, утупив його в землю. "О, пашла, о, шасс даст! Есть, ура!" — галасували бандити. У повітрі ніби лопнула повітряна куля. Здалося, гаряча хвиля від вибуху війнула Антонові

в обличчя, ні, то, мабуть, вдарила хвиля відчаю приречених на смерть. Палаючий факел нагадував комету, а ввігнавшись у землю, спалахнув якимсь диким сліпучим обуренням, ніби протестуючи проти війни і смерті. "Мала— дец, Ромашка!" — почулося в навушниках. Бандити навіть спробували влаштувати йому підкидання, як переможцю. "Та йдіть ви в баню!", — люто відмахнувся. "У баню, у баню.", — заіржали негідники. Через годину група вже була на дачі місцевого магната і нардепа Єфімова, де їх чекала розкішна "поляна" і сауна з пов'ями. Коньяк, горілка, шампанське, Жанна, Альона, Глорія...Потім навпаки.

— Ромашка, тебе, — це приніс йому рацію один із охоронців господаря дачі.

— Антон, хорош балдеть, собирай свою шарагу и дуй на место падения самолета. Пошарьте, там, как следует. Соберите, документы, шевроны, ну и все интересное.

ому вдалося привести до тям лише чотирьох. Х Л. Решта були в повному ауті. Та й самого Антона кидало навсібіч від випитого і викуреного. Ось і поле, де серед молодого жита, лежить, розкинувши крила, вбитий залізний птах. А в того, хто його вполював, ноги, як свинцеві. Від роси бриджі миттєво стають мокрими, але мисливцю здається, що то кров. Поле й справді у світлі перших променів сонця стає то червоним, то синім, то білим, як простирадло, яким вкривають покійників. Антон раптом укляк. З нутра літака чується. багатоголосий обурений гул, ніби з розбурканого вулика. "У-у-ух, убивця." "Тихо, слышите?" — підняв він руку. Та ні здалося, то в голові гуде від випитого. Чим ближче підходили, тим більше знаходили різних страшних речей: уламки літака, понівечені тіла та їхні фрагменти. Оце так уродило житечко смертю. "Є хлібороби, а є смертороби, ти один із них, сівач і жниввар в одній особі, що посіяв своїм ПЗРК, те й зібрав", — звучав чийсь голос у голові Антона.

— Вот, шеф, все, что удалось найти, — Бетон протягнув йому з десяток обгорілих солдатських книжок.

Антон став машинально їх перегортати. "Гайдук, Москаленко, Лісний, Шостак, Авраменко, Дуб'я— га..." — шепотіли його губи. Молоді хлопці, приблизно його віку. "Шмаркачі, і не сиділося вам дома...", — сплюнув під ноги. Раптом із однієї книжки на нього глянули чийсь знайомі очі. "Романенко, Романенко?! Який Романенко? Валерій Іванович Романенко... Валерка?!" — мало не закричав Антон. Ніби йому хто увігнав кілка в груди, розіп'явши там крик горя. Упав на коліна. Йому досі не раз доводилося убивати, але вперше було відчуття, ніби убито його самого. Ох і неприємна ж це штука, коли серце ще б'ється, думка ворухиться, а душа вже десь полетіла у вирій. Жалко себе до сліз, бо був молодий і гарний, міг би народити дітей, переробити купу добрих справ. Яких справ!? Заплічно-убивчих!? Він стікав блювотою, сльозами і відчаєм. Його корчило і тіпало. На житньому полі умирав один Антон і народжувався інший. А може відроджувався справжній, отой замурзаний хлопчисько з українського села Любимівка?

— На выпей, босс, полегчает, — протягнув йому флягу із горілкою Гурон.

Антон добряче хильнув, закашлявся, махнув своїм бійцям, мовляв, продовжуйте пошуки. Встав, жмутом росяного жита витер брудне обличчя, обтрусився. Посміхнувся

у бік сонця, що нижнім краєм обпікало верхівки дерев найближчої лісосмуги. Гурон, який бачив той усміх, похолов. Було у ньому щось божевільне.

— Босс, ты че? Все в порядке?.. — пробелькотів перелякано.

— Ни че. Возвращаемся... — скомандував Антон. — Я поведу, — відштовхнув він Гурона і сам увівся за кермо.

Їхав повільно, ніби на похоронах.

— Может все таки я поведу, шеф? — непокоївся бойовик.

— Хорошо, давай, — легко погодився Антон і зупинив машину. Вийшов, став повільно обходити її з-заду, висмикнув чеку гранати, відкрив дверця багажника і кинув її до салону...

За планом мав стрибнути в кювет, але не встиг, з вікон вилетіли жмути полум'я, дверця розлетілися навсібіч, а задні рубонули його так, що відлетів на кілька метрів, ніби футбольний м'яч. На щастя, не втратив свідомість. Став тягнути на себе стрічку асфальту. Раз, другий, третій і ось він уже в кюветі. Світ мерехтів в очах, наче проекція обірваної кіноплівки на екрані. Створювалося враження ніби хтось узяв його голову в руки і викручував, як гайку, але вона не піддавалася, мабуть, різьба була зірвана. Не було тепер заповітнішого бажання, ніж добратися до лісосмуги. З останніх сил звинувся кілька разів, ніби вуж. Рубіж узято! Радів цьому так, ніби виграв золото на олімпіаді. Але зупинятися не можна. Вирішив не заповзати у соняшникове поле — залишиться слід. Треба відповзти подалі від цього місця лісосмугою. Спробував устати, спираючись на молоду вільху. Вийшло! А тепер від дерева — до дерева. Одне він мало не збив лобом, бо перечепився об якийсь корч. Треба дійти о-о-о-н до того місця, де ця лісосмуга зникається з іншою, котра іде впоперек поля. Відпочивав, не на землі, а притулившись до дерев. Шукав берізки. Гладив їх, терся вцілілою щокою об кору, щось шепотів, цілував. Здавалося, що й вони обіймали вітами його за плечі, втішаючи. Іноді плечі хлопця здригалися від агонії плачу. Берізки у відповідь теж тремтіли, співчуваючи його горю. Відчував, що після кожної такої сповіді повертаються сили. Але в голові — хаос, ніби у Всесвіті одразу після Великого Вибуху. Думки мчать врізнобіч, загрожуючи розірвати череп, хоч бери і вдягай на нього сталевий обруч. Рука потягнулася до офіцерського планшета, дістала звідти шеврон повітряно-десантних сил та офіцерську книжку брата. Свою він завбачливо залишив у бардачку машини, щось від неї та й мало залишитися. Тремтячими пальцями став пришивати ту емблему до рукава камуфляжу. Потім начепив на груди значок десантника. Готово. Так воскрес український офіцер Валерій Романенко. Похорон Антона Рома— ненка відбувся півтори години тому на житньому полі під селищем Видне.

Якось самі собою впорядкувалися світила у його внутрішньому космосі, знайшли свої орбіти, сузір'я й галактики. Став повертатися сенс життя. Він знав, що під Щастям почав діяти український добровольчий батальйон "Кондор". Зрештою, їхня недавня операція — це відповідь на зухвалі акції цього підрозділу в районі ТЕЦ у Щасті. Зуб за зуб. Око за око. Йому треба було саме в "Кондор", бо в регулярній армії, одразу запитали б, яким це дивом постав і з мертвих, де був і таке інше. Рано чи пізно

командування ВСУ дізналося б про його воскресіння, але сподівався, що в цьому бедламі ніхто розбиратися не буде. Врешті-решт, він не збирався довго жити. Два дні блукав лісосмугами, ярами та полями, обминаючи населені пункти, щоб не напоротися на сепарів чи на українські частини. "Щастя", — нарешті прочитав він на дорожньому вказівнику. Як просто й легко реалізували свого часу місцеві жителі одвічну людську мрію про щастя. Рішення міської ради — і ти купався у щасті. Але щось не дуже щасливі обличчя людей, які йому зустрічалися на вулицях міста. Сталося те, на що він розраховував: неподалік від центру його зупинив кондорівський патруль. Забрали його дивер— сантський пістолет "Стєчкін", документи і повели до штабу. Комбата Антон одразу упізнав, це був один із лідерів Майдану, і як говорили про нього московські телеканали — головний бандерівець країни.

— Куди йшов? — запитав комбат.

— До вас — відповів.

— А там чого не воювалося? — тицьнув пальцем в офіцерську книжку Валерія.

— Набридли тупі генерали, хочеться справжнього діла, — пояснив.

— Стривай, стривай, ти, що з того літака? — витріщився на нього.

— Та ні, з другого.

— А чого ж ти такий, ніби тебе ціпами обмолотили?

— Та було діло, — скривився Антон.

— А-а-а... Ну добре, нам бійці треба. Офіцерських посад у мене немає. Рядовим підеш?

— Угу, — кивнув головою.

Так Антон став бійцем батальйону "Кондор". Він не хотів думати про майбутнє. Йому не було куди повертатися. Був мертвим і для Волгограда, і для Любимівки. Вихід був десь поряд, можливо, через маленьку дірочку від кулі, чи осколка. Чи, може, іще в чомусь? Воно оте щось десь мало бути поряд, він це відчував душею. Бій — за боєм, пекло — за пеклом, а він живий. Перестав навіть вдягати бронежилета і каску. Все одно обминало його вороже залізо. Може, вихід, у правді? Якось розповів усе комбату.

— Якби знав, то ще тоді задушив би своїми руками, але ти спокутував свою вину, довів, що вартий сотні українців, — сказав батя.

Йому полегшало, ніби могильну плиту із серця трохи відсунув. Значить на вірному шляху. Більше правди? Розповісти про це батькам Валерки? Але ж тоді збіжаться всі любимівці і якщо не пришпилять його до землі вилами, то просто заплюють. Таке йому не під силу.

— А знаєш, що? Поїдь, впади перед ними навколішки, покайся, і хай буде, що буде. Якщо смерті не боїшся, то й правди не повинен страхатися. Я поїду з тобою, візьмемо ще Кобру, Рембо і Жайвора, не дамо тебе розірвати, — запропонував Батя...

...І ось вони їдуть у старому, подарованому волонтерами "Міцубісі" у Любимівку. За кермом Рембо, поруч — кобмат, позаду — Кобра, Жайвір і Антон. Останній нагадував приреченого до страти на гільйотині: блідий, обм'яклий, ніби м'яч, що напоровся на гвіздок, по обличчю — горохом піт холодний, очі невидючі. Не людина, а зомбі. Батя

лізе за пазуху, дістає звідти свою флягу, добряче до неї прикладається і протягує Антону. Той машинально робить кілька ковтків і повертає посудину хлопцям. Через кілька годин попереду побачили вказівник "Люби— мівка". Антон просить зупинити авто. Виходить. Хлопці — за ним. Притулився лобом до холодного даху машини. Хотілося бігти від цього місця, якнайдалі, але не було сил, підгиналися ноги. Чиясь рука протягує йому цигарку. Лише тримає її в зубах, не затачуючись, і навіть не дихаючи, сподіваючись зупинити час. Ех, хіба цим його зупиниш, тут потрібні радикальніші заходи із застосуванням спеціального пристрою, що зупиняє час, наприклад, ... пістолета. Якщо не збирався довго жити, чому так погано старався, треба було самому собі пустити кулю в лоба. Бац... і все, кінець усім мукам. Це була б остання крапка у його помсті за Валерку. Так, ні хотілося побільше на той світ "сепарів" відправити.

— Ну, годі, годі, не ламай сценарій, написаний он там, — проказує Батя, ніби якийсь тибетський оракул і показав пальцем до гори.

В'їхали в село. Обабіч центральної вулиці стоять невеселі люди. Більшість із них знайомі — Кирило Бабич, Віктор Головка, Петро Зануда, Оксана Краско та інші. Пригальмували.

— Доброго здоров'я, земляки! — вітається бадьоро.

— І тобі не хворіти, шкуро, — чує у відповідь.

На звук джипа, що пригальмовує біля двору, виходить на подвір'я тітка Оксана — Валеркина мати, і дядько Іван — батько. Сталося те, чого найбільше боявся Антон — його сприймають як сина.

— Валера?! — падає мати, мов підкошена на вкритий морозною сивиною спориш.

Всі — притьмом до неї. Антон підкладає їй під голову свій бушлат. Летить, не торкаючись землі, Жайвір, колишній фельдшер швидкої, із аптечкою в руках. Б'є усім у носи гострий запах нашатирного спирту. Оксана відкриває очі. Якусь мить мовчить, вдивляючись в обличчя бійця.

— Антон... — видихає розчаровано і одвертається до шпоришу, кусаючи губи. — Як добре, що ти приїхав, заходьте в хату будемо обідати...

Їй допомагають підвестися, ведуть під руки до хати.

— Стривайте, ма..., тітко Оксано, мушу щось сказати, — ледве видушує із себе Антон.

Вона повертає голову в його бік.

— Щось знаєш про Валеру?

— Знаю. Це я... — комбат, який стояв позаду, легко натискає йому на плечі. Антон падає на коліна.

— Це я збив той літак, я убив Валеру... не хотів... не знав... то був не я... був іншим... простіть, мамо, батьку... — белькотить, обливаючись потом.

— Що?! Ах ти ж виродку московський, ми ж тебе за сина мали. Задушу... — наче тигр гарчить дядько Іван хапаючи Антона за горло...

— Не треба, дядьку, я сам! — кричить Антон, вихоплюючи свій диверсантський

Стечкін...

Але на нього навалюються хлопці, виринають зброю, зв'язують, комбат приводить до тьми ляпа

сами...

...Прокинувся. На ногах сидить Жайвір, за руки його тримають Кобра і Рембо.

— Та вгомонися ж ти нарешті, шизоїд московський, — люто гарчав йому в обличчя Рембо, — ти ж мало нас тут всіх не уколошкав.

Фу, Слава Ісусу, це був лише сон. Хтось протягнув йому квартиру з горілкою. Вихилив її уміст, не приношуючись.

— Убийте мене, не поїду я в Любимівку, — проказав у кулак, яким закушував випите.

Ж Ж абуть, сценарист, який вів лінію долі Анто— **fl 11** Жна, теж подумав, що варіант, запропонований комбатом, аж занадто ризикований і прямолінійний, а тому підготував інший.

Зважаючи на відмороженість Антона, та на його готовність до будь-якої дурості, друзі, за наказом комбата, ходили за ним тінями. Збивали з ніг під час раптових обстрілів, силою затилювали в укриття, змушували вдягати бронежилет і каску, словом, панькалися, як із малою дитиною. Але ж відомо, що у семи няньок дитя без ока.

Кулеметна черга з іншого боку дістала Антона, коли він, звільнившись від опіки, наче Блохін під час матчу за суперкубок, перебіжками намагався добратися до ротного улюбленця прибудного собацюрі Бормана, який невідомо, як опинившись у зоні обстрілу, дістав осколок і тепер жалібно скавучав у бур'янах. Нерви луснули у всіх одночасно, ніби струни на бандурах. Та пішло воно на...оте всевидяче око ОБСЄ, якщо треба рятувати друзів. Улупили з усього що було, і чого навіть не мали. Бідні сепари, їм той Борман довго гикатиметься. Пізніше Антон жартуватиме, що, по суті, хлопці рятували не стільки його, як собаку. Друзі не заперечували. "Таких, як ти багато, а Борман — один", — відповідали йому в тон. Як би не було, його перебинтували, нашпиговали обезболюючим і відправили до Дніпропетровська.

Коли отямився після кількох операцій, відчув, що йому чогось бракує. Став нишпорити закапелками своєї душі, мац-мац, а свого звичного тягаря, який не давав йому жити й дихати, немає. Повернув голову набік — на тумбочці склянка з п'ятьма деформованими кулями — подарунок від лікаря. Так ось, що розтрощило ту каменюку, залишивши після неї лише малесенькі щемливі осколки! З вдячністю дивився він на ту посудину, яка була наповнена не чим небудь, а спокутою п'ятизіркової витримки. Але раптом його кинуло в жар від думки, що його ім'я вже потрапило до преси, отже, не виключено, що мати Антона, сповнена надії, може сюди прибути. Вірогідність такого візиту була дуже високою. Треба тікати, негайно! Але ж він і поворухнутися не може. Значить... Він подивився на трубочки, що з'єднували його тіло з апаратом штучного дихання... Пізно. Двері розчинилися і на порозі палати постала тітка Оксана.

Виникло бажання провалитися крізь ліжко, розчинитися у крапельниці, що нависала над ним, випурхнути, зрештою, через вікно горобцем чи голубом. Кілька разів

конвульсивно смикнувся, намагаючись реалізувати всі три наміри одночасно. І якби вона м'яко не притиснула його до ліжка, то, мабуть, таки щось утнув би. Заговорила швидко-швидко, розуміючи, що кожна секунда може вбити і навпаки, зцілити:

— Лежи, Антончику нічого не бійся, нема за що тебе прощати, не ти убив Валеру, а війна, нехай же вона і ті, хто її затіяв, будуть тричі прокляті... Це ви простіть, діти, що не вберегли вас від цієї біди...

— Мамо... — простогнав Антон.

— Сину мій... — почув лагідне і довгождане...

Липень 2014-го

Люстрація від Матвія

Матвій Ластовенко відлітав у кращі світи.

Провести його посходилися люди не лише з рідних Веселих Гір, а й із сусідніх сіл. Море народу. Прибуло п'ятеро побратимів із батальйону "Айдар", місцеві фермери. Отакий великий переполох, таку веремію зчинив скромний аграрій-одноосібник, місцевий правдоборець, майданівець Матвій Ластовенко.

Він мріяв колись про такий величезний хурал, а зібрав його тільки зараз. Зумів-таки достукатися до своїх земляків завдяки простому, але переконливому і страшному аргументу — власній геройській смерті. Вони нарешті прийшли його послухати, і хоч він мовчав, усе одно напружено дослухалися гнітючої тиші, ніби нарешті зрозуміли, що колись, ігноруючи ідеї та заклики свого земляка, втратили щось надзвичайно важливе, що наближало їх до істини.

Прийшли і його запеклі вороги, яких він називав хрещеними батьками районної феодальної мафії — голова адміністрації, начальники міліції, податкової, голова райради, працівники апарату РДА. Незважаючи на перемогу Революції, вони зберегли свої крісла. Голова райдержадміністрації нібито новий, але теж із їхньої засмальцьованої колоди. Як вони мучили Матвія! Насилали перевірки, переважували врожаї, штрафували, порушували проти нього кримінальні справи, оббріхували, зачиняли в буцегарню на п'ятнадцять діб. Він їм заважав, муляв своєю колючою, безкомпромісною правдою. Здава-

лося б, його загибель на фронті для них — подарунок, хіба не мріяли про неї, хіба не розстрілювали його портрет із рушниць на полюваннях, але, тепер чомусь стоять пригнічені, розгублені, морально розчавлені. Бо таки перемогла його правда, яка, набравши обрисів людського моря, заповнила собою подвір'я старої батьківської хати, де жив Матвій, і сільський вигін. Їм, районним вовкулакам, здається, що та правда віднині переслідуватиме їх повсюди і в теплих кабінетах, і на дачах, і на закордонних курортах. Відчували себе під сотнями осудливих очей, як на розпеченій пательні, проте не могли не прийти, ніби якась невідома сила притягнула їх сюди налигачем, ніби кожен одержав телефонограму із потойбіччя: "Ви зобов'язані прибути..."

Тим часом щось лихе коїлося на небі: два клубки хмар зішлись, ніби чорні барани,

готуючись стукнутися лобами. Щомиті посилювався вітер. Своїми дужими руками він розгорнув кущ калини, біля якого лежав Матвій, показуючи всім величезні кетяги, які чомусь передчасно почервоніли. Дивіться, мовляв, це ж господар цю красуню посадив і викохав. Якби він був живий, то здивувався б такому небувалому врожаю і надто густому, наче кров, кольору ягід. Над Матвієм схилилася його Марійка з почорнілим лицем, до її ніг прикипіли шестирічний Максимко і п'ятирічна Оксанка. "Ластівча моє маленьке, пташечко дорога, куди ж ти летиш?.." — стогнала мати.

Потім він і справді повільно полетів на плечах своїх побратимів дуже низько над землею, ніби ластівка у передчутті дощу, над перестиглими хлібами, які посіяв, але не встиг зібрати. Тяжкі колоски схилились в пошані перед своїм господарем, плачучи великим теплим зерном та благаючи його зупинитися та потішитися великим урожаєм. А колись о цій порі він не пройшов би байдуже повз поле, став би, вдихнув би його пахощі на повні груди, зважив би на широкій долоні колосок, полічив би зернятка, взяв би одне з них на зуб, ніби золоту монету та й сказав би: "Пора збирати..." Ще більше заплакала пшеничка, так і не дочекавшись слів, котрі звучали над нивою рік у рік упродовж тисячоліть. Сотні тисяч очей польових заворожено спостерігали за тим, як їхній цар велично минув своїх підданих у супроводі повноводної людської ріки. Куди ж він? Але хіба годиться таке питати у свого повелителя? Певно, він знає, що робить. Хтось із земляків Матвія таки зупинився, нарвав пучок колосків, аби зробити останній дарунок володарю поля.

Нарешті процесія зупинилася. Після короткого мітингу, тричі сухо тріснули автомати айдарівців, даючи своєму побратимові старт у вічність. Чорні барани хмар у цю мить нарешті стукнулися лобами, викресавши іскри та оглушивши людей страхітливим громом. Теплий дощ линув як із відра. І через це не було видно на очах людей сліз. "Чап, чап...", — це йде по розкислій дорозі бойовий товариш Матвія Василь Сокіл, підходить до районних очільників, які збилися до купи, ніби намагаючись захиститися від грому, дощу і гніву земляків. Він не місцевий, зі Львівщини, але Матвій за кілька місяців фронтового буття посвятив його у всі подробиці своєї відчайдушної боротьби за правду в цивільному житті. "Коли переможемо, треба відразу братися за цей клятий сільський феодалізм", — рубав Матвій невидимого ворога рукою. Бійці вимушені були вкотре вислуховувати його програму. Це була його нав'язлива ідея, відкрита рана, від якої не відволікала навіть постійна небезпека. Це у містах начебто перемогла демократія і цивілізація, говорив він, а на дрімучих сільських територіях і досі панує морок кріпосництва і панського самодурства. "Сепари", кулі, "гради"? Пусте, це все можна перебороти і пережити, а от із рабською психологією людей боротися важче.

"А моя програма набагато простіша", — заперечував Василь і закохано гладив чорний ствол свого безвідмовного ПКМа...

Боець кілька хвилин щось говорив зіщуленим чиновникам. Від кожного його жесту посіпаки здригалися, ніби від удару. А потім виплюнув у їхній бік недопалок, круто, по-військовому, розвернувся через ліве плече і почапав до своїх. Наступного дня всі

районні "шишки" написали заяви на звільнення. Але Василь знав, що це не допоможе, бо їхні місця займуть такі ж, а може ще й гірші. "Змінимо ту кляту систему, клянусь, Матвійку, але ж треба з чогось починати...", — шепотів, лежачи в окопі під містом Щастя...

Серпень 2014-го.

Хлопець з іншого виміру

Є у мене хороший товариш Сашко, який живе в райцентрі на Київщині. В усій окрузі, та й далі, славиться золотими руками, здатними оживити чи "омолодити" будь-який транспортний засіб. Кілька разів випадало спостерігати за його роботою. Схиливши голову набік та прискаливши око, обдивиться свого "пацієнта" з різних точок, потім, ніби екстрасенс чи лікар, проведе по ньому руками, обстукає його, зазирне під капот, днище, в салон. "А-я-яй, як же це ви?" — мацає зморшки на розбитому крилі. "Та я не винен..." — чухає потилицю клієнт. "Загляньте через тиждень", — урешті каже майстер. Власник приходить, бачить свою "Ластівку", "Жужу" чи "Білу блискавку" (майже кожен вигадує своїй автівці любовну назву) і від здивування та захвату перетворюється на стовп, не впізнаючи оновлену машину.

Три місяці не бачив я Сашка. Телефоную наприкінці червня, кажу, що треба у машині дещо під— лампічити. "Не вийде, — відповідає, — я на АТО, говорити не можу, передзвони ввечері". Я в шоці. Сашко, цей скромняга, який і мухи не образить, на АТО?! Просто не міг собі уявити замість гайкових ключів у його руках автомат. Але довелося змінити запис у телефоні: був Авто-Саша, а став АТО-Саша. "Ну, розповідай, що та як?" — розпитую його пізно ввечері того ж дня. "Та як, — відповідає, — коли їхав сюди, страшно було, серце в п'яти опустилося, потім після двох обстрілів стало на місце. Людина зникає до всього. Сьогодні було три "двохсотих" серед наших. До цього я звикнути ще не можу. На душі така каменюка, якби ти знав. Вибач, тривога, спрацювала сигнальна міна, я побіг..."

"Екіпіровані ми добре, — розповідав Сашко під час наступної розмови. — Щоправда, їхали туди без нічого, та район допоміг, спонсори купили бронежилета, каски, навіть форму. Потім передали ще білизну, мило, зубні щітки... "Броніки" нормальні, 4-5-го ступеня надійності, витримують кулю калібру 7,62, перевірено, я учора зі свого дві виколупав. Все-таки захищає."

Через кільканадцять днів знову телефоную Сашку. Відчувається, що настроїв препоганий, бо говорить неохоче. Що сталося? Потрапили під обстріл "Граду" під Зеленопільям, пояснює. Дивом уцілів. Пощастило — впав у якусь яму, а багато хто з хлопців не встиг. "І що ж воно таке, отой "Град"?" — цікавлюсь. "Я його спершу відчув, а вже потім побачив наслідки на власні очі. Враження таке, ніби танк по вухах проїхав, а по голові хтось розпечену праску протягнув", — пояснив.

Через тиждень знову набираю Сашків номер. Довго йдуть виклики, нарешті чую знайомий голос, але глухий, трохи хриплуватий: "Усе нормально. Вилежуюсь у

госпіталі в Дніпропетровську, знову накрило "Градом", але вже під Амвросіївкою. Нічого серйозного, так, дрібні неприємності війни: упіймав осколок, забив спину, коли кидонуло. Догляд прекрасний, дніпропетровці приносять їжу, постачають ліки. Тепер у мене аж три дні народження: 2 квітня (за паспортом), 11 липня, і 15 липня. "Ну, з днем народження тебе, Сашо!" — вітаю його. — Приїдеш — з мене галявина". "Дякую!" — сміється...

Він прийшов на зустріч, спираючись на милицю. Щось із ногою було ще негаразд. Обнялися.

— Нема медалі, таким сірякам, як я, не дають, зате штабістам командування нагород не шкодує, — пояснив, відповідаючи на мій погляд, яким я окинув його камуфляж.

Вибрали столик у кафе "Під липами", я замовив йому коньяку, собі — червоного вина. "Що їстимеш?" — поцікавився. "Що завгодно, окрім шашлику. З деякого часу мене верне від запаху горілого м'яса", — скривився. Серпневий вечір був теплий. На небо висипали перші зорі. Під сюрчання коників пролетіла небосхилом комета. Склалося враження, ніби вона сичала, як розпечена куля, котру вкинули у холодну воду. "Це когось із наших не стало, — зітхнув Сашко і перехрестився. За сусідніми столами весело щебетала молодь, ресторан через дорогу розпирало від гучної музики і весільного галасу. Автошляхом із ревиськом промчали дві "дев'ятки" — місцева молодь влаштувала автоперегони, або так званий стрітрейсінг. Сашко роззирнувся навколо переляканими очима, зіщулився, втягнув голову в плечі, здригався, наче від удару батога, від кожної музичної хвилі, що долинала з ресторану. Я пізно зрозумів свою помилку, слід було накривати "галявину" подальше від цього людського бедламу. Хлопцеві з іншого виміру тут було незатишно.

— Ну, з поверненням, — потягнувся я до нього чаркою.

Він одним духом вихилив свою.

— Навряд чи я звідти повернусь, ніхто не повернеться, ми назавжди залишилися там, — махнув рукою у бік сходу і знову підставив чарку.

Мене вразили ці слова. Нічого собі: автомайстер став філософом! Не помічав я раніше за ним такої схильності. Був поетом автомашин, міг годинами обговорювати з друзями технічні якості різних марок — від "запора" до "порше", говорив про них із любов'ю, ніби про коханок, а тут на тобі... Подума— лося, що подібні різкі переходи від житейської практики до філософії добром не закінчуються: як правило, подібні Сократи та Сковороди починають шукати істину на дні пляшки, а знаходять її у наркологічній клініці у Глевасі, що під Києвом.

Сашко підвівся. Блідим неприродно видовженим і загостреним обличчям, із раннім сріблом на скронях, із міцно стиснутими посинілими губами він і справді нагадував прибульця з інших світів.

— За тих, кого з нами нема, — сказав голосно і озирнувся, чекаючи підтримки тосту, я теж притьмом встав, усвідомлюючи урочистість моменту, проте відвідувачі на це — нуль уваги, гули собі, як бджоли на липі.

— Я п'ю за тих, хто загинув за Батьківщину! — крикнув Сашко.

Цей тост серед прозаїчного чавкання і безладних голосів прозвучав, аж занадто пафосно і неприродно, ніби звук органа у свинарнику. Високі слова, так і не діставшись свідомості присутніх, умить зів'яли, ніби троянди, і впали додолу. Лемент трохи вщух, але ніхто не підвівся, голови закоханих за столиком у кутку майданчика гойдалися в тривалому поцілунку, складалося враження, що відбувалося змагання на кшталт армреслінгу, ще трішки, і білява дівуля звалить своїми апельсиновими губами невеличку голівку свого партнера просто в тарілку. Мордатий фермер у картатій сорочці, який час од часу озирався на припаркований неподалік вантажний джип "Нісан-Навара", витер долонею масні губи і тупо виричався на промовця. Із ресторану навпроти долинали: "Бляха-муха, то капець, то капець, як ми пасували...". Компанія хлопців, що належала до життєрадісного і незакоплексованого племені тридцятирічних, якимось по-дурнуватою заіржала. "Гарна промова, сідай, герой у бабиній кофті!" — почулося презирливе з боку їхнього столика. "Ці клоуни у камуфляжах вже задрали", — почувся голос із іншого кутка. Що означало: цивільний світ кинув виклик воїну.

Я інстинктивно розкинув руки, намагаючись затулити пробоїну, яка раптово утворилась у товстелезній стіні, що розділила ці дві несумісні реальності, але моїх сил для цього явно бракувало. Сашко вхопив свою милицю, крутнув її навколо руки млинком, ніби вправний козак шаблю, а тоді з усієї сили пожбурих у тих лобуряк. Це була артилерійська підготовка перед боєм. Щось на кшталт "Граду". Страшний снаряд ударив по ворогах, ніби Перунова блискавка, двоє з них беркицьнули додолу разом зі своїми стільцями, ще троє вскочили і шарпнулися в бік солдата, але тієї ж миті впали від ударів напівпорожньої пляшки з-під шампанського, яку той схопив із їхнього столу. Я відчайдушно потягнув його за рукав до виходу. Сашко вирвався.

— Встали, с-с-суки! Струнко! Оголошується хвилина мовчання! — гарикнув так, що затремтів посуд на столах.

Всі скочили, витягнувши руки по швах. Запала мертва тиша. Було тільки чути, як по-старечому кахикає давно не чищений кондиціонер.

— Там, — показав кудись тремтячою рукою, — у цю хвилину вмирають наші хлопці, пам'ятайте про це...

Було 25 серпня 2014 року, ще ніхто не знав, що в ці години під Іловайськом московити розстрілюють наших воїнів, котрі виходили з оточення так званим зеленим, а насправді кривавим коридором. А Сашко знав, бо залишив на сході своє серце, яке, ніби радіопередавач, приймало зойки поранених, передсмертні крики, відчай приречених на смерть і траслювало їх за сотні кілометрів лише тим, хто був налаштований на цю криваву хвилю.

Нарешті я витягнув його на вулицю. Він став покірним і обм'яким, як теля на налігачі. Цей відступ, а точніше евакуацію, я зупинив за кількасот метрів від місця пригоди. Впали на лавочку під височенними ялинами. Солдат тремтів, ніби в лихоманці, раз по раз витирив з обличчя піт і сльози...

— Іван Сірик просив: "Вколи мене і витягни з-під уламків". Я за нього, а там. пів-Івана... Сергія Були— гу я впізнав лише по металевих фіксах — увесь, наче величезна вуглина. І тхнуло знаєш чим? Шашликом. Автомат мій теж згорів, так ці прокурорські суки завели на мене кримінальну справу. Сказали, якщо після лікування не повернуся в частину, дадуть їй хід, але я й так повернуся, не можу тут, бо нікому не потрібен, навіть дружині, — схлипував хлопець.

— На, випий, — простягнув йому пляшку з коньяком, яку завбачливо прихопив зі свого столу під час утечі.

Він видудлив одразу півпляшки і повернув мені. Я завагався, давно не пив нічого міцного, але відмовити в цю хвилину солдатові, який вважав мене побратимом, означало образити його. Зробив добрячий ковток. Віддав пляшку йому. За мить він її прикінчив і пожбурих у куші.

— Слухай, брате, ні в одному оці, принеси ще чого— небудь. — став благати Сашко.

— Гаразд, — кажу, — але звідси — ні на крок, і більше нікого не муштруй і не виховуй.

Я чимдуж рвонув до найближчого магазину. Але серце було не на місці. Озирнувся. Ніби сидить. Голосно лається. Курить. Його цигарка нагадує запалений гніт бомби. Аби ж то її ніхто не зачепив ненароком.

Назад буквально летів. Але все одно спізнився. Здалеку чулися крики, глухі удари, зойки, прокльони. Бомба таки розірвалася. Є такі вибухові пристрої, на які не обов'язково наступати, вони самі стрибають назустріч своїй жертві. Сашко запекло відбивався від трьох харцизяк... Але ні, швидше, вони від нього... Хлопець бився люто і професійно. Крутився поміж ними вужем, якщо падав, то лише з вигодою для бою, одночасно підсікаючи противника. "Сепарати... гади! Ви й тут мене знайшли!" — кричав так моторошно, що волосся ставало дибки.

Битися мені не дозволяло моє становище статечної людини, яку всі знають у цьому містечку, та й вік далеко не молодецький. Але чи міг я залишити когось на поталу побратима? Як дивився б йому в очі після цього? Тож із криком кинувся під ноги найближчого бійця, звалив його, але відразу ж хтось вліпив мені носакон черевика в лоба. В очах ніби луснула лампочка. Отямився від того, що Сашко ляскав мене по щоках, хтось лив із пляшки воду на обличчя.

— Ну, слава Богу, налякав ти нас, — зітхнув полегшено Сашко.

— Я ж не знав, що це ви, вибачайте..., — винувато усміхався мій колишній учень Вітько Чуприна.

Його товариші, яких я теж добре знав, — Васько Галабурда та Ігор Мірошник — розливали в пластикові стаканчики горілку, яка дивом уціліла в цій битві. Випили за полеглих героїв. Вони стоячи, я напівсидячи.

— Сашку, чи ти здурів? Що з тобою? Чим ми тебе образили? Чого ти визвірився? — допитувався Ігор.

— Заткнись, — огризнувся незлобиво солдат.

— Вибач, Саню, що ми й досі тут, але ще й на нашу долю вистачить, — тихо

промовив Вітько, обійнявши за плечі солдата. Той не пручався. Саме таких слів він і чекав від людей. Вибачення, розуміння, визнання. Ці хлопці зрозуміли його, бо восени їм пахла мандрівочка на схід.

Хлопці й справді через місяць вирушили на схід. Вітько й Ігор загинули під Дебальцевим, а Васько повернувся калікою. А Сашко? Просився на фронт, але лікарі його забракували. Не лише через ногу, а й психічний стан. Набив пику якомусь капітану з військкомату. Став пити. Втратив своїх клієнтів. Дружина від нього пішла. Я кілька разів пробував з ним зустрітись, але телефон відповідав: "Абонент за межами досяжності". І ось нарешті чую його голос: "Ало... Я знову на АТО, в добровольчому батальйоні. Мені тут добре...".

Страх перед життям

Кахляна грубка пульсувала у бік Данила щирим і ненав'язливим теплом. Він утонув у старому кріслі, випростав у її бік ноги, відкрив улюбленого Маркеса і втягнув у себе першу фразу, ніби хмарку солодкого диму мариуханни. Справжній кайф! Ніхто не заважатиме, мати, фельдшер "швидкої допомоги", — на нічному чергуванні. Тож не гримітимуть каструлі, не торохкотітиме телевізор. Він насолоджуватиметься тишею, самотністю і соковитою мовою великого письменника. Він філолог— недоучка. Провчився два роки, а коли помер батько, вимушений був кинути навчання і піти працювати. Вступив до вільної бригади будівельників, яку очолював його дядько Максим. Шабашили на садибах дачників. Іноді замовлень було, хоч — відбавляй, а траплялися часи, що доводилося, як мовиться, лапу смоктати. Саме випав такий період — ну хоч плач, хоч вовком вий — жодного клієнта. "Не буде тут діла, ти ба, що робиться, війна на носі, матері його ковінка, "крутелики" поховали гроші під матраци, чекають кращих часів, треба рвати кігті до Росії— матушки, там роботи море", — бурчав бугор. Данило відмовився: як він залишить матір саму? Тим паче в неї постійно хапає серце. А Інна? "Ну, як надумаєш, телефонуй", — сказали і одного дня здиміли.

Оте все, що відбувалося в країні, якось пройшло повз нього, не зачепивши жодної струночки в серці. Стукало, але не змогло пробитися крізь його книжковий світ та навушники плеєра. Іноді виринав на поверхню, спостерігав за подіями, що відбувалися в Києві і в Криму, розгублено роззиравсь навкруги і знову пірнав у черепашку, складену з образів і музики. Він не розумів Майдану, точніше, розумів, але до певної межі. Поки він був мирним, усе схвалював проте, коли переріс у революцію — жахнувся. Мало нам революцій? Хіба не від них усі біди? Революція — прірва, яка назавжди поглине країну. Він із жалем дивився на хлопців, які запекло билися з "беркутівцями", і готові були плюнути в обличчя будь-кому, хто висловив би сумнів у тому, що вони роблять. Боже ж ти мій, які велетенські діри у суспільній свідомості, молодь не знає елементарних законів людської історії, як легко ними маніпулювати! Але коли країна заціпеніла, очікуючи нападу Росії, твердо вирішив: якщо треба буде,

підє воювати. Це рішення далось в пекельних муках. Кілька ночей не стулив очей, удень ходив, як мара, нервував, почав курити. Аж почорнів. Приборкував страх і малодушність. Сто разів уявляв себе то мертвим, то зраним, то з відірваною ногою, намагався навіть відчути, як входить у нього розпечене залізо, чув, як побивається мати і ридає його дівчина Інна, бачив, як його опускають у могилу, як падають перші грудки землі на віко домовини... В такі хвилини судомами перехоплювало горло, він плакав. Здрігався, коли хтось стукав у двері, — то могла бути листоноша із повісткою з військкомату.

Старі дерев'яні сходи, що вели на веранду, заскрипіли під чиїмись поспішними і знайомими кроками. "Бабуся", — подумав тепло. Підвівся їй назустріч. Якась вона стривожена. Що сталося? Вона стала на порозі, відхекалася.

— Данилку, в село прийшли повістки... Максиму Васильченку, Вітьку Онищенку, Петру Скибі.

Його кинуло в жар. Ось воно, значить, уже виписано повістку і для нього.

— Ну що ж., — промимрив, відчуваючи, як розпечені мурахи добираються до коміра.

— Синку, ти не розумієш, війна — це страхіття, вона тобі не потрібна, ти книжна людина, до того ж один залишивсь із нашого роду, батько мій не повернувся з тієї світової бійни і три його брати. З нас вистачить, навоювалися, я хочу правнука дочекатися. Їдь до своїх хлопців у Москву. Негайно.

— Я. не можу, мушу бути там, де всі, та й що люди скажуть.

Вона впала перед ним на коліна.

— Їдь, благаю тебе.

Данило більше не опирався, швидко зібрав речі і уже через дві години стояв на трасі й семафорив попуткам. Уранці був у Києві й незабаром лежав на верхній полиці поїзда Київ — Москва, кусаючи кулаки від сорому. Мабуть, він уві сні стогнав, бо його розбудив сусід. "Злізай, лікувати буду", — і показав на столик, на якому підтанцьовувала пляшка самогонки, ніби напрошуючись у гості.

Познайомилися.

— Сергій.

— Данило.

— Ну, що там у тебе? Любов? — показав на Данилове серце.

Той мотнув своїми кучерями.

— Може, вбив когось?

— Слава Богу, ще ні... — закотив свої циганські очі під лоба.

— Може, заборгував?

— Та ні, — відмахнувся хлопець.

— Щось страшніше? — і подивився пильно Данилові в очі.

— Так.

Дзенькнули склянки.

— Ну, давай ще. — по якомусь часі припросив сусід.

З'ясувалося, що він колишній десантник, підполковник. П'ятнадцять років відтрубив по гарячих точках — служив у миротворчих батальйонах у Косово, Ліберії, Іраку, а власного гнізда й досі не має, ось їде на заробітки, щоб наскладати грошей на хатину в селі. Але душа болить за Україну, таке розворушили.

— Ну, вже легше?

— Набагато.

— Я від свого сумління теж іноді намагаюся втекти у такий спосіб, але ще ні разу не вдавалось, і ти не втечеш...Йому треба підкоритися, інакше., — Сергій провів ребром долоні по горлу.

Данило знову заліз на полицю, біль у грудях трохи вщух, проте рій думок втихомирити не вдалося. Став подумки шукати в голові кнопку, яка вимкнула б її, наче комп'ютер. Не знайшов. "У всьому винувата твоя вошива напівінтелігентність, був би ти звичайним трактористом чи теслею, пішов би і вмер за Україну без зайвої гризоти..."

Своїх він знайшов швидко. Прийняли радо, як рідного. "Нам тебе не вистачало." Починали о шостій, закінчували о дев'ятій. Їли, що доведеться: "мівіну", дешеву ковбасу, смажені яйця. Спали покотом у дерев'яному вагончику на смердючих матрацах. Зводили московському вельможі палац. Сам він на будові не з'являвся. Керував ними якийсь Жора — молодик із бичачою шиєю, виряченими очима, стриженою головою і великою бородавкою на носі. "Носоріг", — прозвали його хлопці. "Давай, давай, хохлы.", — підганяв.

О-о, це були справжні ліки, куди тій горілці. Праця не лише зробила з мавпи людину, а й завжди рятувала від голоду, холоду і дурних думок. Ноги, руки, плечі, спина — все тіло наприкінці дня перетворювалося на дзвінку деревину. Якщо раніше, коли лягав у ліжку, його миттєво обплутували яскраві образи і видіння, породжені бурхливою уявою, через що опинявся ніби в різнобарвному коконі, який не впускав у його свідомість сон, то тепер утома відключала організм, ніби пострілом у голову. Навіть нічого не снилося. Нехай би так і було постійно, вічно. Він панічно боявся перспективи будь-якої тривалої перерви в роботі. Бо тоді довелося б думати. Але через два тижні й це ка— торжанство не допомогло. Коли він утягнувся у виснажливий ритм праці, а м'язи зміцніли, погані думки стали його наздоганяти, де б не був: у підвалі, на риштуваннях... скрізь. А груди розпирало, ніби хотіло вирватися на волю. щось. Що ж воно таке? Мабуть, це була совість. Данило спробував уявити цю субстанцію то у вигляді вогню, то хмари ядучої кислоти, то жмуту колючого дроту, то спрута, що обплутав серце. Цю потвору треба було чимсь задовольнити, аби припинила терзати його душу. Чим? Він знав, яку жертву мав принести, але все зволікав, ніби перед стрибком у безодню. Була ще одна перешкода — треба було дочекатися першої зарплати: гроші потрібні на бронежилет та інші обладунки.

— Не можу, хлопці, більше, поїду.., — сказав своїм побратимам, коли Носоріг нарешті з ними розрахувався за перший місяць.

Дядько Максим обійняв його міцно, те саме зробили інші роботяги, кожен сунув йому в кишеню по кілька папірців: "Згодиться, тримайся там."

Через два дні стояв на порозі райвійськкомату. Переступав з ноги на ногу. Там починався інший світ. "Хух!" — видихнув, перехрестивсь і штовхнув двері.

— Тобі що? — підняв на нього очі капітан.

— Я Данило Мацібура, мене викликали повісткою.

— Та-ак, — офіцер став гортати свій кондуїт. — Рік народження? Звідки?

— 1991-й...Із Соснівки.

— Не виписували на тебе повістку.

— Не може бути! — обсипало жаром хлопця.

— Їдь додому, юначе, викличемо, коли треба буде.

— Ні-ні, мені не можна додому, я хочу зараз, — забелькотів Данило.

— Зараз не вийде, пройдеш комісію і — вперед.

Три тижні муштрували його у центрі "Десна", і ось він під Слов'янськом. Страшно було першого тижня. А потім Данило став іншим. Перетворився на бойового робота. Людину-інстинкт. Якимсь товстошкурим, із негнучкими, ніби арматура, мізками. Думки про високе не могли пробитися крізь його ківларову каску. Колись вважався на своєму курсі дотепником, гумористом, який миттєво і влучно міг відреагувати на будь-яку ситуацію. А тепер не здатен був "розкуватися" навіть під час солдатських вечірок, які іноді траплялися в години затишшя. Підтакував, угукав, як немовля, мекав, наче ягня, та більше мовчав. Ніщо не видавало в ньому людину з неса— кінченою вищою, філолога, поета. Деградація чи глибоке заморожування особистості? А може, й не було ніякої особистості? Іноді телефонувала його Інна. Вона і досі була переконана, що він у Москві на заробітках. Знаходив сили говорити з нею лагідно, але із жахом усвідомлював, що вона йому... байдужа. Любов захлинулася брудом війни. Мабуть, оте "Жди мене." — велика брехня, міф, тут такого бути не може. Дівчина щось відчувала і все допитувалася: "Що сталося, коханий, тобі зле? Що б там не було, я чекаю на тебе."

А потім несподівано гнійник на його серці прорвало. Хтось із волонтерів подарував йому "рідер" — електронну книжку, в якій записано кілька тисяч романів. Він почав читати. Було враження, наче його хтось уколів шпилькою під час летаргічного сну. Так ось у чому ключ до його пробудження! Потрібен був поштовх, привіт із іншого, рідного для нього світу. Хоча хтозна, який із цих світів йому тепер рідніший. Хай йому грець! Ніби полуда враз із очей спала, ніби прорвало греблю слів. Він раптом згадав про своє кохання до Інни. Хіба може таке бути? Адже в романах і віршах стверджувалося, що воно вічне, безперервне, велике, якщо, звичайно, комусь випадає таке щастя. Але ж там писалося, що є і пам'ять серця. Він зателефонував дівчині і говорив довго, пристрасно, істерично, поки не скінчилися гроші на рахунку. Це був фактично секс по телефону, бо відродивсь, як чоловік. Данило почав не лише читати, а й вести щоденник. Став обережним, бо усвідомлював, що має мусить донести до людей своє розуміння війни і миру, життя і смерті, любові і ненависті. Шкодував, що раніше не почав робити записи: скільки втрачено епізодів, вражень! Нічого, вони ще свіжі, відтворить. Щоправда, вбивати стало важче. Але ж це війна, тут усі когось мусять убивати і самі помирати. Адже люди воюють споконвіку. І не лише політики їх

підштовхують до війни, їм самим хочеться кинутися на чужі списи і проткнути своїми якомога більше ворогів. Їх спонукає до битви жага вбивства. Данило спостерігав за своїми хлопцями. Вони воювали не з примусу, а з інтересом, вогником, натхненням. Нація потребувала випробування, пригод, драйву. У батальйоні переважали колишні пересічні люди, які тут перетворилися і в справжніх Богів. Он Сашко Македон, про таких у цивільному житті кажуть — "кінчені". Дружина від нього пішла, пиячив, жебракував, лазив по льохах та чужих городах, аби розжитися якоюсь провізією. Його ловили, били, принижували. Коли прийшов у батальйон, то постава, голос, погляд колишнього алкаша були пронизані рабством. А після місяця боїв він став царем, ну справжнім тобі Олександром Македонським — хитрим, як лис, спритним і жорстоким, як барс. Його плечі вирівнялися, голос став, як труба Ієрихонська, орлиного погляду не витримували навіть генерали. Ці хлопці не реалізувались як учителі, теслі, зварники, трактористи, водії, натомість війна стала їхнім справжнім покликанням, рідною стихією. Вони у ній були, як риба у воді, для неї народилися, на ній вирости і стали Антеями. Чи знайдуть себе потім у мирному житті? Чи зможуть притлумити свій гонор перед хазяїном, стерпіти приниження, змовчати, коли ображають слабшого? Може, їм усім краще вмерти отут, щоб не порушувати звичного плину життя? Бо вони ж стали справжніми монстрами, непідвладними людським законам, страху, сумнівам, докорам совісті. Данило і себе не бачив поза війною. Коли уявляв тупу і ситу піку голови райдержадміністрації Віктора Сліпченка, нахабні й ласі очі керуючого відділенням агрохолдингу "Зоря" Віктора Котенка, рука мимохіть тягнулася до автомата. Принаймні мордачів він їм надає — це точно.

Данило відкрив ще одну роль війни — вона інструмент долі. Щось на кшталт рулетки, яка крутить подіями і ситуаціями. Зараз живий і цілий, за мить — поранений, контужений, покалічений, оточений, узятий у полон чи вбитий. Тобто майбутнє, навіть найближче, від тебе сховане за сімома замками. Ти не можеш планувати своє життя бодай на годину наперед. Хоча, звичайно, можеш, але Бог війни з цього лише посміється і зробить навпаки...

...Борщ був класний, його зварив їхній снайпер Костя Кілер. Давно у їхні шлунки нічого подібного не потрапляло, а тому вони мурчали, як коти, і молотили так, що аж за вухами лящало, заїдаючи страву дрібно накришеним старим салом. Раптом неподалік кілька разів глухо бахнуло, ніби лопнули повітряні кульки. Хлопці відкинули металеві миски і швидко один за одним зайняли свої позиції. Починався мінометний обстріл. Сашко Македон випустив у той бік, звідки прилетіли міни, чергу з АГС, Андрій Криворучко вискочив на башту БТРа і смалив із "Утьоса". Але це, схоже, був не просто обстріл, а наступ. Із 11-го блокпоста передали, що їх теж атакують. Повідомили "нагору" і почали відбиватись. Плече Данила здригалося від ритмічних поштовхів кулемета, він посилав у темряву чергу за чергою, у кожну, ніби бухгалтер, відміряв по три кулі: та-та-та, та-та-та... Якраз стільки вистачало, щоб погасити один вогник у полі. То гасли чийсь життя. Смерть проти життя заради виживання. Сумління на загибель ворогів не реагувало. Воно збунтувалося лише одного разу, коли Данило взяв у полон і

тут же розстріляв ворожого снайпера, хоча зробив це правилами війни: снайперів у полон не беруть. Із штабу повідомили: "Тримайтеся, до вас іде на підмогу батальйон "Поділля".

.Вранці його витягнули із-під уламків укриття, яке потрапило під залп "Граду". "Ще дише", — почув, ніби крізь сон. Він розплющив очі. Був чудовий серпневий ранок, прохолодний, росяний, рожевий і неймовірно прозорий. Таких в його житті ще не траплялося. Над ним схилилося чиєсь небрите, але дуже знайоме обличчя. "Де я його бачив?" — став напружувати пам'ять Данило. "Де я бачив цього героя?" — повторив його слова знайомий незнайомець. "Стоп! Поїзд Київ — Москва. Оце так зустріч!" — раптом вигукнув бородань. Це був Сергій Кутовий — легендарний командир батальйону "Поділля". "В машину його, швидко, я поїду з ним!" — скомандував комбат.

Прийшов до тям під вечір наступного дня. Голова трохи паморочилася. Серце, здавалося, ледве б'ється. Тіла не відчував. Спробував поворушити руками, ногами — не зміг. Невже відтяли? Від цієї думки серце зірвалося в галоп. Зайшов лікар — худорлявий чоловік в окулярах, дуже схожий на одіозного російського актора Охлобистіна.

— О, всміхаємося, значить, уже краще.

— Лікарю, що?. — він показав очима на своє тіло.

— Ти мужній хлопець, а тому не буду брехати: ліву ногу тобі ампутували, праву врятували, з руками теж була біда, але склали їх до купи, голову добряче пом'яло, а проте все могло бути набагато гірше. Житимеш — це головне. Ну-ну, припини, герою, — став утішати його хірург, коли Данило почав схлипувати.

Потім зайшла медсестричка, гладила його по голові, тримала за руку, а він плакав і плакав, кусаючи губи, і де ті сльози бралися в його очах.

Ось він, новий стан, визначений тією жахливою і безжальною рулеткою. До нього треба звикнути. Одне тіло — одна душа. Три чверті тіла — три чверті душі? Чи як? Навіщо це з ним сталося? Ні-ні, це сон, це не з ним, це якийсь злий жарт. "Ма-мо! Інно! Бабусю! Де ви? Як мені погано! Допоможіть!" — корчився він на ліжку.

Кілька разів йому кололи заспокійливе. Три дні спав. Але плакав і вві сні. От якби ніколи не прокидатись! Краще б його там разом з усіма хлопцями накрило. Теж мені, пощастило... Наступного дня його провідав Сергій із двома побратимами. Принесли букет червоно-чорних жоржин і таких же червоних яблук. Всі сльози на той час із нього витекли. Очі нагадували порожні чорні ями, в яких відбивалася стеля. Комбат, не втішаючи і ні про що не розпитуючи, почав розповідати про солдатські будні: щодня обстріли, вересневі ночі вже холодні, а командування і не думає постачати зимове обмундирування, щоправда, з харчами стало краще. "О, і ще, мало не забув, став дідом, дочка Ірочка, народила, внучку, назвали Вікторією.", — сказав наприкінці розмови Сергій. Він приходив через день. Із ним було спокійно, затишно і не так страшно. Як із батьком. "Ти не переживай, коли затягнуться рани, підберемо таку металеву ногу, що діятиме ліпше за твою рідну. У футбол гратимеш", — обіцяв.

Потім його перевели до центрального госпіталю. Приїхали Інна із матір'ю. Як вони

дізнались? Обидві плакали. Мати, сидячи в ногах, а дівчина — поклавши голову йому на груди. "Дурнику, чого мовчав, я тебе любитиму, яким би ти не був." "Ні-ні, ти вільна, навіщо я тобі такий, знайдеш собі цілого.", — заперечував. "Мовчи!.." — кричала вона. Винайняла квартиру, щоб бути постійно поруч. Однак він її прогнав. "Ідіот", — поставив діагноз Сергій.

Уже на той час йому потроху прилаштували протез і він учився ходити. Було важко, боляче, страшно, але Данило, стиснувши зуби, щодня повторював ті уроки. Через місяць ніхто не міг сказати, що він інвалід. Його виписали. Зі своїми нехитрими пожитками повільно крокував до брами шпиталю. Не знав, що робити далі, як жити, куди йти. Ба! А за воротами — плямистий жовто-зелений джип, на дверцятах якого красується герб батальйону "Поділля", біля нього батяня-комбат Сергій Кутовий, а обіруч — дебелі хлопці з автоматами. Обнялися. Виїхали на Одеську трасу. "Куди їдемо? На фронт?" — запитав Данило. "Спершу до тебе додому, ти ж запрошував, уже забув?" — загадково всміхався його старший товариш. Ось і Соснівка. Джип загальмував біля будинку Інни. Данило занервував, засмикався. "Сидіти!" — скомандував офіцер. А потім уже м'яко додав: "Синку, подолати страх перед життям набагато важче, ніж перед смертю. Будь мужиком. Ти вчинив, як останній боягуз. Давай ще раз знайомитися: я — твій сват, а це бояри. Вперед — на амбразуру". Данило вийшов із машини. Здорова нога тремтіла і підгиналася, і якби не металевий протез, не підвладний сумнівам та емоціям, то він, мабуть, упав би. На ганок вийшла Інна з великою мискою, повною випраного одягу. Випала з її рук та ноша, покотилася подвір'ям, пішов пар із одягу. Вона кинулася його підбирати, Данило — теж. Стукнулися лобами. "Давай ще раз, щоб більше не сваритися", — сказала. Проте вийшов дуже довгий поцілунок...

За пів години до дощу

До дощу залишалося якихось пів години. На небі, ніби пролягла лінія фронту, яка збігалася із землею. По той бік густі чорні хмари, а з цього сіра вуаль, накинута на обличчя сонця. Грозава темрява намагалася розширити свій простір, а світла відчайдушно опиралася цим зусиллям. Хоча навіщо? Дощ потрібен був усім. Його чекали, як очищення від скверни, яка накопичилася тут протягом останньої години. Він мав змити кров із землі, із поранених і вбитих, згладити гострі зазубні вирви, потушити палаючі трави, дерева, дахи будинків, бронемашини. Ще хвилину тому тут все стогнало, ревло, палало, ставало дибки, а тепер панувала така моторошна тиша, від якої, здавалося, луснуть вушні перетинки. Вадим не раз помічав, що клекіт бою обривався раптово, ніби ворогуючі сторони діяли за одним сигналом, хоча такого, звичайно ж, не могло бути. Справа тут, мабуть, в іншому, дійшов висновку боєць: кожна сутичка нагадує казан зі смертю, ненавистю, вогнем і болем, і от коли він наповниться ущертъ, коли впаде у нього остання крапля, тоді він і перестає кипіти. Для нього ж останньою краплею став вибух міни, яка розірвалася неподалік, оглушивши і

присипавши хлопця. Це була рятівна перерва, інакше він із глузду з'їхав би від цього жахливого реаліті-шоу. Коли усвідомив, що живий, що руки й ноги цілі, зрадів цьому якось мляво, невпевнено. Не хотілося ворухитися, відкопуватися із цієї тимчасової могили, повертатися в

реальний світ, в якому в цю мить було більше смерті, ненависті і несправедливості, ніж всього іншого. Йому здавалося, що під час цього бою настала мить найвищого його воїнського злету. Був спокійний, ніби холодна вода у стакані, спритний, наче тигр на полюванні. Постріл, миттєвий пережаття на кілька метрів убік, знову постріл. Не промазав жодного разу зі своєї снайперської СВД, а вистріляв два магазини. Добре бачив, як його кулі рвали голови, шиї, вибивали очі бойовиків, але це було ніби в іншому вимірі, в який входив із допомогою оптичного прицілу. Головою розумів, що убиває, а серцем — ні. Бо ж убиваєш тоді, коли знаєш людину, а ці безликі, зом— бовані ляльки, без батьківщини і адрес, пояснював собі. Проте на десятому (а скільки їх було спочатку війни!) у ньому, ніби щось тріснуло. Такий молодий, тендітний хлопець — майже дитина, з блідим обличчям з пушком на бороді і під носом, може студент, чи випускник школи, з кволими руками, невпевненими рухами, а завдав йому такого болісного удару. Він не на землю впав, а в його душу, перевернувши у ній усе догори дригом, здійнявши там бурю протесту проти смерті і насильства. Вадим після того не міг згадати, чого він тут, чого стріляв, чого убивав. Виборсався із землі, сів, притулившись лобом до ще теплого ствола гвинтівки.

Нарешті пішов дощ. Ще не дуже холодний, але й вже не теплий. Здавалося, його великі краплі падали не лише на голову і обличчя, а й на серце, намагаючись змити з нього якісь чорні масні плями. За мить стало легше, можна було дихати, думати, рухатися... А жити? Хлопець не знав відповіді на це запитання. Раніше ігнорував священика, який прибився до їхнього батальйону, а тепер почав шукати його очима. Він повинен знати щось про душу і її будову. Якщо це безформна хмарка, яка після смерті злітає в небо, то де в ній оте місце, що так болить, не даючи спокою ні вдень, ні вночі. Отець Василій стояв на повний зріст, метрів за п'ятдесят від лінії оборони, практично на полі бою, і молився. "Там же повно мін, як він туди дійшов і як повернеться?" — запанікував боєць. Проте панотець через кілька хвилин по-військовому розвернувся через ліве плече і, не дивлячись під ноги, помарширував до своїх. За цією ходою, затамувавши подих, стежило пів батальйону. Він ніби плів над понівеченим полем, нагадуючи Христа, що йшов босоніж по воді. "Ну, ви й камікадзе!" — обхопив його за плечі командир, коли той опустився в траншею. "Ні, я слуга Божий", — заперечив священик і пірнув у свою келію — бліндаж, який він спорудив власноручно.

Біля входу до підземного храму, ніби горобці сиділи з півдесятка хлопців. Не наважувалися заходити, і, здавалося, навіть, не дихали. Вадим зрозумів, що в них така ж біда, як і в нього — тяжке поранення душ. Визирнув отець Василь: "Заходьте по одному". Це нагадувало прийом у лікаря. Хтось перебував у криївці більше, хтось менше. Ніхто за часом не стежив. Хлопець пильно вдивлявся їм в обличчя — чи

змінлося щось? Виходили, якісь інші, ні, не сяяли їхні очі оптимізмом і очищенням, проте постаті й обличчя були вже, ніби розморожені. Хтось намагався сховати сльози, а хтось падав горілиць на землю, розкинувши руки, а хтось жадібно кутив. Словом, реакція була різною. Дійшла Вадимова черга. Зайшов, роззирнувся в імпровізованому храмі, освітленому кількома свічками. Як тут гарно! Нема блиску іконостасів і риз, пахне воском і сосною живоцею. Може, саме такими були перші підпільні храми християн? Думкам і почуттям тут ніде розгулятися, може, вони й хотіли б десь полетіти, але відбиваючись від стін і стелі цієї Діогенової бочки поверталися, в одну єдину точку, де мав статися інтелектуальний і духовний прорив. Він мав щось збагнути. Ця істина крутилося навколо його свідомості, проте вислизала з її обіймів. Потрібна була чиясь стороння допомога. Щоб хтось ту думку загнав прямісінько на ловця.

Панотець, що сидів на тапчані, мовчки протягнув йому молитвослов, попросив стати на коліна перед образами і читати "Отче, наш", 50-й псалом, "Символ віри", молитви до Янгола Охоронця, до пресвятої Богородиці... Він не розумів змісту прочитаного, проте раптом чітко побачив структуру своєї душі і те, як вона змінюється. Якщо досі була темною, напханою якимись гострокутними предметами чорного кольору, то тепер стала нагадувати прозору ємність, із дна якої піднімалися золоті промені. По щоках Вадима котилися гарячі сльози...

— Захищати Вітчизну — свята робота, але у твоєї душі бракує на це сили. Тобі треба з цим закінчувати, — отець вказівним пальцем зобразив ствол пістолета, — і щодня молитися, інакше пропадеш.

Але через два дні був знову бій, через тиждень ще один і так ще два місяці. Він молився в келії отця Василя, який таки підірвався на міні, гуляючи полем бою, але не допомагало. Душа знову стала світлонепроникною, гострі кути отих пірамід і квадратів раз по раз упиралися йому в серце, не давали дихати. Хоч би поранило, чи. вбило, одразу стало б легше.

Оголосили ротацію. Він написав рапорт командирі про продовження служби, бо не уявляв себе поза війною. Що робитиме холонокровна машина для убивства у мирному житті, як уписуватимуться сталеві шипи, що стирчать із душі, у звичайні людські стосунки? Тим паче, що ні дружини, ні нареченої не мав, та й із матір'ю, яка змінила вже трьох чоловіків у нього стосунки були натягнуті. Друзі? Негідники. Їм просто хотілося надавати ляпасів. Бо найкрутіший у їхньому класі Василь Гуменюк, виявився наймудрішим — батьки купили йому "білого квитка", Роман Середа, мотнув в Іспанію до дядька — заробітчанина, Віктор Панченко теж якось "відкосив". Вадим став не прикладом героїзму, а живим докором для боягузів і пристосуванців.

Батя Петро Гайдук сказав йому: "Їдь, відпочинь, попиє горілочку, потрахай дівок, а тоді, якщо схочеш, повертайся, тільки тримай "дах" обома руками, бо він у нас у всіх "поїхав".

Напитися? Але з ким? Самому не хотілося, бо душа прагнула довгої розмови, під час якої можна було б вихлюпнути на зовні матюки, прокльони на адресу влади і тупих генералів, страх, каяття, біль утрат. Цивільний слухач цього не зрозумів би, і сприйняв

би його монолог за істеріку душевно хворого (зрештою так воно і було), а тому потрібні були брати по зброї і нещастю. Він щоранку ішов на площу Волі, куди прибували маршрутки з Києва, замовляв міцну каву в кіоску, курив і вдивлявся у прибульців. Перший день виявився порожнім для його мети. Проте наступного пощастило: близько полудня із мікроавтобуса вистрибнуло одразу... четверо пацанів у захисних хамелеонах "мультикам", один із них спирався на милицю. Вони! Обличчя наче знайомі і не знайомі, але яка різниця, це — свої! Вони теж розпізнали у ньому побратима. Йшли назустріч, наче давні друзі, посміхалися. Обнялися. Звідки? Із 25-го? Із 11-го? А я із 93-ї мехбригади. Хлопці, не змовляючись роззирнулися, хтось побачив неподалік вивіску кафе. Рушили туди. Як з ними легко! Розуміння — з півслова. Як із ними спокійно! Хоч зараз — у бій! Гроші мав кожен, невеликі, але напитися вистачить, настроїв був гусарський — гуляти скільки стане сил. Офіціанте, що там у вас є? Давайте те, й те, й те. По вищому розряду. Пили, як заповідав Батя (нехай царствує, убили тиждень тому), горілочку. Вадим виконав свою цивільну норму, потім військову, проте, як мовиться, в жодному оці, та й хлопців хміль не брав. Тем, які обговорювали, було кілька, — тупі генерали, продажна влада, гра зі смертю, сила оберегів, і свої солдатські гріхи, тобто те, що мучило кожного. "Я не зміг його витягнути, бо нас так поливали... Стрельнув у полоненого ополченця, а чого ж він, стерво, мовчав. Шмальнув по вікнах, забіг подивитися, а там цивільні лежать." "Не переймайся, брате, ти правильно зробив, це ж війна." — заспокоювали один одного.

— Як жити будемо далі ось із оцим, братове? — вдарив Вадим себе у те місце, де була у кожного душа.

Всі раптом протверезіли. Запитання було серйозне, філософське. Воно мучило кожного. Налили і мовчки випили.

— Може, в монастир піти? — чи то запитав, чи запропонував Митя Васильчук.

— Ага, у жіночий, — зауважив Віктор Литвин.

Хлопці дружно заіржали, але тут же й посмутніли, бо та репліка бренькнула по болючих струнах. Всі були, як мовиться, холості і такі неприкаяні, що хоч з мосту та у воду. Всі потребували якоїсь втіхи чи розради, причому негайно.

— Психолог нам треба, ось хто, — запропонував Васько.

— Але з отакими цицьками, — пожартував Вітько, показуючи, які перса його задовольнили б.

Знову сміх.

— Ну, а ти, а Андрію, чого мовчиш? — звернувся до нього Вадим.

Усі повернули голови у його бік.

— Біда у мене. Брата мого, меншого, Вітьку, студента аграрного, побили так, що зараз у комі...

— Хто? Коли? За що!?

— Проводжав дівчину додому, пригальмував лендровер. Висунулися звідти п'яні пики, стали розмовляти з нею, наче з повією. Слово, за слово. Міліція справу закрила, але всі кажуть, що це справа рук компанії Едика Погорелова, сина міського прокурора.

Малого Погорелова вирішили брати негайно, цієї ж ночі. "Ну, от буде втіха і розрада", — подумав Вадим. Було відомо, що Едик любив "зависати" у розважальному комплексі "Шоколад". У Дмитра Васильчука був трофейний "ТТ", у Петра Литвина — "Стечкін", у Васька — граната, решта — озброїлася арматурою. План був такий — зненацька захопити юного мажора, змусити зізнатися у злочині на відео, викласти останнє в мережу і...ходу. Хтозна скільки вижлуктили пива, але нудило не стільки від пійла, як від того, що побачили за ці години. І оце за це вони вмирали? За лендровери і бентлі для мажорів і золотої молоді, яка "відкосила" від армії, за п'яні та наркотичні оргії, за дике марнотратство?

Погорелов у супроводі своєї компанії вийшов близько п'ятої. Всі похитувалися, ніби ляльки— неваляшки. Окрім Едика було ще дві дівчини і два хлопці.

— Где ж эти ключи, бля? — рився в кишенях мажор.

— Ну, давай быстрее, я с ног валюсь, — скімлила довгонога білявка.

Пискнула сигналізація, відкриваючи замки лендровера, Едик поставив одну ногу до кабіни, а другу ніяк не міг відірвати від асфальту. Йому допоміг Вадим, легенько штурхонувши під зад та захопнувши дверцята. Хлопці, тим часом, відтіснили решту компанії і теж всілися до авто.

— Вы, кто, бля ваще такие? — обурився мажор.

— Газуй, ми тобі скоро розкажемо, що й до чого, — визвірився на нього Петро, приставивши до скроні "Стечкіна".

Позашляховик рвонув із місця. За містом Петро наказав зупинитися.

— Вы панимаете, ваще, что тварите, да мой папа вас под асфальт закатет. Меня уже ищут! — почав верещати молокосос.

— Ось твій папа і мама, — звів курок пістолета Петро, — давай розкажуй, як ви хлопця побили...

— Я ничего не бу... — став рюмсами прокурорський синок.

Два дзвінких ляпаса, які вліпив йому Вадим, що сидів позаду, привели його до тями.

— Витри шмарклі і розповідай, ми з тобою не будемо в ляльки бавитися, — гарикнув Василь.

Словом, зняли вони те кіно. Гарно говорив мажор, із подробицями, ніби під сивороткою правди: "Ми танцювали на його голові.потім помочилися на нього" і таке інше.

— Готово, — доповів Василь, — відео в мережі.

Всі полегшено зітхнули. Справу зроблено.

— Вільний, як фанера — сказали мажору і виштовхнули з машини.

Ну й що далі?

— А давайте, покатаємося, — запропонував Дмитро.

Яка ж все таки чудова машина лендровер, не машина, а пісня! Досі хлопці окрім задрипаних "Жигулів" нічого не бачили. Сто, сто сорок, сто вісімдесят. Сонце вже зійшло, тож вони мчали йому назустріч, намагаючись втекти від грозової хмари.

— За нами хвіст, причому не простий, а з мигалками, — повідомив Вадим.

Ова! І попереду шлях перегороджено міліцейськими луноходами.

Звернули праворуч на дорогу, що вела до якогось сільця. Газу, газу! Дмитро добре знав ці місця, тож розраховував виплутатися із халепи манівцями. Вже видно в'їзний знак, але що це? І тут пастка. Обклали, ніби вовків на полюванні. Знову праворуч польовою дорогою — до зруйнованої ферми. А вгорі вже стрекоче вертоліт, проте здатися їм ніхто не запропонував. А тому до ферми вони не добігли.

Їх убили з інтервалом в одну-дві секунди. Вадиму снайпер улучив у скроню. Отець Василь мав рацію, коли говорив, що "той" світ існує. Перехід у потойбіччя був раптовим і безболісним. Ніби хтось вимкнув, а потім знову увімкнув світло, але тепер воно було золотаво-рожевим. Перетворився на суцільну свідомість і радість воскресіння. Пролетів над полем і став шукати очима якогось сідала. А чого ото так радісно світиться верхівка тополі? Та то ж його хлопці вже там дожидаються. Чи всі зібралися? Васько, Дмитро, Андрій, Вадим... А де ж Петро? Його не відпускало тіло, він ще дихав, він міг би жити, якби хтось надав йому допомогу. "Що з ним робити?" — запитав спецназівець у когось по рації. "Кінчай", — почулося сухе і коротке, як постріл.

Вояка натиснув на курок... Побратими обняли товариша, що трошки припізнівся. "Так он воно все як, насправді, виходить ніколи нічого не треба було боятися", — жваво обмінювалися свіжими враженнями. Їхні тіла поклали рядком. Закривавлені, якісь знічені. Мабуть, хтось там нагорі захотів зафіксувати цю картину, бо небо раптом осяяв фотоспалах блискавки і ніби салют пролунав страхітливий грім. Линув дощ. Під його струменями їхні тіла розпрямлялися, виструнчувалися, набували гідності. "Хляп-хляп-хляп...", — почулися мокрі кроки. А потім молодий бадьорий голос доповів: "Пане, генерале, банда терористів знищена, серед особового складу втрат немає.". "Молодець, синку, так тримати!", — почувся тяжкий генеральський бас. Були б хлопці живі, мабуть, заплакали б від образи, проте зараз лише засміялися. Такий він отой світ, його не переробиш. Це їхня Україна, яку так важко змінити, але вони все зробили для цього. Ще раз сердито кашлянув грім, ніби про щось нагадуючи, на кожного з них опустилося по сяючому листочку.

— Це нам повістки на Суд, — сказав Вадим, кивнувши у бік неба, звідки линуло сєєво.

А над селом стояла веселка, радісно співали півні, скрипіли корбами старі криниці, поважно чапали ратицями корови, йдучи на пашу, з крайньої хати вийшла молода жінка, тримаючи за руку першачка, зупинилася, присіла, щось шепнула малому на вухо, обоє засміялися.

— Ось за що ми воювали, хлопці... — сказав Вадим.

Вересень 2014-го

Запах борщу

У моїй мобілці близько десятка номерів хлопців, які воюють на Сході. Але

телефонувати їм боюся, а раптом...це дзвінок у потойбіччя Славко Хропко... Чомусь він стоїть у мене перед очима. Бліде, схудле обличчя, заросле густою щетиною, вкритою памороззю сивини, і сумні-сумні очі. Десь йому, мабуть, було тоді під сорок. Познайомився з ним у Нікішино, що під Дебальцевим у вересні 2014-го. Маленьке село, а перетворилося на великий плацдарм, який вирішує долю фронту. Хоча фронту, як такого там і не має. Всі лінії уявні. Підрозділи росіян і сепаратистів вільно гуляють нашою умовною територією, українські вояки — їхньою.

О, то ціла пригода, як ми добиралися до того села. Їхали обережно, обминаючи вирви від мін і застрягли в асфальті покручені залишки снарядів від "градів". Раптом із лісосмуги на переріз вискакує БТР із синьо-жовтим прапором на башті та десантниками на броні. Зіскачили. Підійшли наїжачені. Наказали вийти з машин. "Хто такі, що тут робите?" Проте, коли дізналися, що це гуманітарна місія з Київщини, розслабилися, стали нас обіймати, як рідних. "Ну ви, даєте, це ж територія ДНР, могли потрапити в халепу, або наскочити на міну, чи нарватися на кулю снайпера!", — говорив командир. У їхньому супроводі прибули до Нікішино. Тут на околиці села тримає оборону відділення Славка Хропка. Дві старі покинуті хати. Біля них БМП. Навколо нього блищать купи настріляних гільз від великокаліберного "Утьоса" і "АКМ-ів. На барикадах із піску стоять ще два ручних кулемети, направлених у бік лісосмуги в кінці поля. На сухій, викачаній траві подекуди бурі плями. "Були "двохсоті" і "трьохсоті"" — пояснили хлопці. Під вишнею лежать два тіла, накриті брудними ковдрами.

— Ще три години тому он звідти нас атакували", — показує у тому напрямку Славко, — два їхніх БТР-и і близько роти "сепарів". На наступ це не схоже, так, просто мацають нашу оборону, і на день так — по три-чотири рази. Але ми щоразу так густо їх засіваємо, що вони відразу скисають і валять назад.

Я кинув поглядом вздовж вулиці — наче вимерла. Ні людей, ні котів, ні собак, навіть горобці не цвірінкають. Щоправда, аж там, на протилежному її кінці, з-за рогу, визирає облуплений ніс ще однієї бойової машини, а он там ще. Лінія оборони. "С кем вы там общаетесь, мать вашу? — почувся в рації чийсь хриплий голос, — отправьте их на хрен, разведка доложила, что в "зеленке" видела "грады", есть вероятность обстрела".

— Командир роти, — кивнув Славко у бік рації, — вам і справді треба звідси вибиратися, поки ще видно.

Сфотографувалися на пам'ять. Бачу Славко переминається з ноги на ногу.

— Кажи, що? — намагаюсь угадати його думки.

-Ти не міг би переслати ці фото моїй Ірині, ось її телефон, вона скаже свою електронну адресу.

— Та нема проблем, — кажу.

Тиждень минув. Закрутився, забігався. Щось мені під боком муляє. Ой, це ж обіцянка, яку дав Славку, як міг забути? Телефоную Ірині. Я, кажу, журналіст, бачився із Славком, дайте адресу, вишлю його фото.

-Тю, чи я його не бачила, зараз мені ніколи, вишлю^

Я — в шоці. Не запитала, як він, чи живий, чи здоровий. Оце то жінка! Вогонь! Отаку б на фронт, терористам було б непереливки. Адресу вона так і не надіслала.

Якось через чотири місяці потому, переглядаю фронтові фотографії. На одній — Славко з бойовими друзями. Серце, ніби хто рукою здавив. Леви наші й левенята, чи живі, чи здорові, де зараз? Чи в землі сирій, чи під боком у своїх коханих? "Абонемент не може прийняти ваш виклик", — прогугнявив кілька разів нудний і байдужий голос у слухавці. Аж ось, вухам своїм не вірю, чую якийсь придушений, незнайомий голос: "Слухаю, вас."

— Славку, пам'ятаєш мене?

— Пам'ятаю.

— Де ти, як почуваєшся, чим займаєшся?

Чую тяжке зітхання. Довга пауза. Мабуть, Славко вирішував у цю мить чи послати мене подалі, чи просто відключитися. Не знаю, де він був у цю мить, але навіть на віддалі я відчув, як йому невимовно важко.

— Та тут я, в себе в селі, в Антонівці, — не сказав, а простогнав.

Антонівка це на Київщині. Треба їхати. Ще два тижні метушні і біганини, нарешті вибрався. Знайти в селі людину, знаючи ім'я та прізвище не проблема. . Перший стрічний не лише покаже, а й розкаже все, що знає про особу, яку шукаєте. Отож підходячи, до хати, де жив Славко, я вже знав про те, як йому живеться.

— Не зовсім цілий він повернувся, відірвало кисть правої руки, іншим дісталось більше, але душа в нього покалічена, ніби її, отими, як їх. "градами" побило, — розповідала баба Ганна, біля сільської крамниці. — Жінка його дуже обидила та й діти відцуралися. Тепер стару батькову хату обживає. А ти хто йому будеш? Хто б не був, поговори з ним, бо нікого не хоче бачити...

— П'є?

— Та ні, але краще б пив.

Всі сільські хати якісь однакові, збудовані майже в один час, у пору колгоспного ренесансу (1960-1970— ті) і в одному стилі. Цегляні, на невисокому кам'яному підмурку, під шифером, побілені, літня кухня, повітка і город, який спускається до берега. Кілька старих, покручених яблунь та вишень, калина біля веранди із примерзлими червоними кетягами, велетенський горіх, який ніби прикриває своєю кроною дах, порожня собача будка. Отака картина постала перед моїми очима. Паростки кленів, і вишень, які повитикалися по двору зі снігу свідчили про те, що хата довго стояла без господаря. Я постукав, і не почувши відповіді, зайшов.

Славко сидів у великій кімнаті боком до дверей у старому кріслі, втупившись в телевизор, на його колінах дрімало кошеня. Він повернув голову, я побачив молоде, виголене обличчя. Славко чи не Славко? А в очах його я зауважив боротьбу сонця і темної туги. Ні, щось не сходилося в цьому образі із тим портретом, який намалювала баба Ганна. Іще одне мене непокоїло — сильний запах борщу, причому дуже смачного і без сумніву, на свинячих реберцях, який долинав із кухні. Тільки тепер мене осяяло:

борщ це не лише національна страва, а символ родинного вогнища і затишку. Окинув поглядом кімнату — порядок! Нема безладу, захланності, притаманої господарям, які перебувають в депресії. Він посміхнувся і кивнув головою на старий диван, мовляв, сідай. "Хух, — подумки видихнув я, — значить відпала потреба звиватися, підбираючи потрібні слова, аби розтопити серце героя. Але що ж сталося?"

— Як ти? — витиснув я із себе традиційне запитання.

— Та от бачиш...

Потім його понесло. Ніби прорвало греблю. Розповів, як відбивалися і самі робили вилазки, як вмирали на руках його товариші і як умирав він сам.

— Ото всі, кого ти бачив, уже нема...А від села залишилися руїни. І мене добряче порубало. Контузія, кілька осколків в ногах, кисть висіла лише на одному сухожиллі, крові витекло, як із кабана, ніколи не думав, що в мене її так багато. Ледве вичухався. Прооперували в польовому шпиталі, потім ще раз у Дніпропетровську, місяць лежав у Києві. І ти знаєш, ні вона, ні діти, не те щоб не провідали, навіть не подзвонили. За що мені така шана? Я ж їй, як королеві догоджав і дітям нічого не шкодував. Ну, був у мене період, коли я добряче запив, але ж на те була причина — вона загуляла, однак я її жодного разу й пальцем не зачепив, — на його очах виступили сльози. — А коли приїхав додому в Обухів, кілька годин навколо будинку кружляв, усе не насмілювався піднятися, але наважився таки на свою голову. "О, явився-не запилився, алкаш"... — процідила зневажливо моя благовірна крізь зуби, а з-за спини у неї визирає Микола Костоґриз — її начальник. Не знаю, що на мене найшло. Побив обох і втік сюди.

Мовчимо. Раптом скрипнули вхідні двері. Славко сіпнувся, запанікував, на блідих щоках ураз виступив рум'янець. До вітальні зазирнула дівчина, а, може, й уже жінка, привіталася.

— Я тут вам антонівок мочених принесла, — поставила на журнальний столик перед Славком металеву миску, наповнену запашними яблуками.

Виходячи з теорії про те, що кожна людинка — це маленька тваринка, я назвав її подумки кізкою. Такі ж великі, чорні каламутні очі, великі губи, продовгуватий вид, стрункі ноги. Потім я перевів погляд на Славка. Він світився, ніби прожектор горбачовської перебудови. "Так он воно що, виходить, поки я збирався сюди, в цій хаті відбулися просто таки революційні переміни. А сільське радіо, явно дає збої...", — відзначив я подумки. Вона вийшла.

— Оксанка, живе по сусідству, її наречений півроку тому загинув під Іловайськом, золоте дівча, іноді забігає, якби не вона, я уже застрелився б., — ніби виправдовуючись, пояснював Славко — Але ж їй всього двадцять три. Як думаєш, у нас щось може вийти?

— Навіть не сумнівайся, вже вийшло., — запевнив я його.

Він провів мене до хвіртки. Обнялися. "Заїжджай, буду. будемо раді."

Їдучи з села, я шукав розв'язок складної життєвської задачки. Якщо зійдуться до купи два горя, то старе горе подвоюється, чи навпаки, народжується нове щастя?

Січень 2015-го

Надія вмирає останньою

Сію зерно на камені,
Зігрівая своєю любов'ю.
"Намарно час гаєш" кажуть,
А я мов не чую, всміхаюсь.
Це моє тернисте, сцалисте поле,
Іншого я не маю.
Зігрівая цей камінь,
Своєю любов 'ю її зігрівая
Час минає,
Я на парость чекаю,
Хоч і не знаю, що даремно час гаю.
Але я все жчекаю,
Із болем всміхаюсь,
Руки втомлено опадають...

Надія вмирає останньою...

Анна КІСІЛЬ, українська поетеса (КАНАДА)

Присвячується українській поетесі,
меценату проекту "Українці від океану до океану",
голові Міжнародної громадської організації
"ЧЕТВЕРТА ХВИЛЯ" (Канада)

Анні КІСІЛЬ.

До Дебальцевого близько 800 кілометрів, або десять-дванадцять годин виснажливої й тривожної подорожі. Проте Надія цю відстань долає подумки за одну мить. Достатньо заплющити очі, трішечки напружити уяву і ніби в онлайн режимі можна бачити сина та його бойових побратимів. Їй це вдається без особливих зусиль, бо приїздить сюди майже щотижня. Місце, де служить її Толик, їй не подобається — якесь незатишне, тривожне, ніби на семи вітрах. Стратег, котрий його обирав, аби контролювати трасу Дебальцеве — Донецьк, мабуть, розраховував на те, що з цієї високої точки буде видно все як на долоні на десятки кілометрів навкруг. Але й сам блокпост — ніби у жмені ворога, яка може будь-якої миті стиснутися в кулак. Обладнана ця точка була нашвидкуруч. Мабуть, приїхали на годину автокран із тягачем, зліпили із блоків абияк дот, обставили його з тилу залізобетонними конструкціями, і позиція готова. На даху дота одразу ж примостили велику зелену трубу, спрямовану у бік Чорнухиного, це, був, як пояснили Надії, протитанковий реактивний самостріл "Фагот". А ще на озброєнні блокпоста — два автоматичних гранатомети, позицію яких можна швидко змінювати залежно від того, звідки наступає ворог. Суто цивільна людина, вона досить швидко опанувала військову термінологію і вдома клала на лопатки у дискусіях навіть колишніх вояків. Надія стала цінувати оці залізачки, які мали захистити життя її сина, більше будь-яких коштовностей. Однієї суботи, коли сюди прибув черговий

гуманітарний караван під її проводом, вона вполювала якогось штабного майора, котрий виконував інспекційну місію. Але вийшло так, що це вона його проінспектувала. "Чому тут нема хоча б поганенького танка і БТРа? Де хоча б один тепло— візор? Чому одяг у бійців розлазиться по швах?" — шпетила вона бідолашного офіцера. Більше ніхто зі штабістів після того випадку тут не з'являвся, проте незабаром приповз зі скрипом старенький облуплений танк, а ще за день — і БТР. Але радості від того підкріплення було мало: у бойовій машини геть "посаджений" акумулятор, а в панцерника постійно заклинювали поворотні важелі. Довелося Надії гасати районом мало не з висолопленим язиком, випрошуючи у господарників інструменти та запчастини. Нема вже такого фермера, директора господарства, навіть дрібного підприємця, у яких би вона не випрошувала допомогу. Усіх пройшла по два кола, пішла на третій. Їй і самій соромно дивитись їм у вічі. Просто сідає біля дверей і терпляче чекає, поки господар сам не покличе. "Ну що тобі? Замучила ти вже нас і саму себе — аж чорна. Ти ж зрозумій, не тільки тобі даємо, з району і з області телефонують, ну, й само собою, данину традиційним кровопивцям ніхто не скасовував", — тяжко зітхали спонсори. Але потім довго шаруділи у своїх сейфах і тицали їй кілька папірців. Вона й справді аж почорніла — від донецького сонця, і від тривоги за сина. Якщо ще недавно нагадувала духмяну суничку, на яку облизувалися чоловіки, то тепер перетворилася на трохи присушену гіркувато-солодку серпневу вишеньку зі зморщечками біля корінчика. Її поважали, а може, й ненавиділи, за шалену одержимість і безкорисливість. Якось один підприємець бовкнув, мовляв, із того, що зібрала за останні кілька місяців, мабуть, надбала собі й сину добрий статок. Зазвичай, коли з язика чоловіка зривається подібні образи й нісенітниця, він розраховує на беззахисність своєї жертви. Таку заяву, вочевидь, спровокувало те, що Надія була самотня з репутацією щирої, привітної людини, не здатної на вибухи гніву чи агресії. Про таких кажуть: "Тихіше води, ніжче трави". Нехай буде гречка, казала, коли виникала якась суперечка. Була легка на сміх і на сльозу. Зате мала важку руку, бо все життя пропрацювала малярем у міжколгоспбуді й на різних ремонтних "халтурах". Отож несподівано для самої себе Надія надавала кривдникові мордачів. Зробила це без зайвого вереску, властивого жінкам. Себто спокійно і професійно. Після того її стали ще й побоюватися. Вона сама собі не могла пояснити, чому так сталося, а потім збагнула: на війні у вишеньок з'являються колючки. А ще зрозуміла, що цим учинком поставила хрест на своєму потенційному заміжжі. Принаймні у цьому районі.

Іноді запитувала себе, чи стала б волонтеркою, якби не воював її син? Мабуть, ні. Була б такою, як і всі люди, котрі нібито й розуміють, що відбувається на Сході й співпереживають, але якось лише відсотків на десять. Неповним серцем. Вони свідомо чи підсвідомо вибудували між собою і війною бетонний мур і не впускають останню у своє життя. Все раптово змінилося, коли її син пішов добровольцем на фронт. Надія з жахом і осудом стала дивитися на мирне життя, на весільні каравани, молодиків за пивом, рибалок над ставками, покупців і продавців на базарі... Боже...як?! Як вони не можуть збагнути, що відбувається, чому не живуть, як вона, фронтом? Після кількох

поїздок у зону АТО була впевнена, що спізнала війну у всій повноті, проте щоразу відкривала все нові й нові її грані. Заглиблюючись у цей страшний світ, їй здавалося, що в нього немає дна. Це були сходинки вниз, а може, й вгору. Ось вона припала до землі під обстрілом "ГРАДів", а її прикривають тілами двоє бійців, і потім виявляється, що один із них смертельно поранений, ось сьорбає фронтову кашу, а ось панічно, з німим криком бігає поміж іще гарячих вирв, шукаючи живого чи мертвого сина. Знайшла живого. І коли їхала додому, усвідомила, що повернеться сюди тисячу разів, незважаючи на те, буде тут її син, чи ні.

Син повернувся у вересні. А вона ніби й не зраділа. Прийняла його буденно. І за звичним своїм графі— ком найближчої ж суботи помчала на Схід. Незважаючи на те, що батальйон оновився майже наполовину, в неї там залишилося багато друзів.

Я ледве упросив Надію взяти мене з собою. Вона була невблаганна. "Розумієш, замість тебе ми можемо розмістити 80 кг вантажу!", — впиралася. "А ви зрозумійте, що країна повинна знати своїх героїв!" — наступав я. "Ну добре...", — здалася.

Я був шокований тим, як приймали її бійці.

— Рівняйсь, струнко, рівняння на. Надію, — скомандував комбат, і чітким кроком рушив до неї на доповідь. Це не скидалося на виставу, все було по-справжньому і дуже серйозно. Вона була для них талісманом, оберегом, Божою матір'ю, Батьківщиною. Я дивувався і по-доброму заздрихав тому, на яку духовну висоту піднялася ця скромна жінка із професійно-технічною освітою. "Вільно", — тихо скомандувала, обійшла стрій і кожного поцілувала. Я бачив, як схвильовано здіймалися груди у бійців, а в декого на очах виступили сльози. Впевнений: більшість із них подумки шепотіла слово "Мамо." А дехто, можливо, "Кохана.". Мить була врочиста, як під час молитви у храмі. Я й сам в цю хвилину відчував себе у неї закоханим. Та хіба тільки в цю? Тепер я зрозумів, чому вона щотижня сюди приїздила: виконувала святу місію давньослов'янської натхненниці воїнів Валькірії.

Потім їй демонстрували готовність зброї до бою, а вона проводила чистим носовичком по стволах її улюблених АГСів, "Утьосів" і схвально кивала головою: "Молодці". За тим оглядала побутові умови у землянках, де спали вояки, кухню... Прискіпливо робила зауваження, і записувала у свій блокнот: треба те й те...Генерал, їй'Бо, генерал.

Саме цього разу я і підгледів її теплі стосунки з Никифоровичем. Дуже гарний чоловік зі шляхетним обличчям, широкоплечий, із сивим пасмом кучерявого волосся, схожий на якогось відомого артиста, мабуть, дещо старший за неї. Вони стояли і дивились одне одному в очі. На обличчях сяяли блаженні усмішки, ніби обкурилися якимсь східним зіллям. Вона однією рукою тримала щойно вручений їй букетик польових квітів, а іншою пестила ствол його автомата, що цівкою дивився в землю. Ну дуже еротична сцена, як на мене. Друг, коханий чи так? Оце-то вишенька-черешенька, яка знайшла собі красеня-ясеня! Але від їхніх стосунків віяло чистотою. Було видно з першого погляду, що вони не переступили межу. Надія належала всім. Помітивши мій допитливий і здивований погляд, вона привітно махнула мені рукою, мовляв, іди сюди,

знайомся. Перекинулися, ніби тенісним м'ячиком, кількома словами ввічливості. Чоловік мені сподобався непідробною душевною глибиною, мудрістю і потаємним стражданням, яке час од часу проступало на його обличчі. Потім Никифорович запропонував піти постріляти. Метрів за сто від позиції пролягав глибоченький і вузький яр, який правив бійцям і за тир, і за сховище від артобстрілів. Він клав свою велику руку на її маленьку і, мабуть, вдесьте, а може, й усоте повторював свій урок: "Слухай своє серце, гачок натискай між його ударами". І вона слухала своє серце, потім м'яко натискала на гашетку, глушачи його голос. Кулі по— жаб'ячому квакали, пробиваю— чиі консервні бляшанки. Стріляла вона відмінно. Проте жодного разу не наважувалася відкрити вогонь по людях, хоча такі нагоди випадали дуже часто. Бо вона їх. любила і жаліла, незважаючи на те, що були ворогами, які постійно намагалися відібрати життя у її дітей. "Ми всі заручники війни...", — часто повторювала. На війні вона стала філософом, навіть вірші почала писати.

Потім я ще кілька разів бачив їх разом: обідали, сиділи, притулившись спинами до берізки, набивали стрічку АГСа... Все це, як і вправи зі стрільби, було формами їхньої близькості.

Більше вона мене з собою не брала. Може, їй ставало ніяково від моїх довгих проникливих поглядів, якими я супроводжував її та Никифоровича, а може, просто шкодувала місця в мікроавтобусі: чи й боялася мене, бо коли поверталися, я в темряві намацав її руку, яку вона через кілька хвилин обережно вивільнила. Іноді їй телефонував: "Як там хлопці?" "Такі— то живі, а того й того вже нема." — відповідала. А мені було приємно, що вона радіє моїм дзвінкам. "Візьмеш?" — просився. "Іншим разом", — сміялася. "Може, десь побачимось?", — запитував, тамуючи подих. "Може, колись.", — зітхала.

Потім у наших телефонних стосунках настала місячна пауза. Я захвилювався, коли під Дебаль— цевим стало гаряче. Набирав її. У слухавці тріск і шум, наче чорти горох молотять. "Сашко, тут таке пекло, приїду — розкажу, не переживай за мене, вмру останньою, я ж Надія...", — тільки й почув. Більше зв'язатися з нею не пощастило. Із повідомлень інформантів стало відомо, що наші бійці героїчно тримають оборону, а їх обходить, намагаючись оточити, ворог, який переважає силою, затим українські підрозділи під вогнем стали відступати.

Зателефонував Бороді — літньому бійцю, з яким познайомився під час відвідин Дебальцевого. "Не тільки чув, а й бачив." — відповів той. Жив він неподалік Києва. Зустрілися за пивом через кілька днів. Його сива борода стала рудою від кіптяви, порошу, диму пожарищ і вогнищ. Він довго сьорбав пиво, палив цигарку за цигаркою. і не міг видушити з себе жодного слова. "Давай чогось міцнішого.", — показав, ляснувши себе двома пальцями по горлу. "Давай.", — погодився я. Один келишок горілки, другий. Нарешті його обличчя ожило, через жовтавість шкіри проступили острівці рум'янцю. Заговорив швидко, правильно формулюючи речення, ніби роман писав. Хміль таки пробив загату, яка не давала вирватися на простір його словам і почуттям.

Проривалися вони у бік Артемівська. Десь попереду чулася щільна стрілянина,

отже, наші на блокпосту тримають оборону, тримаючи коридор для відступу. Ось з нашого боку б'ють АГСі і "Утьоси", а це "гавкнув" зі своєї гармати старенький пес Т-64, який свого часу вибила у начальства Надія. Молодці, тримають ритм оборони, не дають сепарам передихнути. Але що це за гахкання і моторошне виття? Невже ті негідники накрили точку "градами"? Раптом впала мокрим рядном тиша. Невже поклали всіх?... І раптом ударив кулемет, спочатку двома довгими істеричними, а потім короткими, ніби удари досвідченого боксера. Отже, хтось із наших уцілів! Але за кілька хвилин знову все затихло. Що сталося? Кінчилися набої? Чи, може..?

Ось уже видно висоту, на якій тримав оборону блокпост, командири припали до біноклів: ніякого руху. Не було часу на розвідку, поперли вперед навмання. що буде, те й буде. Ніхто з наших не вижив. Тіла побратимів ще теплі, а поле було всіяне трупами сепарів. Хлопці таки втримали коридор. Надія лежала, притулившись закривавленою щогою до приклада кулемета. Стало зрозуміло, що це саме вона виконала прощальне соло на кулеметі. Вишенька таки показала свої колючки, всупереч своїм заповідям. Права рука — на гашетці, а ліва на широкій долоні Никифоровича. То був найвищий момент їхньої близькості. "Може, поховаємо, чи заберемо когось?" — запропонував Максим. "Ніколи, інакше нас усіх тут поховать", — відрубав командир. Лік і справді йшов на хвилини, чи й на секунди, лещата могли будь-якої миті зімкнутися. Проте Максим все ж про всяк випадок поклав свого великого пальця на її сонну артерію. Б'ється. "Жива!" — підскочив, наче вжалений боець. Всі кинулися до нього...

Борода схлипнув і замовк. Потекли сльози і по моїх щоках.

— Ну, то жива чи ні?! Чого мовчиш, — схопив я його за комір.

— Не знаю, ми її в Ізюмі одразу передали медикам, може, й жива, відбивався ветеран.

— За нашу Надію, — підвівся я, тримаючи чарку в руці.

— За неї, рідненьку, — підтримав мене боець.

Через два місяці дзвінок:

— Привіт, Сашко, пізнаєш, хто це?

Надія?!

Лютий 2015-го

Білий танець, чорний танець

"Білий танець!" — пролунало. Але чому білий? Значить, є й чорний? Та поки що білий. Він був прекрасний. "Сіла птаха...", — плив над вечірнім селом срібним човником голосочок Лідочки Острової, гойдаючись на ніжних хвильках, здійснених скрипками троїстих музик під проводом Миколи Білика. Весільні гості дивилися на молоду пару і плакали. А вони танцювали, міцно-міцно притиснувшись одне до одного. Він відчував її всю, чув, як билися сотні її маленьких сердечок — у ногах, у шиї, в животі, лоні, руках і ногах. А вона прислухалася до нього. Який він гарячий, наче вулкан. Вони як роботи: не чують вигуків "Гірко!", машинально беруть участь у всіх розвагах. Хоч уже не раз були близькі, бо ж сучасні люди, але ще ніколи не відчували такого пекучо-гострого

бажання. Те, що має статися через кілька годин, — солодка катастрофа, яка має їх урятувати. Лише вони серед цього п'яного загалу розуміють справжню цінність часу, кожної хвилини, секунди. Хіба можна його гаяти на ось таке? Як узагалі вони досі жили, не розуміючи, що час такий дорогий?

Осяяння сталось у день, коли Руслан одержав повістку з військкомату. На фронт. Це очевидно, не стане ж командування тримати бійця з вишколом розвідника десь у штабі або в резерві. А зі сходу долинали все тривожніші звістки: над Луганськом збито літак із десантниками, наші хлопці гинуть на Донбасі десятками, сотнями. АТО перетворювалася на криваву бійню. Він був проти весілля: "Повернуся — потім". Але Ліля наполягла: "Ага, знаю я вас чоловіків, знайдеш собі там якусь сепаратисточку чи медсестричку". "А якщо раптом..." "Ніяких якщо, ти просто мусиш повернутися", — блискала очима, в яких проступали сльози.

Нарешті вони залишилися самі. Тремтіли обоє, ніби робили це вперше. Весільна сукня впала на підлогу і ще якийсь час ворушилася, ніби жива, жалібно простягаючи свої білі рукави до нареченої, і шелестіла складками: "Не кидай мене". Довго не знімався кришталевий черевичок із ніжки принцеси, тоді вона гнівно брикнула, ніби норовлива конячка, і туфелька поцілила прямісінько в улюблений торшер Ліліної мами Надії Михайлівни. Той влучний постріл сотворив диво, прорвавши невидиму плівку самотності. Вони розсміялися, впали на ліжко і сплелися тілами, ніби змії, у шлюбному танці.

Медовий тиждень пролетів, як куля. Руслан та Ліля від ранку до вечора пропадали на їхньому улюбленому ставку — Ромашці. Чому він так звався, ні в кого не виникало запитань, бо береги цієї природної водойми на дні велетенської чаші, у літню пору всіяні польовими ромашками. Нині саме була пора їхнього цвітіння. Сільський рай, храм природи і космосу, в якому діставали наснагу тіла і душі стомлених хліборобів, тут зароджувалися кохання, зачиналися нові життя, набирали сил і виростали діти. Все походило звідси, з цього синього ока, яке ніби просвічувало людей наскрізь, питаючи про гріхи і добрі справи. У сторонньої людини, яка раптом опинялася на краю цієї колиски, мимохіть вихоплювалося з грудей: "Ова!" і паморочилося в голові від пахоців польових квітів і споглядання холодної глибини велетенської природної криниці. Чужих у цьому інтимному місці не любили. Русик і Ліля то купалися в прохолодній воді, то лежали горілиць на ромашках, то смажили сало на вогнищі, то намагалися впіймати золоту рибку, а спіймавши, випускали, бо вона обіцяла виконати їхні три бажання. За ритуалом мали сидіти тут до півночі, поки не нарахують у воді тисячу зірок — чистих, викупаних. 998, 999, тисяча... Час їхати, вранці — в дорогу.

Біля військкомату — людське море. Лунають збуджені голоси, заливається сумно гармошка, чуються схлипування матерів, дружин і наречених. Ліля обвила Руслана руками за шию, прикипівши своєю щокою до його, до спини братика притулилася сестричка Ніна, на одному плечі плакала мати ("Не пущу."), на другому — та, що стала нею ("Русику, рідненький, оце ж тільки в мене з'явився синочок"), за ногу обхопив Лілін братик Андрійко ("Ну візьми мене з собою"). Виходить, що з усіх боків Руслан був

захищений. Тепло і затишно за стінами такої міцної фортеці. Батьки мовчки курили неподалік, тяжко зітхаючи: "Ех-хе-хе, і де взялася ця біда на нашу голову."

"Готовність — хвилина! Рушаємо!", — почувся гучний командирський голос. Уся ота купа мала здригнулася, ніби від удару батога, схлипнула, розсипалась і повела хлопця до автобуса.

На війні людина, якій вдалося прожити хоча б близько місяця, стає зовсім іншою. Душа ніби вкривається кирзою, крізь яку важко пробитися співчуттю, страхом, жалості. Навіть ніколи подумати про те, ким ти став, що робиш, куди йдеш. Треба то стріляти, то йти у рейд тилами ворога, то будувати бліндажі, то вантажити останки полеглих побратимів, то дбати про хліб насущний. Лише три думки, ніби осколки, стирчать у голові: "Вижити, перемогти, не потрапити в полон". Іноді, сидючи на траві, притулившись спиною до колеса БТРа, намагався відкрити "блискавку" на своїй кирзі, аби доторкнутися до чогось світлого і теплого. Коли після надзусилля це вдавалося, бачив там Лілю, матір, батька, всіх близьких, Ромашку і, намилювавшись мирною ідилією, поспішно зашморгував застібку, аби трупний запах, кров, смерть і біль не потрапили у його колишній світ. Ловив себе на думці, що і він сам, і його побратими, навіть якщо вціліють, теж є небезпечними вірусами війни, здатними смертельно вразити мирне життя.

Їм, воїнам, сільським хлопцям і чоловікам у переважній більшості, здавалося, що вже побачили смаленого вовка. Після того, як узяли Слов'янськ, Артемівськ, Попасну, відчували себе переможцями. Проте він, отой вовк, напав на них під Іловайськом. Оточення... Як могло таке статися на українській території? З серцем говорили про зраду, генеральську тупість і безпорадність влади. Їхніх дітей сюди б хоча на день, може, перестали б вважати бійців гарматним м'ясом. Шок, безвихідь, безпорадність. Де підмога? Нарешті їм дали "зелений коридор". Їхали у звичайних автобусах. Руслан наказав водієві про всяк випадок відчинити двері, а хлопцям — тримати зброю наготові. Під Червоносільським зрозуміли: так званий коридор — підступна пастка. Передній автобус від прямого влучання міни спалахнув, мов сірникова коробка. "З машини!" — скомандував Руслан і блискавично, видувивши обома ногами бокове скло, вискочив назовні. Минуло, може, півхвилини, а автобус уже був, як решето. Вибралися не всі. Це був не бій, а розстріл, страта за патріотизм за приговором Кремля за мовчазної згоди Києва. Тільки тепер, коли він поранений, лежав під понівеченим БТР-ом, підбитим тут напередодні, подумав про змову "білих" проти "сірих". "Чи так і треба? Ми ж — віруси, яких треба знищити....", — майнула думка. Коли отямився, в ніс ударив сморід спаленого пластику і гуми й ще чогось, мабуть, крові, вивернутих нутрощів. На асфальті, за кілька метрів од нього, кричав від болю його боець. Раптом до нього підступили чийсь ноги, було також видно цівку автомата, націлену в груди пораненого. "Та-цить..., — сказала роздратовано зброя, і побратим затих. Руслан знову відключився. Під БТР зазирнула якась молода жінка, дуже гарна, але бліда, вся у чорному. "Годі спати, запрошую тебе на чорний танець", — і простягла йому холодну руку з довгими, як у піаністки, пальцями. Він вибрався зі схованки, дивно, нічого не болить, хоча права

колоша зашкарубла від крові, на плечі теж буріє велика пляма. Освітлення таке, як під час його першої шлюбної ночі, коли кімнату освітлював лише торшер. Сонце майже сіло, а маківку світила накривав напівпрозорий шолом великої чорної хмари, який не давав променям позолотити надвечір'я. Край дороги стояли оркестранти у чорних фраках, які нагадували зграйку чорних павучків. Напроти сиділи в калюжах крові, підібгавши під себе по-турецьки ноги, хлопці з його взводу — Васько Бомба, Вітько Вуж, Петро Скіф, Андрій Зоря, Антоша Мангуст, Сергійко Тур, Сашко Куля, яких краще знав за позивними, ніж за справжніми прізвищами. Сам він був Молотом — за величезні напівпудові кулаки. Всі хлопці були покалічені, хто без руки, хто без ноги, в кого нема частини обличчя. Вони покірно чекають запрошення на Чорний танець. Диригент змахнув руками, оркестр ожив, смички скрипочок стали рухатися вниз, угору, ліворуч-праворуч, снуючи дивовижну музичну павутину. "Та це ж "Реквієм" Моцарта!", — впізнав Руслан. Жінка в чорному зазирнула йому в очі, мовляв, не сміливіше хлопче. Тільки тепер хлопець роздивився, що під чорною сукнею у неї кирзові чоботи, такі, які носив у радянській армії його батько, а на голові есесівський картуз із черепом і кістками. Але ж танець з цією людожеркою — зрада його кохання! "Геть! Я люблю іншу!" — закричав щосили...

"Пацаны, здесь еще один", — почувся десь угорі голос. "Тащите его сюда" — пролунало у відповідь. Його вхопили за поранену ногу і витягнули з-під БТРа. Поки це діялося, Руслан остаточно прийшов до тями, бо рана боліла нестерпно. "Может, и этого кончить?" — запитав боєць із московським акцентом, тицьнувши в голову полоненого дулом автомата. "А куда его угораздило?" — запитав командир. "В ногу, в плечо...". "Не-е, давай его в грузовик" — прозвучала команда. Руслан відчув, як його потягли кудись по асфальту, але тепер уже за здорову ногу. Наждак дороги боляче дряпав щоку, хлопець устиг підкласти під голову долоню неушкодженої руки, тож тепер дісталось їй. "Т-пр-у, приехали", — дуркував росіянин. Руслан розплющив очі. На узбіччі побачив покладених рядочком його хлопців, які, вочевидь, усе ж станцювали з тією чорною пані свій останній танець. Внизу в кюветі кипіла робота. Він бачив тільки голови і плечі ще чотирьох своїх бійців — Тараса Борсука, Максима Медузи, Дениса Ковбоя, Толика Бумеранга. Мабуть, вони копали могилу для своїх побратимів. Треба запам'ятати це місце. Толик повернув у його бік голову, впізнав, щось сказав хлопцям, вони шарпонулися. "Стаять!" — почувся гавкіт вартового.

Руслан знову вмер, точніше, хотів умерти, бо терпіти біль у кузові вантажівки було несила. Опритомнів на лікарняному ліжку. Поворушив ногами, руками, все ніби на місці. "Де я?" — запитав у медсестри. "У Донецькій обласній лікарні", — почув відповідь. З ним вовтузилися, значить хотіли якось використати. Цього Руслан боявся найбільше. Ком— проміс із совістю можна було б якось обґрунтувати і жоден із цивільних його, напевне, не осудив би, бо не мав на це морального права, але він боявся втратити повагу до себе. Як тоді з цим жити? За два тижні до нього прийшов якийсь функціонер "ДНР". "Соловйов", — представився. Запропонував дурничку. Мовляв, унизу чекають журналісти російського каналу, треба їм розповісти про

страждання українського народу під хунтою, про те, як бійці одержували накази від командирів обстрілювати помешкання мирних громадян, катувати і вбивати полонених, і таке інше. "Мы тебя спасли, выходили, иначе собаки сожрали бы в поле, будь умником и все пойдет, как по маслу, Новороссии нужны такие толковые парни", — умовляв його гість. Руслан одразу, навіть не попросивши часу на роздуми, тихо мовив: "Я не буду цього робити". Згодом зрозумів, що це був головний учинок його життя. І переломний у прямому й переносному сенсі.

Наступного дня під вечір хлопець опинився в підвалі колишнього обласного СБУ. Там його чекали четверо дебелих бойовиків, по двоє під кожною стіною. Всі — напідпитку. "Захади, не бойся...", — показав щербаті зуби один. "Будуть бити, а може, й убивати", — застукотіла молоточком думка. Вздовж хребта пробігла холодна крапля страху і зупинилася десь аж на копчику. Проте серце раптом вишкірилося знайомою з дитинства люттю, яку відчував до сильніших супротивників. Крайній бицюра спробував ухопити його за груди, щоб утягнути в смертельне коло. Але зненацька напорівся на один із русланових молотів і відлетів до стіни. "Ах ти ж, сука...", — заревіла решта і купою кинулася на полоненого. У голові бемкнув дзвін, світло в очах згасло. Але він був потрібен їм притомний, щоб міг відчувати біль. Вилили на голову відро холодної води. Передусім зламали вилікувану ногу. Потім місили, наче тісто в діжі. Перевіряли пульс: "Ага, ще живою..." — і знову били. Один навіть стрибав на ньому, наче на батуті. Коли хлопець перетворився на закривавлену тушу, вкинули до камери з такими ж впертими, як він, в'язнями.

Цієї ночі та жінка в чорному знову прийшла. Тільки цього разу на голові у неї був кашкет офіцера КДБ. За нею вишикувалися люди-павучки зі скрипочками. "Потанцюємо?" — запитала. "Вибач, у мене нога, бач яка...", — став відмовлятися Руслан. "Нічого, ми її зараз полагодимо", — наполягала красуня. Клацнула пальцями, підбігли два павучки із хрестами на спинах і дуже вправно наклали йому на ногу шину з двох штахетин, з'єднавши їх скотчем. Ну що ж, доведеться танцювати. "Тільки я хочу вальс...", — став вередувати. "Не положено...", — відрубала. "Та годі, ми ж давні знайомі, я тобі стількох своїх хлопців віддав...", — став умовляти її Руслан, який і досі відчував провину за смерть підлеглих. "Ну добре", — прошипіла знехотя. Кивнула своїм хрестоносцям і ті стали закручувати їх у білу павутину музики. Це був "Вальс дощу" Шопена. Руслан намагався дистанціюватися від партнерші, тримався на "піонерській" відстані, натомість вона притискала його до себе все ближче і зрештою здолала опір. Була холодна, як зима. Якщо у тілі Лілі стукали сердечка, то у цієї цокотіли тисячі, якщо не мільйони годинників, які відраховували комусь останній час, зокрема й Руслану. І з її рота тхнуло могилою, в животі щось бурчало і шипіло. "Слухай, ти хоча б зуби почистила, чи що...", — кинув гидливо. Їй це не сподобалося. "Хам! Зі мною ще ніхто так не розмовляв", — верескнула і ляснула його по обличчю рукою у чорній рукавичці. Крутнулася на підборах своїх кирзовиків і вискочила, хряснувши металевими дверима. Павучки розкланялися (Руслан їм теж уклонивсь) і змійкою один за одним виповзли за двері.

Нарешті вперше за три дні він розплющив очі. Хтось притулив до його губів алюмінієву кварту з водою. "Ну, слава Богу, а то наче й не дихав", — почувся голос. Руслан обмацав обличчя рукою, воно було все у зашкарублених струпах, став прислухатися до тіла. Біль був цілісним, неподільним. Застогнав, коли спробував півести голову, аби подивитися на ноги. Йому допомогли. Зламана нога була взята в шину — дві штахетини, обмотані скотчем. "Це моя робота, гадаю, до весілля заживе", — похвалився солідний чоловік років п'ятдесяти. "Я — Федорович", — назвався. "Василь, Іван, Андрій, Павло...", — відгукнулися по черзі в'язні. Всі молоді хлопці, його ровесники. Руслан назвав своє ім'я. Крізь шрами проступила ледь помітна посмішка. "Ну от і познайомилися, нічого, якось воно буде", — підбадьорив Федорович.

Вже була середина вересня. Поки вони тут сиділи, десь там, нагорі, домовилися про перемир'я. Ставлення до бранців дещо змінилося. Їх стали виводити на прогулянку, і якщо раніше тримали лише на хлібі й воді, тепер додали в раціон перлову і пшоняну кашу. Через місяць перевели в гуртожиток індустріального технікуму. Приміщення не опалювалося. Вдень грілись у дворі біля багаття, а ночами цокотіли зубами ловлячи дрижаки. Згодом видали дві буржуйки. Припадало по одній на три кімнати, а тому в одну з них вночі набивалося по 10-12 чоловік. Руслан довго нудився, поки не знайшов скарб. Стрибаючи на своїх старих милицях покинутим приміщенням технікуму, натрапив на бібліотеку. Двері були відчинені, внутрішній інтер'єр зберігав первозданність, лише товстий шар пилюки свідчив про те, що тривалий час сюди не ступала нога людини. "Це ж якщо ще хтось натрапить на книгозбірню — їй хана, сплять у буржуйках", — подумав Руслан. Вирішив частину своєї коштовної знахідки переховати. Довго шукав підходяще місце, і нарешті знайшов під сходами, що вели на перший поверх, комірчину, в якій технічки зберігали свій інвентар. Забив її книжками вщерт. Це був його порятунок — від нудьги, гнітючої і страшної реальності полону, туги за Лілею і рідними. Час почав бігти майже непомітно — від рядка до рядка, від книжки до книжки. У грудні половину в'язнів обміняли. Прокинулася надія... І ось березень 2015-го. На порозі — троє "ДНРівців". Один із них зачитує список прізвищ: "Васюта, Коломієць, Ільченко, Галушка, Кравець, Бойко, Гармаш...". Останнє — Русланове. Хлопців ніби правець скував. Потім невидимі пружини кинули їх на середину кімнати, де вони утворили живе коло, сплівшись руками і притулившись лобами. Стояли, плакали, сміялись, клялися бути довіку братами. Проте поки їх везли до першого українського блокпосту під Мар'їнкою, жоден не проронив і слова. Були напружені, ніби готувалися до розстрілу. Федорович м'яв у руках свого кашкета, Руслан втупивсь у книжку, не перегорнувши за дорогу жодної сторінки, Василь Кравець дер нігтями фарбу поручня, Павло Ільченко грів лобом бокову шибку. Блокпост. Хлопців почала бити лихоманка. На ватяних ногах перетнули уявний кордон. Воля!

— Браток, дай подзвонити, — кинувся Руслан до першого ж бійця. Той відмахнувся, мовляв, багато вас тут таких. Вісім місяців тому Руслан останній раз говорив із Лілею. Повідомила тоді, що вагітна і що вже вирахувала день, коли має народити — 15

березня. Залишалися два дні! Він повинен встигнути! Мало не силою видер телефон у якогось воїна. Тремтячими пальцями набрав номер Лілі. А раптом їй цей дзвінок зашкодить? Краще — до друга Миколи Білика. "Друже, це я., — вимовив затиноючись, — виручай.

"Давай, давай." — підганяв він водія, якому пообіцяв половину своїх "підйомних". "Та куди давай, і так 150 на спідометрі", — сердився хлопець за кермом. "Давай, давай..." Він таки трохи спізнився. Ліля вийшла, тримаючи білий згорточок в руках. Озирнулася довкола і спохмурніла. Назустріч їй рвонула ціла юрба родичів — мабуть, півсела. Заспівали Ми— колинні скрипки. Заплакали люди. Всі пам'ятали той білий танець на весіллі. Руслан стояв позаду з величезним букетом білих троянд, спираючись на ціпок. Його, бородатого, ніхто не впізнав, окрім неї. Вона рушила крізь натовп, вклонилася йому і сказала: "Русику, запрошую тебе на танець."

Березень 2015-го

Бур'ян

Максим зійшов із маршрутки і розгублено роззирнувся навкруги, ніби його було викинуто на безлюдному острові. Потім ущипнув себе за руку: чи це, бува, не сон, він це чи, може, хтось інший? Потім опустився навколішки і поцілував землю. Здрастуй, рідненька! Потім уже неквапом, ніби відеокамерою, обвів поглядом краєвид, фіксуючи навіть найменші деталі. Ну майже нічогосінько у ньому не змінилося за рік — ті самі старі кошлаті верби на дні яру, шлях у вибоїнах, високі списи очеретів на мочарах, хіба що пологі схили долини змінили золототкані хлібні килими на смарагдові — кукурудзяні й соєві. Може, наламати качанів для матері?" — майнула в голові бешкетна думка, бо колись ніколи не оминав нагоди натрощити їх на колгоспному... ой, забувся, орендарському полі. Але подумав, що ці культури, мабуть, генетично модифіковані, від чого можуть вирости роги, тобто є ризик стати мутантом, монстром. Хоча, якщо подумати, хіба не став він таким на війні? З рогами, колючками, іклами і ще бозна з чим. Адже війна змінює генетику душі і мислення. Виходить, він теж. ГМО? Від цього несподіваного висновку сумно всміхнувся.

Сів на траву, підібгавши під себе по-турецькому ноги, як учив його татарський побратим Бозор, затягнувся цигарковим димом. Спішити нікуди. Треба звикати до іншого середовища, де свист куль змінило сюрчання коників, грім вибухів — запаморочлива вечірня тиша, ненависть — любов, жорстокість — милосердя, нервову шарпанину — спокій. Але подумав, що світ, у який повернувся, не може бути таким же добрим і хорошим, як і колись, для людини, котру вбивали і яка сама забирала життя в інших. Йому довго, до самісінької війни, щастило не зустрічатися з підлістю, підступністю, зрадою. То була прекрасна формула світосприйняття, яку успадкував від діда Трохима, котрий прожив сто з гаком літ, але ніхто в селі не міг сказати про нього поганого слова, бо сам ними не розкидався. Жив у такому собі коконі щастя, ні в що не втручаючись. Але син уже був не такий. Чесний і щирий, але бунтівний і вибуховий, не

терпів несправедливості, спалахував, як сірник, кидався у бійку з найменшого приводу. І біди чіплялися до нього, як реп'яхи до штанів: аварії, судові тяганини, борги, сварки із владою і начальством, хвороби. Любив за чаркою похвалитись, як різав щирю правду голові колгоспу чи секретареві парткому. А вони йому урізали зарплату, премії, площу городу. Іноді, бувало, затихав. Тоді його кар'єра починала йти вгору. Одного разу доріс навіть до бригадира тракторної бригади. Але якось навесні приїхали з райкому, запитали, чого його бригада зриває посівну. А він у відповідь: "Розтуди-перетуди вашу, не заважайте працювати..." Її полетіла його кучерява голівонька. Перевели у рядові, вигнали з партії. "За правду страждаю." — казав. Згодом став пиячити, захворів. Не стало його, коли Максимові було дванадцять.

На війні все ясно: з цього боку добро, з іншого — зло, яке треба загнати в пекло. Проте мирне життя час від часу пропонує такі дилеми, котрі можуть роздерти навіть найміцнішу душу. Цілком можливо, вже за мить він опиниться на якомусь перехресті, як це сталося з ним учора на вокзалі, коли заступився за бабусю, котрій забороняли торгувати міліціонери, чи сьогодні в маршрутці, коли зауважив двом студентам, щоб не гелготали на весь салон і не жлуктили пиво, а вони відмахнулись і далі своє. Скипів, схопив обох за коміри, потягнув до дверей. Вереск, писк, лемент... Прикро вразило, що пасажирів у цьому конфлікті стали на бік тих гицелів. "Не чіпай дітей, харцизяко!", — надрилася якась молодиця, хоча ці діти були за віком майже такі, як він. Он воно як — ще рік тому вони були героями, а тепер. Виходить, і воїни, і сама війна стали тягарем для людей? Це було зрозуміло ще там, на сході, з того, наскільки скупими й нечастими стали волонтерські каравани. Отже, й суспільство зазнало модифікації? Цікаво, в якому напрямку відбувається цей процес? До кращого чи до гіршого? Максим, хоч учився на агронома, захоплювався історією, тож знав, що кров революцій, яка проливається на суспільну свідомість, наче насіння в ріллю, розквітає потім отруйними квітами ненависті, які плодоносять голодом, терором, злиднями. Аж у 1945-му зупинився маховик більшовицької революції. Майже тридцять років крутився, підминаючи під себе мільйони доль. А може, і досі не зупинився?

Дві пригоди, які з ним трапилися протягом доби, його лякали, і свідчили про те, що отой кокон, який успадкував від діда, втратив свою захисну здатність. І не дивно, бо в нього кілька разів вціляли кулі, він присмалювався "градами", проштрикувався ножами. Ну й що робити? Заліпити ті дірки пластиром і жити до ста років, як дід, чи кинутися в бій зі світом за прикладом батька? Довго сидів над дорогою. Висмалив із десяток цигарок, аж в голові замакітрилося. Та все не наважувався підвестися й зробити перший крок. Мусив ухвалити якесь рішення. Терези цього суду все ж схилялося на бік дідової життєвої філософії, яка гласила, що все в руках Божих, а люди — ниці й окаянні мурахи, неспроможні і негідні боротися з долею, зі злом треба боротися добром, усмішкою, отож треба радіти кожній миті і дякувати за неї творцю. На тому й порішив: "Житиму, як божя корівка, грітимусь на сонечку, нюхатиму квіточки, ходитиму по росі, рахуватиму дідових бджіл, вирощуватиму гречку на паях родини, посміхатимуся ворогам, читатиму, кохатиму..."

А хай їй грець, тій філософії. Хіба не краще думати про зустріч із матір'ю і бабою, другом Іваном, який фермерував у його селі, і з... Він не знав, ще з ким. Наприклад, із якоюсь милою чорнявкою, обов'язково з ямочками на щоках. Саме такою змалювала йому уява майбутню кохану. При думці про неї серце починало захлинатися від радості. Вона має бути десь поруч, і часу до зустрічі з нею майже не залишається. Ну, добре, хай без ямочок, і не чорнява, аби з душею, йшов на компроміс із реальністю хлопець.

І на тобі... Хіба може статися таке диво? Коли піднявся на гребінь дороги, побачив дівочу постать, яка швидко рухалася назустріч. І він пришвидшив крок, ходити швидко йому не дивина. Ось їх розділяють лише кілька кроків. Хоч і без ямочок і русоволоса, але ж яка гарна! А очі, які великі сині очі! Наче перлини, ні, два чистих ставочки у безхмарну погоду. Але хто вона? Мабуть, не місцева, бо знав усіх дівчат у своєму і навколишніх селах. Хлопець, мабуть, так і пройшов би, почервонівши, як рак і нахиливши голову, як це бувало не раз у таких випадках. Уже майже порівнялися, ще мить — і розійдуться, наче кораблі у морі. Але втрутилася доля. Треба сказати, він повірив у неї тоді, коли нахилився зав'язати шнурок на черевіку, а над головою просвистіла куля снайпера, коли вибіг із бліндажа, в який влучив снаряд, коли, зазнавши контузії, відмовився їхати в тил разом із пораненими, а мікроавтобус підірвався на фугасі. Отже, доля й цього разу врятувала ситуацію. Але у досить радикальний спосіб (так завжди буває, коли суджені дуже довго жують шмарклі): нога дівчини раптом потрапила у невеличку вибоїну, вона зойкнула, присіла, заплакала. Кинувся до неї

— Дуже боляче? Покажіть ногу, я на цьому знаюся.

Ступня посиніла, швидко набрякала. Хоч би не перелом. Хотів своєю появою зробити сюрприз товаришеві Миколі, але, мабуть, не вийде.

-Друже, це я, довго розказувати, що і як... Якщо можеш, мчи сюди, я за два кілометри від села із ванта— жем "300", — швидко промовив у сотовий і підморгнув незнайомці.

Мабуть, дівчина мала почуття гумору, бо всміхнулася крізь сльози. Вона — "вантаж 300"! Оце-то комедія. Її звати Оксаною. Сама з Черкащини, а дістала направлення у місцеву школу, оце стала на квартирування у Ганни Семенюк, що на кутку Вербовий. Так-так, він добре знає цю тітку, хороша людина, пощастило, це недалеко від нього. Та не може бути! Оце так ситуація! А загалом тут їй подобається, дуже гарно — ставки, яри, лісочки, багато рідкісних польових квітів...

— Ви звідти? — і хитнула головою вбік, вочевидь, маючи на увазі схід. В очах її світилися повага і цікавість.

— Давай одразу на "ти", — запропонував хлопець.

— Ну, розкажи, як там, як наші? — забувши про біль, щебетала Оксана.

— Давай колись потім, бо тут якось не затишно, та й Іван уже мчить, — відповів.

Товариш не забарився. Та ще й не сам — із ним ще один однокласник Микола Снігур, студент медичного університету.

— Так он яку пташину ти вполював! Нікому в селі це не вдавалося, але ти заслужив

її як нагороду! — обіймали його товариші.

— Значить, так, до райцентру нема сенсу їхати, бо пізно, доставимо її додому, накладемо компрес, а завтра — на рентген, — командував Микола. — До речі, твоя мати теж у лікарні, заодно провідаєм і її.

Максима пересмикнуло. Як у лікарні?! Що з нею? Інфаркт?! Він же телефонував два дні тому, все було ніби добре. Ну, звісно, не хотіла хвилювати...

— Ну добре, доправимо дівчину додому й одразу — в лікарню, — вгадав бажання Максима Іван.

Марія Сорока, мати Максима, лежала в терапії в одноповерховому похмурому приміщенні, збудованому ще за царя Гороха, а точніше, за часів, коли землі навколо містечка належали великій поміщиці. Ця пані була велика благодійниця. Мала добрі прибутки від цукроварні, тож допомагала людям, а ті на знак "подяки" в 1917-му спалили цій "кровопивці" маєток і відібрали завод. Лише тепер про неї згадали з вдячністю, бо ні радянська, ні українська влада так і не спромоглися збудувати нове приміщення терапевтичного відділення.

— Синку, ріднесенький, чого ж ти не попередив, я б тобі їстоньки приготувала, усе, чого ти хочеш — борщу, улюблених вареничків із сиром. — гладила вона по голові Максима, який стояв перед нею навколішках і цілував руку. Бабусі й жінки, що лежали в палаті, одвернулися до стін, аби не бачили їхніх сліз.

Марія — ще не стара жінка, років п'ятдесяти, але надірвала серце тугою за єдиним сином. А ще оті клятві дрова мало не звели її в могилу. Якщо років п'ятнадцять тому селяни готові були віддати все, аби провести газ, то тепер — за дрова. Бо підраховали, що своїми пенсіями не дістануться тієї висоти, на яку підняв ціну за блакитне паливо революційний уряд. Отож пішла мода селом збирати сушняк у лісочку — вигребли все до цурочки, а потім дійшла черга і до лісосмуг: раніше густі й непробивні для світла і вітру, вони стояли наче зелені мури, а тепер схожі на драбини з поламаними перекладинами. Окрім дров, на селянських дворах стали також нагромаджуватися тюки соломи. Марія за дві тисячі гривень і два літри самогону купила машину дров невідомого походження, але ж їх ще треба довести до пуття — порізати і порубати. Порізали. А рубати вирішила сама, як у молодості. Дорубалася, що впала, ніби тополя підрубана. Забрала "швидка", а коли лікар назвав суму, потрібну на ліки, її мало вдруге не вхопив інфаркт. "Одвезіть додому, а краще відразу на кладовище", — заявила рішуче. Але світ не без добрих людей — сусіди скинулися, та й Іван, якому здала свої паї, допоміг. Максим, почувши про це, з вдячністю глянув на товариша. "Та пусте", — відмахнувся. "Ой, буде нам таке, як у 33-му, ой буде, якщо оці орли не заступляться...", — почувся з кутка старечий скрипучий голос, котрий ніби свердло став вкручуватися у захисний кокон хлопця. І таки дістався своєї цілі. Максим скипів, аж в очах потемніло. Але куди бігти, кому вчепитися в горлянку?! Лише смикнув правицею свого чуба, що аж затріщав.

— Синку, благаю, нікуди не лізь, не задирайся ти цим світом лихим, хіба не навоювався, не знайдеш правди, як і батько твій, тільки занапастиш себе, — просила

Марія, яка вгадала настрої сина...

Приїхали до Івана. Гарно і затишно в нього. Садок вишнево-яблуневий біля великої нової хати, кіт Васько об ногу третється, чарівна Оленка — дружина господаря — на стіл накриває, їхні синочки Петрик і Богданчик смикають Максима за вуса та розглядають його медалі, зорі на небі посміхаються. Одне слово, сімейна ідилія. І Максимові захотілося такого щастя. І бачиться вже йому, як його Оксанка накриває на стіл на подвір'ї батьківської хати, а він тим часом, чучикає на колінах Маринку й Тарасика.

Іван, ніби прочитав його думки, обняв за плечі:

— Не дрейф, солдате, і ти збудуєш собі таку фортецю, і царицю для неї знайдеш, хоча, мабуть, уже знайшов. А ми допоможемо, чим зможемо.

Нарешті Оленка, поставивши останню точку у своїй кулінарній картині, сіла за стіл. А на ньому ж... Давно Максим такої смакоти не бачив: тут тобі і смажені карасі, і печеня, і вареники з сиром, і голубці, і курка смажена, і картопля зі шкварками, і городина всяка, і наливка, і горілка.

— З поверненням, Максиме! Дякуємо тобі, що боронив рідну землю! За те, щоб ти на ній знайшов своє місце і стояв твердо і впевнено! — виголосив урочисто Іван, підвівшись.

Три чарки потягнулися назустріч, дзенькнули, затверджуючи тост господаря, потім дружно перекинулися. "До дна! Щоб була думка одна". Потім по другій, по третій...

— А чого ти, Іване такий смутний та невеселий? — поцікавився Максим.

Товариша, ніби під сивороткою правди, понесло, хоча Олена щосили штурхала його у бік і наступала на ногу. Але марно...

Іван Заболотний став добрим господарем. Отож півсела, коли скінчився строк угод із колишнім орендарем землі — великою агрофірмою "Нива" — уклали їх рік тому з фермером. Та штука в тому, що конкурент подав у земвідділ липові угоди з тими самими людьми, і там їх зареєстрували! Потім нахаби звернулися в суд, який ухвалив, що "Нива" може збирати на Іванових землях урожай, хоча не орала і не сіяла. Максим протверезів, його знову почало лихоманити. Як таке могло статись? А нова районна влада? А міліція?! І що, вже зібрав урожай? Ще ні, мляво відповідав Іван, я поставив сторожів, чатують на полі. Скількох? П'ятьох? Чи ти здурів? А село, пайовики? "Боятися", — опустил очі Іван.

Максим схопився, потім сів, потім знову скочив:

— Поїхали, негайно...

Вже займався світанок. На півдорозі до вгідь зателефонував хтось із чергових: "Наближаються чужі комбайни..." Іван натиснув на газ. "Сповісти наших людей...", — крикнув у слухавку дружині. А Максим зателефонував побратимові Андрію Зубку, який живе в Узині, потім — Василю Білику зі Ржи— щева, затим — Петру Козубу зі Слободи, а вони мають передати сигнал тривоги іншим ветеранам. Коли прощалися після дембеля, поклялися в разі будь-якої халепи стати один за одного горою. Мабуть, ця лиха година настала. "Ми їм покажемо, де козам роги правлять. Нас просто так не візьмеш. Гвардія не здається!", — скрипів зубами Максим, стискаючи дробовика, якого

захопив по дорозі. Згадав материні слова: "Не лізь, не задирайся!". "Та це він до мене задирається", — виправдовувався.

Три "Джон Діри" вишикувалися в одну лінію на краю поля, ніби танки перед наступом, і гарчали. Потім люто заревли, наче їх хтось батогом ляснув, і рушили вперед, за ними джипи, набиті "бодігардами". Іванова "Нива" рвонула комбайнам напереріз просто по пшениці. Одному перекрив дорогу Іван, на шляху двох інших стали Микола і Максим. Армада зупинилася за кілька метрів од них. Із джипів висипали дебелі лобуряки в зелених камуфляжах, на шиях — автомати, на поясах — гумові кийки й газові балончики. Озброєні, як мовиться, до зубів.

— Не мешайте работать, у нас постановление суда, не вынуждайте применять оружие, — почувся металевий гавкіт із мегафона.

— Покажіть документи, — посміхався Максим, пам'ятаючи заповіді діда.

До них рушив старший. Наблизився. Це був чоловік з буряковою пикою і великим пузом, з усього видно — колишній міліціонер, який пригрівся на службі в аграрного олігарха. Максим неквапом став вивчати постанову суду, кидаючи примирливі фрази: запропонував відкласти збирання, зустрітися і обговорити ситуацію. "Ви ж розумієте, у чоловіка теж є документи, він обробляв, сів, вклав купу грошей, у нього зобов'язання перед пайовиками, так цивілізовані люди не чинять...", — намагався врозумити непроханих гостей хлопець і при цьому продовжував посміхатися, щиро, безтурботно.

Це насторожило рейдерів. Бурмило наполохано роззирнувся навкруги, шукаючи якоїсь пастки, чи, можливо, засідки. Але не побачивши в полі нікого, окрім Івана, Максима, Миколи та п'яťох охоронців фермерського поля, заспокоївся.

— Атвали, сапьяк, достаточно мне шевельнуть пальцем, і вас раздавят здесь, как камаров, — хрюкало свиняче рило, киваючи своїм "бодігардам", щоб приготувалися до атаки.

Посмішка Максима зазнала трансформації, стала скептичною, розчарованою. "Не працює, діду, твоя формула, мабуть, щось у ній не так, скільки вовка не годуй, а він все одно в ліс дивиться, скільки до зла не посміхайся, а воно все одно вишкірюється, а тому, мабуть, без кулаків тут не обійдеться", — подумав. Озирнувся. Був упевнений, що його хлопці вже мчать йому на виручку. В цій ситуації важливо було виграти час. Що ж іще придумати? Доле, де ти? Не зраджуй, виручай!

— Не було у вас, собак, ніколи совісті й не буде... Матір рідну за шмат гнилої ковбаси продасте. За яким правом ти вдягнув оцю святу форму, скотиняко, в якій наші хлопці вмирають на сході?. — заводив Максим і себе своїх супротивників.

Хлопець неквапом став розривати папірець навпіл: "Р-ра-з!". Потім ще раз і ще, порвав на клаптики і жбурнув в обличчя своєму супернику. Той пополотнів і потягнувся до кобури з пістолетом. Хлопець завбачливо відкинув рушницю вбік, подалі від гріха, і вгativ йому черевиком у пах так, що там аж щось чвакнуло. "Мабуть, яєчню зробив...", — промайнуло в голові. Мент дико зойкнув і присів. Бандити кинулися на виручку своєму босові, Іван та Микола й собі долучилися до цієї купи малої, поки їх усіх не зв'язали і не поклали обличчям у стерню.

— Нічого, нічого, молотить, мені менше роботи буде, — кричав Іван услід комбайнам, які, випустивши хмари чорних димів, посунули на стіну хлібів.

Хвилини скапували, як зерно з перестиглого колоса. Максим на війні навчився не лише відчувати, а й бачити час, бо став його коліщатком. Спливло десять, п'ятнадцять, двадцять хвилин, півгодини. Бац! Комбайни, майже дійшовши краю поля, стали як вкопані. Там зчинився якийсь галас. Якби хлопці могли, то побачили б, що "Джон Дірам" перегородили дорогу з півсотні селян із вилами, а в авангарді їх вишикувалося дванадцять Максимових побратимів, озброєних чим попало — битами, дрючками, арматурою. А що це за юнак у шортиках, що туго обтягують стегна, спирається на милицю? Та це ж Максимова Оксана! Навпроти них — близько двох десятків найманців. Ну просто тобі картина Бубнова "Ранок на Куликовому полі". Московити проти орди. Відчувалося, що остання трохи розгубилась. Старший комусь телефонував. "Але...шеф... че делают?..". Проте ветерани АТО не стали чекати відповіді шефа, який, мабуть, лежав десь у шезлонгу під пальмою на Канарах, і зі страшним криком: "А-а-а.", — кинулися в атаку, за ними — селяни, позаду, стрибала дівчина, ніби підбите жайворонення, розмахуючи милицею, як булавою. Раптовість, лють, професіоналізм, швидкість зробили свою справу. План бою був приблизно таким: оглушити, збити з ніг, зв'язати. Хлопці не панькалися з непроханими гостями, щосили гатили їх дрючками, били ногами в груди у стрибку, по-вандамівськи. За якихось п'ять хвилин все було закінчено. "Вы за это ответите, вы покойники." — вже не хрюкало, а шипіло беззубим ротом свиняче рило. На що лідер громади вісімдесятирічний Тарас Голобородько тільки сердито сплюнув: "Тьху, бур'ян!". А Максиму сказав: "Ох, і тяжку ти собі долю обрав, синку, батькову, але що поробиш, якщо війна і там, і тут".

Тільки тепер хлопець обійняв побратимів: "Дякую.". Посміхнувся до сонця, яке порядкувало на небі, до селян, до Оксанки. І вони йому всміхнулися. Ну, зовсім інша справа! Тут, у світі добра, дідова філософія непереможна. А Іван вклонився людям. Максимова Оксана (ніхто в цьому в селі вже не сумнівався) стояла трохи осторонь гурту, спершись на милицю. Колишній батьків товариш Петро Гордієнко підштовхнув юнака у її бік. Підійшов. Навіть перед першим боєм так не тремтіли в нього ноги, як зараз. Узяв за руки. Подивився в сині озера і побачив, як відбилися у них сади тихі і зорі ясні...

Червень 2015-го

П'ята врунька під вершком

Петру вклонилася молоденька яблунька з дідового саду, раз, і вдруге, і втретє. І вітами квітучими потяглася, ніби руками. А він стояв і усміхавсь, мовляв, годі тобі, красуне, дякувати. Спливло у пам'яті, як п'ять років тому придбав кілька саджанців на базарі і, як навантаження до них, — кволеньку яблуньку з куценьким корінчиком і викрученим, ніби після радикуліту, стовбурцем. Усі деревця через два тижні випустили листочки, а кривенька Антонівка стояла чорна і похмура. "Махни рукою на неї, висмикни, восени посадиш щось інше", — порадила мати. "Треба дати їй шанс, а

раптом воскресне", — заперечив і вилив під саджанець відро води. Робив це через день, пильно придивляючись до бруньок, чи, бува, не розкриваються. Проте вони були міцно стулені, ніби уста ображеної дівчини. "Ну чого тобі, диви, яке лагідне сонечко, як твої подруги весело під ним витанцьовують польку, швидше долучайся до них. Чи, може, тебе хто зачарував, спляча красуне? Давай, поцілую", — шепотів до неї. А тоді й справді взяв і поцілував яблуньку в уявні уста — десь у п'яту бруньку під вершком.

Сократ схвалив його дії. "Правильно робиш. Природа — єдина, ми всі — її листочки, подбаєш про неї — і вона тобі обов'язково віддячить, дивись, і тебе хтось отак поцілує", — повчав старий, спершись на заступ. Своє прізвисько, або позивний, його дід дістав од Петра за мудрість, схильність до глибоких розду-

мів і велику лисину, схожу на яйце. Цей філософ таки дещо знав про життя, бо воював, плавав морями-океанами, був священиком, учителював, перечитав безліч розумних книжок, розумівся на травах і зірках. І коли був у гуморі розповідав неймовірну історію свого другого народження.

Помирав він у прифронтовому госпіталі в 1945-му. Живого місця не було на тілі. Сяк-так зліпили його хірурги докупи та й облишили, бо побитого люду після Вісло-Одерської операції годі було порахувати. "Розумієш, людині, щоб вирватися з лап смерті, потрібна сила, а вона з мене вся вийшла разом із кров'ю. Віри теж не мав, був фанатичним комсомольцем. Мабуть, залишавсь мені день, а може, й менше. Вона мене витягнула...", — розказував Сократ. "Хто?" — запитав Петро. "Марія. — махнув рукою кудись удалину. — І що вона в мені, малому, знайшла? "Як же вона це зробила?" — цікавився Петро. "Любов'ю. " — зітхав старий. "Привела мене до тями і говорила, що кохає, жити без мене не може, переконувала в тому, що таких вродливих і мужніх ще не бачила, і таким, як я, під силу здолати будь— яку хворобу, обціловувала руки і обличчя. Чув крізь забуття, як вона молилася за мене й робила це так пристрасно, що, здавалося, і діва Марія, і святі угодники зібралися біля мого узголів'я. І сотворила таке ж диво, як ти з яблунькою. Вдихнула волю до життя. Я повірив у її кохання, і сам полюбив її. І от, — дід раптом зашарівсь, — у моєму мертвому тілі прокинулося бажання... Ти просто не уявляєш, як я її хотів. Це і була ота сила, яка, ніби танк, витягувала нас із лап смерті. Пізніше я зрозумів, що сестри милосердя на війні відкрили ефект Любові. Завдяки якому витягли з того світу тисячі поранених. І це була не гра, робили все щиро, насправді палко кохаючи своїх підопічних. І як вистачало одного маленького серця на кількадесят бійців? Тільки Свята Марія могла наділити їх своєю силою. Загалом ті подруги нічим не ризикували, бо до святих не сватаються, їх не кохають фізично (уявляєш, у мене з нею нічого такого не було!), не загрожувало їм і те, що після війни всі їхні хлопці вишикуються в чергу, аби просити руки й серця, бо мало хто з неї повернувся. Але я вижив. Кинувся її шукати, та марно...".

Дід цю історію розповідав десятки разів. Проте лише навесні 2014-го вона чомусь схвилювала хлопця.

Їхній "Кугуар" вибухом фугаса перевернуло в повітрі і знову поставило на колеса. Петро виповз із бічних дверей розпеченої домовини. Відчував, як витікало з нього

життя, не по краплині, а швидко, ніби гірськими потоками, і миттєво зникало десь у спраглий землі. "Краще родитиме." — подумав. За кілька миттєвостей він дізнався про смерть більше, ніж про життя за 25 років. З'ясувалося, що вона загалом добра тітка: перед тим, як забрати здобич із со— бою, позбавляє її душевних мук. Вона, ніби чорна медсестра, схиляється над смертельно пораненим і нашіптує йому, що життя — марнота марнот, спокушає вічним спокоєм без болю і турбот, вводить ін'єкції байдужості або дає пігулки огиди до білого світу, або підносить чашу ненависті до людства, — жертва здається на її страшну милість.

Коли Петро вперше розплющив очі в госпіталі, спробував зрозуміти, чому раптом йому захотілося жити. У душі ніби свічечку хто запалив, так було світло й тепло. Пахнуло спиртом, карболкою і свіжовипраною білизною, нічого не боліло. "Треба чіплятися за життя...", — згадав дідову настанову. Він уже знав, що за щось зачепився, за чийсь теплий голос, сльози, солоність яких відчував на своїх губах, за тепло чиеїс ніжної руки. Хто навів йому цей сон, цю ілюзію? Звідки йде енергія життя? Він, ніби астроном, був на порозі відкриття нової планети, зірки чи найвеличнішої істини. За всіма математичними розрахунками, вона десь мала бути поряд. Наступного ранку зайшло дівча у білому халатику, і Петро відразу зрозумів, що це і є та зірка. "Яблунька...", — так одразу охрестив її за довге золотаве волосся, зеленуваті очі, кирпичний носик у веснянках, які нагадували квіточки, за рум'яні щічки і тугі яблука персів. Він, як агроном, на відміну від ветеринарів порівнював людей із рослинками, сільгоспкульту— рами і квітами. Так он де ти знову відродилася, яблунько. Щоб тепер воскресити свого рятівника. А як вона була схожа на оту легендарну дідову святу Марію, "фоторобот" якої склав у своїй уяві після численних розповідей старого! Дівчина присіла на краєчок ліжка, взяла його за руку. Петро відчув, як по її тонюсіньких синіх жилочках переливається в нього сила життя. Та це ж процедура така — переливання життя! Як він її хотів, як розривала ота сила життя, від котрої, здавалося, знову тріснуть рубці на його численних шрамах. Скільки разів уявляв, як цілує її бруньки і особливо... оту п'яту під вершком. Згадав дідову теорію про феномен жіночого милосердя, яке іноді не має меж із коханням, тобто одне переходить в інше. Але не хотілося вірити, що таких, як він, у неї багато. Дивився на неї благально, як потопаючий на свого рятівника. Але й вона знала від своєї бабусі Марії — фронтової медсестри, що кохання поранених чоловіків — то непостійна величина, із видужуванням воно згасає. Петро нагадував їй дуже знайому і близьку людину із мрії чи сну. А він уже знав, що це той самий янгол, який урятував його діда.

Одужував із усвідомленням того, що його життя належить їй. Мати подарувала його один раз, а ця дівчина — вдруге. Ні, його почуття стократ сильніше і вище вдячності. Це було смертельне кохання у повному розумінні цього слова. Боявся, що, втративши її, справді помре, бо вона була його кров'ю і душею. З жахом розумів, що з дня на день наближається мить, коли зробить найбільшу помилку в житті — піде, не сказавши їй про свою любов. Але як переступити межу взаємної недовіри?

І ось він уже стоїть за ворітьми шпиталю зі своїм рюкзаком, ще нічого не втрачено,

ще мости не спалені, але ноги ніби хто смолою приклеїв до асфальту. "Купи квіточки, синку, недорого...", — звернулася до нього якась бабуса. Він поклав до її ніг жмут грошей, що були в кишені, схопив букет червоно-чорних жоржин, і рвонув назад. Не знайшов її в жодній із палат, і в сестринській не було. "Де Марія!?" — дико закричав до її подруги Оксани. "Там", — показала рукою перелякана. Його Яблунька сиділа у маленькій комірчині й гірко плакала, поклавши голову на стіл. Упав перед нею навколішки. "Пробач мені, я..."

— Діду, мамо, приймайте гостей, — гукнув Петро, відчинивши двері рідного дому.

— Сину! — зойкнула мати.

— М.марія?! — скрикнув Сократ, випустивши з рук миску з моченими антонівками.

Та воскресла яблунька тієї осені вродила вперше...

Приймак

— Як думаєш, завалимо його у трьох? — тремтячим голосом запитав Мишко.

— Та легко, він же доходяга, дистрофік, та ще й під мухою, — заспокоїв Славко.

— Ша, мабуть, іде, приготувалися, — дав команду Сергій.

У коло від ліхтаря на стовпі, заповзла чиясь тінь. Без сумніву, це був він, ненависний приймак, ворог номер один, Микола Одинець, або Пацюк, так його прозвав Мишко, за худе, видовжене обличчя, горбатий ніс, через які він скидався на популярного американського актора Тома Круза. І що мати в ньому знайшла? І як взагалі могла знехтувати думкою Мишка, який був проти цього шлюбу, і зрадити пам'ять батька, котрий помер три роки тому? Але тоді хлопцю було лише тринадцять, а зараз — інша справа: з'явилися біцепси(мати казала, що, вони такі ж дебели, як у горобця під коліном), пушок під носом і легенький басок. Став пацаном, ходив на бокс. Тож потовкти ребра цьому чужаку, що прибився з інших країв не коштуватиме особливих зусиль.

Хлопці опустили балаклави на обличчя і коли ціль порівнялася, накинулися на неї, ніби молоді голодні вовченята на старого оленя. Налетіли хаотично, без усякого плану і тактики лише в розрахунку на раптовість. Але що за мара? Було враження, що б'ються з тінню, яка ніби сміючись над ними, падала то праворуч, то ліворуч, то підіймалася над ними, то кружляла навколо. Зрештою, якась невідома сила згребла їх до купи і притиснула до землі, перед цим легенько, але досить дошкульно стукнувши лобами. З хвилину вони боялися поворушитися, потім поволі підвелися, важко хекаючи, ніби випірнули із води.

— Що це було? — хапав ротом повітря Сергій.

— А, може, ц-це-е не він? — промекав розгублено Славко.

— Мабуть, помилилися, точно, не він, — запевнив їх Мишко, хоча знав напевне, що це Микола, але не той, якого він собі досі уявляв — затурканого і тихого приймака,

який kota називає на "ви", а якийсь інший, зовсім невідомий — сильний, спритний, великодушний. Але від цього раптового відкриття не відбулося перелому у його ставленні до вітчима, навпаки ненависть спалахнула з новою силою. Ще раз подумки порівняв його з батьком...Та куди тому бездомному прибуді, який десь залишив двоє дітей і дружину, до — кучерявого красеня, директора комунгоспу, якого шанувало все селище.

Після смерті батька Мишко дуже змінився. Ніби зламалася в ньому невидима пружинка, став якимсь безформним, ніби кисіль, ну, ніяким. Був рішучим і боязливым, жорстоким і милосердним, добрим і злим, плаксивим і мужнім. Він не знав, як йому діяти в тій чи іншій ситуації: збрехати, чи сказати правду, дати здачі кривднику чи поступитися, пробачати другові образу чи ні. Він ніби балансував на тонкій павутині над прірвою, шукаючи якогось опертя і не знаходив його. Наче дві зелені гадюки заповзли у його серце тривога і страх перед усіма й усім. Коли ловив себе на цьому, люто кидався в бійку навіть на сильніших і старших хлопців, зважувався на дурні й відчайдушні вчинки, наприклад, стрибав сторч головою з мосту у річку, чи намагався осідлати крижини, що пропливали мимо дніпровського берега, або забирався в шину від трактора і наказував хлопцям пустити її згори... Не знав, як жити, чого прагнути, плив собі за течією і далі одинадцятого класу своєї перспективи не уявляв. Але, коли поріг їхнього дому переступив Микола Одинець, його життя одразу набуло сенсу — помститися за батька, віднайти його від матері.

Чи вона його кохала? Так, якщо судити з того, як спалахували жіночі щічки, коли сиділи разом за столом, як швидко летіли у його бік її полум'яні погляди, коли він щось робив у дворі чи саду. А чули б ви, як ніжно і трепетно і водночас мелодійно вона вимовляла його просте ім'я: "Ми-ко-ло". Ніби троїсті музики грали. А Мишко постійно хотів всю оцю музику зіпсувати, якоюсь капостю. Ех, Марія! Вона теж зі смертю чоловіка, як і Мишко, була втратила опертя, розгубилася, розклеїлася, розкисла, навіть стала марніти, як квітка, яку забули поливати. А от тепер із Миколою знову розцвітала, в ній розпукувалися все нові й нові бутони, ніби на гілці троянди. Але ж вона була і матір'ю. І добре розуміла, що відбувається в серці сина. Ну, як його пом'якшити, обламати на ньому колючки. Вона перебрала різні слова, різні приклади в пам'яті, бо й сама виховувалася без батька, який загинув, проте швидко прийняла нового материного чоловіка, називала його татом і він її любив, як рідну. Але, мабуть, тоді був час інший, тяжчий, через, що люди горнулися одне до одного. Не могла натішитися, коли син із Миколою грали в шахи, чи робили щось разом у саду. Перетворювалася вся на слух, чи не назве Мишко Миколу..батьком? Та й в серці підлітка іноді народжувався теплий клубочок, що потім підкочувався до горла й мало не виривався словом "Тату". Але виходило, щось на кшталт кашлю чи ідіотського мекання: "е-е-е", "и-и-и". Микола, ніби розумів цю боротьбу, піднімав очі, і сумно посміхався.

Одного дня він прийшов додому п'яний як чіп. Задерев'янілим язиком пробелькотів: "Поминали товаришів по Іраку..." Але Марія на них не звернула увагу. Замахнулася, щоб дати ляпаса: "Ах ти ж." Але Микола інстинктивно ухилився і вона впала на гору

каструль, що стояли в кутку веранди. Тоді в бік обличчя вітчима полетіли два Мишкових кулачки, але теж не влучили, Микола притиснув хлопця до себе: "Не треба, сину".

Саме після цього випадку й вирішили хлопці поколошматити приймака. Не вийшло. Отоді й загадав Мишко слова, що зірвалися з п'яного Миколиного язика того неприємного "каструльного" вечора: "Поминали товаришів по Іраку." То, виходить, Микола, із тих, ні, не може бути, але, чому він ніколи про це не згадував?

Якось Мишко прибіг увечері додому. А тут якась подія. За столом — Микола, Марія і її батько, дід Іван. Всі якісь урочисті, напружені, розпашілі, бо вже, мабуть, трохи випили, а мати стискала Миколину руку і плакала. Він ішов на війну...

Коли біля військкомату сідав в автобус сказав: "Нікого, нічого ніколи не бійся, сину", — сказав, ніби це не він, а Мишко йшов воювати.

З хлопцем сталася якась дивна і раптова переміна. Ніби світ перевернувся і став із голови на ноги. Все тепер у ньому зрозуміле: біле — це біле, чорне — це чорне, підлість є підлість, а зрада, є зрада. В рухах і очах з'явилася впевненість, в голосі — твердість. Душа — вже не безформна вата, а щось на кшталт макета атома, що стояв у шкільному кабінеті фізики.

— Ну, як там твій приймачок, мабуть, драпає від "сепарів", — якогось дня почувся над вухом підленький голосочок друга Славка, до речі, вже колишнього друга, бо Мишко, не роздумуючи затопив йому у пику.

У хлопця вже не було сумнівів, щодо свого життєвого вибору. Ну, звісно, стане військовим, як і його...батько. Йому кортіло вимовити це слово, і він його вимовить, а не видушить, легко й невимушено, як тільки Микола вийде на зв'язок. Але він не телефонував уже другий тиждень. Це був серпень того, найтяжчого українського року. Марія, почорніла, а Мишко з дідом не знали, як її втішити.

Зателефонував якийсь офіцер із Генштабу і повідомив, що Микола Одинець під Іловайськом був поранений і потрапив у полон. Живий, здоровий. Ведуться переговори про його обмін. Є надія на успіх. Передавав усім привіт, особливо Михайлу, є у вас такий? Ну, добре, він вас любить, чекайте і тримайтеся...

За вікном — сніг, тяжкий, лапатий. Михайло — на уроці літератури, проте думками далеко, фломастером вимальовує на папері танки, самохідні гармати, і бійців, які біжать в атаку, мабуть, вже немає на землі такого, виду озброєнь, про які він не знав би. Якби ж оце все нашим бійцям на фронт на сході, то, мабуть, летіли б шкереберть із нашої землі усі зайди. Оксанка, його зеленоока сусідонька по парті, штурхає його під бік: наближається Василь Петрович. Михайло поспіхом, із досадою прикриває свою батальну сцену зошитом, от морока, знову не дали Миколі кинути гранату. Нарешті рятівний дзвінок. Останній. Хлопець виходить на поріг школи і ніби примерзає до нього ногами. Мимо, пролітає лавина школярів, хтось із друзів торсає його за плече: "Ідеш не тренування?" Ніби з-під землі перед ним вирости двоє дівчаток — Лідочка і Оксанка і хором проспівали: "Ти обіцяв нас навчити кататися на ковзанах!" Добре, добре, але дайте розгледіти, що там біля воріт. А там, щось таке, що його непокоїть і хвилює. У

сніжному мареві — дві білі засніжені постаті — якась дуже знайома жінка у пуховій хустині, яка тримає під руку якогось теж дуже знайомого чоловіка у камуфляжі. Та це ж мама і Микола!

— Тату! — вирвалося в нього з грудей так голосно і невимушено, що вся ота шкільна лава вмить застигла, ніби на неї дмухнув сам дід Мороз. Тільки сльози на очах він не зміг заморозити, бо всі знали Миколину історію...

Розвідник

Велика і мобілку брат Микола подарував Павликові, коли йшов на війну. А ще за підйомні, які йому видали вербувальники, купив матері пальто і чобітки, перекрив дах їхньої старенької хати, підлатав паркан, напхав старенький холодильник різними припасами, поповнив домашню аптечку. І пішов собі. Раз на добу приходило від нього SMS: "Живий, здоровий, б'ю бандерлогів", або "Одержав подяку від командира за успішну операцію". Павлуша кілька разів перечитував уголос повідомлення, потім, як і радив брат, стирав його, а мати ставала навколішки перед образами і довго молилася. Але братові старання розсипалися на порошок, бо від постійних обстрілів шиферний дах їхнього будинку перетворився на решето, паркан розстроїв бандерівський танк, ну, а провізія і ліки швидко скінчилися. Знову перейшли на картоплю, яку мати смажила на старому жовтому салі, як перемену цій страві варила пісний борщ і пшоняну кашу. Ото й увесь раціон. "Аби не гірше, он у сусідів і того нема", — зітхала мати.

На вулиці Комсомольській лише в трьох хатах жили люди: колишній літній шахтар Антон Привалов зі своєю половинкою, фермерська родина Іоніди та Сидоренки, себто вони. Решта повтікала хто куди від голоду й холоду, а головне — від куль і осколків, що стали вільно літати вулицею, ніби бджоли, та від мін і снарядів, які гупали час од часу в дворах, садах і городах, наче перестиглі груші. Про наближення таких "гостинців" попереджав їхній песик Чуй, котрий починав люто гавкати у бік передової та гасати по двору як навіжений. Павлик у таких випадках прожогом вискакував із хати, скочувався, як колобок, у льох, а мати падала на коліна перед образами і просила заступництва у Божої матері й усіх святих. Мабуть, її молитви доходили до адресата, бо міни й снаряди дивом оминали їхню садибу. Проте одного разу система їхньої безпеки дала збій. Чи то Чуй прогавив залп батареї по той бік фронту, чи мати на мить запізнилася з молитвою і її сигнал SOS не встиг долетіти до неба, але снаряд вибухнув прямо на їхньому городі. Стіни будинку посікло осколками, ніби віспою, повилітали шибки, знесло дах сараю, на грядках утворилася величезна вирва, почорніло і поскручувалося від вогню картопляне бадилля. Стала Марія на краю городу. Сльози втирає. Які такі і котяться чи то від їдкого диму, чи від жалю за своєю працею. "Куди ж ти б'єш, синку?" — шепочуть її губи.

Якось заслабла мати. Лежить на своєму ліжку скоцюблена, тримаючись за серце,

ніби туди влучив осколок. Важко дихає, тихенько стогне. Таке вже бувало з нею не раз. Сердечниця зі стажем. Три роки тому пережила інфаркт. Після того двічі на рік лягала в лікарню, щось там їм крапали, потім вдома жменями ковтала пігулки. Коли ставало геть зле, старший чи менший біг до фельдшера Максима Петровича, який жив через три хати. Той щось їй колов, Марія кілька днів відлежувалася, а потім знову поспішала на свій город, де роботи вистачало з ранньої весни до пізньої осені. Але Максим Петрович разом із сім'єю кудись виїхав, "швидкі" на околицю міста не доїжджали, ліки скінчилися. Що ж робити, Господи?

— Куди, ти? — простогнала Марія вслід синові, який рушив до дверей. — Не залишай мене.

Але той уже вислизнув на подвір'я. Скочив на велика, натиснув на педаль, полетів вулицею у бік українських позицій, оминаючи малі й великі вирви. Військові мають бути десь неподалік. Порівнявся з крайньою хатою, минув стару ферму, потім дорога спустилася в ярочок, порослий молодим лісом. Овва, якийсь тут гармидер: гарчать танки, заповзаючи в густі хащі й уможуваючись там, ніби ведмеді в лігвах, метушаться солдати з гілками в руках, намагаючись залатати ними дірки, що утворилися в суцільній зеленій стіні. Павлуша став підніматися під гору. Ось уже й поле видно. Раптом хтось схопив його за комір.

— Ти хто такий? Чи не шпигуєш бува? — грізно запитав дебелий солдат.

— Н-ні, я по допомогу, мати помирає.., — белькотів наляканий хлопець.

— Т а відчепися від дитини, теж мені шпигуна знайшов, — утрутився інший, мабуть, командир. — А ну розкажуй, що там в тебе приключилося.

Павлик, затинаючись, розповів про їхню біду.

— Скіф! — гукнув старший кудись уздовж траншеї, укріпленої дерев'яним брусом і накритої маскувальною сіткою.

Із темряви бліндажа вигулькнув молодий борець, провів по зім'ятому давно не голеному обличчю рукою, проганяючи залишки сну.

— Хапай свою аптечку, бери мого УАЗА і дуй у місто. Одна нога тут — друга там, — розпорядився.

Санітар знову щез в укритті, повернувся з великою валізою. Простягнув Павликові руку.

— Я Олексій... Ну показуй, куди...

До Павликового дому домчали за п'ять хвилин. Санітар прожогом до хворої, опутився навколішки, взяв за руку. Вона розплющила очі. Виміряв їй тиск, пульс. Буркнув: "Ясно", — й упорскнув у вену якусь рідину.

— Нехай поспить, не відходь від неї... Яка ж вона змарніла! Ви тут щось узагалі їсте?

— Та-а-а, — промимрив Павлик.

— Ясно, — спохмурнів борець.

Вранці наступного дня він повернувся і зі словами "Чим багаті, тим і раді" виклав на стіл кілька банок тушонки, пакет гречаної крупи, пачку рафінаду. Хлопчиків

простягнув плитку шоколаду.

— Це тобі особисто від нашого Президента.

— Краще б він війну припинив, ваш Президент, — почувся кволий голос із ліжка.

Павлик одразу сховав руки за спину, хоча з того, як кілька разів судомно ковтнув слину, було видно, що давно нічого солодкого не те, що не їв, а й не бачив.

— О, значить, одужуємо, — зрадів голосу хворої боєць. — Та-а-кс, ну, як почувасться ваше серденько? — говорив, беручи її за зап'ясток. — Тьохкає веселіше, але, мабуть, на повний голос ще нескоро. Щось їли? Павлуша кашу зварив? Ну, молоток, справжній хазяїн виросте, шеф-поваром у ресторані працюватиме. До речі, у мене на Черкащині теж такий же братик росте, вісім років недавно виповнилося, твердить, що дорослий, у розвідники проситься, я йому, коли йшов в армію, велосипеда купив, кажу, розвідай спочатку околиці села...

На цих словах жінка схлипнула. Дві великі сиві сльозини скотилися на брудну подушку, залишаючи на ній малюнок горя та розпачу. Крізь каламутну пелену свідомості здавалося Марії, що то не ворог, не злісний бандерівець сидить перед нею, а син. Але знову щось гухнуло неподалік, розігнавши те бажане видіння.

Олексій прийшов і наступного дня. Знову приніс якоїсь провізії, мовляв, волонтери підкинули, охо— хо-хо, якби не вони. Довго чаклував над худою і жовтою, як у мерця рукою Марії, шукаючи вену, що ніби гралася в піжмурки з солдатом. Потім узяв великі кравецькі ножиці й став обчикрижувати Павли—кові патли. "Ти наче один із бітлів, чув про таких? — жартував. — Одного з них теж звати Павлом, ну, майже Павлом, по-їхньому Полон, прізвище Мак—картні. Класні хлопці, я від них просто балдею. Дам тобі щось їхнє послухати... Ну, ось, тепер ти на людину став схожий", — сказав задоволено, оглядаючи з усіх боків хлопчикову макітру.

Коли вже мав повертатися, порився в польовому планшеті, дістав звідти маленьку коробочку з навушниками, простягнув Павлуші.

— Це плеєр, отут натискаєш і слухаєш. Зрозумів?

А вночі прийшов Микола. Пригорнув меншого братика, поцілував матір. Вона спробувала встати, але заточилась і мало не впала. Ще була слабка. Старший син теж приніс всякої їстівної всячини — гордо витрусив її зі свого речового мішка на стіл. Сиділи в темряві, не запалюючи свічку, при синьому місячному світлі, розмовляли напівпошепки, хоча навряд щоб хтось тут їх підслухали.

— Мамо, а хто ж колов? — і показав вказівним пальцем собі на вену. — Максим Петрович?

— Максим виїхав, хлопець тут приходить один із армії, — знітилася мати.

Миколу ніби струмом ударило.

— Хлопець? З якої армії? Ви що, здуріли? Як могли утнути таке? — кипів гнівом бойовик.

— Та він сам приїхав, я неприємна була, — виправдовувалася Галина.

— То це ти привів у нашу хату бандерлога? — втупивсь у брата озвірілим поглядом. — Ось я тут його дочекаюсь і прикінчу, а потім вас і себе заодно. Капець. Жити не

хочеться. Набридло все...

Мати плакала. Павлик переминався з ноги на ногу і ледь стримувався, щоб не розревітись.

— Ну годі, годі, заспокойтеся. Розумію, нелегко вам, але ж ці укропи в нас уже ось тут, — провів ребром долоні по горлу.

Підізвав до себе Павлика, розгорнув на колінах карту, освітив її ліхтариком.

— Ось наша вулиця, — вів пальцем по паперу, — ось хати на околиці, ферма, склади, яр. Де їхня лінія укріплень?

Павлик невпевнено показав рукою: "Одразу за ярочком..."

— А в ярочку що ти бачив?

— Танки.

— Скільки?! — аж підскочив Микола.

Хлопець на мить замислився. Став загинати пальці.

— Може, з десять.

— Так ось де вони, а ми з ніг збилися, шукаючи їх. Молодець, справжній розвідник.

Потім устав, виструнчився, віддав честь.

— Від імені нашої республіки тобі велика подяка!..

Павлик, геть розгублений, щось промимрив.

— Треба відповідати: "Служу ДНР!" Та не біда — навчишся, — ущипнув брата за вухо.

Наступного дня Олексій не прийшов. Матері погіршало, валідол, який залишив санітар, не допомагав. Лише під вечір заснула. На світанку обоє прокинулися від страшного гуркоту. Ні, це не гроза. Павлик вибіг на подвір'я. Було видно, наче вдень. За околицею то піднімалися, то опускалися вогняні хвилі, які здавалося, котяться у бік міста, загрожуючи його поглинути. Шарпнувся за звичкою у бік льоху. А як же мати? Повернувся в хату, взяв у свою долоньку її холодну руку. Вона поклала свою йому на голову. Її губи ледве ворушилися.

— Мамо, за кого ти молишся?

— За тебе, за Колю і за... Льошу...

Як тільки те бойове ревисько вщухло, Павлуша, осідлав свого велика і помчав у бік околиці.

— Хоч би він був тільки живий, — шепотів хлопчик, щосили натискаючи на педалі.

Ярок, де він бачив укропівські танки, не впізнати. Улоговина нагадувала казанок, в якому щойно згоріла каша: чорні обвуглені дерева, личинки ско— цюблених людських тіл, а колись грізні танки стали схожі на обдерті закіптюжені продірявлені баняки. Серед того згарища дивом вціліла лише молода берізка на схилі яру, до стовбура якої притулився спиною білочубий боєць. "Льошка!" — дико крикнув Павлик. Його голос із металевим ляскотом вдаривсь об стіни того порожнього казана і повернувся відлунням, боляче шмагонувши по вухах. Пересилюючи страх, підійшов ближче. Але це був не Льошка. Здивувався, що тіло бійця на відміну від інших здавалося неушкодженим, ніде ні кровинки, тільки на камуфляжній робі безліч маленьких дірочок, ніби міль її

поточила. Глянув збоку — аж на білій корі запеклася кров. Ранковий вітерець, намагаючись оживити цю мертву картину, раптом шаснув поміж березовими косами, і вони несподівано відгукнулися на цю ласку, зашепотівши щось сумне й розпачливе. Але Павлику здалося, що то заворушилися губи мертвого: "Це ти винен... зрадник...". Хлопець відчув, що перетворюється на крижану брилу. Спробував бігти — геть, геть від цього страшного місця. Не слухаються ноги...

-Ма-а-а-м... Ма-а-а-м... — кілька разів хапонував беззвучно ротом повітря, ніби карасик, викинутий на берег. Лише після цього відпустило судому.

З тим криком і до хати забіг. Але мама не обізвалась, як завше. Він її за руку — рука впала з ліжка. І така холодна! Хтозна, скільки просидів біля ліжка. Мабуть, задрімав, бо знову настав ранок. Але вже тихий. А може, це той самий ранок, і все йому тільки наснилося?

Маму допомогли поховати Привалови та Іоніді. Дід Антон збив зі старих неструганих дощок щось на кшталт домовини, а Георгій Іоніді dopravив її з тілом мамі до старого кладовища возом. Потім принесли, що в кого було, з харчів у дім померлої і справили панахиду.

— Іди до нас жити, — запропонував Антон. — Страшно тобі самому буде.

Хлопчина не вагавсь. І Чуя з собою взяв. За тиждень на телефон Павлика прийшло SMS: "Николай Сидоренко погіб смертю храбрых за Новороссию". Не знали старі, як утішити хлопця.

Минув ще місяць. Настала осінь. На фронті трохи втихомирилось. Лише потріскували час од часу кулеметні черги, ніби дрова в грубці, та ухкали важкі міномети, наче козаки гопака танцювали. Якось біля садиби шахтаря загальмував обшарпаний "джип". Із нього вийшов боець, спираючись на палицю, постукав у хвіртку, потім сам намацав заціпку і відчинив її.

Матір Божа! Та це ж... Льошка!

Не встиг солдат ступити й кроку, як на його шії повиснув Павлик. "Братику мій... живий...", — терся лобом об неголену щоку бійця — справжнє тобі кошеня прибудне.

— Збирайся, — шепнув йому Олексій на вухо. — Їдемо додому.

— А Чуй? — озирнувся Павлик на собачку, який, висолопивши від радощів язика, намотував навколо них коло за колом.

— Ну, звісно, він теж у нашій команді...

Старі хрестились і витирали сльози.

Пісня як доля

Боже, яка то була пісня! Вона розсувала стіни, зупиняла і прискорювала час, ніби ракета— носій, виносила у відкритий космос і сягала найвіддаленіших галактик, заколисувала і пробуджувала, розпинала і воскрешала. З такою піснею в серці можна

чхати на все, навіть на біль і смерть. Але я боявся, що коли змушуватиму її весь час звучати, ніби рабиню-співачку, вона, знесилившись, упаде, втратить голос і силу, або ще гірше — втече чи повстане, як отой Спартак, а може, й просто набридне, як солодощі чи жінка-наложниця. Зусиллям волі я намагався затулити їй рота: "Мовчи, бережи сили, дурна!", але вона бунтувала, здирала зі своїх повних потрісканих губ скотч заборони і лунала ще голосніше. Навіть кричала. Зрештою змирився. Нехай звучить собі. Здавалось, вона стала крилатою істотою, яка жила сама по собі, використовуючи мій світ як простір для польоту та розвою. По кілька разів на день вона робилася іншою, ніби жінка, що прагне сподобатися своєму коханцеві: то вбиралась у рожеву ранкову сукню, то в одержу вершника, то у темно-сині вечірні шати, то у напівпрозорий білий пеньюар, через який виднілися всі її принади. Але, безсумнівно, вона розквітала, ніби троянда, поширюючи навколо себе п'янкi пахощі весни. Мої стосунки з нею були досить складними. Іноді все йшло як помащене, ми з нею ставали одним цілим, я зазирає у її сірі очі, милоуався свіжим обличчям, гойдавсь на високих хвилях її золотистих кіс, обвивавсь, плющем навколо гнучкого стану, цілував ноги й руки, збирав росу з вуст. Проте іншого разу вона влаштовувала сцени ревностів або гірко плакала над своєю занапащеною долею, чи просто втікала у віддалений куток саду, щоб посумувати на самотині. Мені гарно було з нею. Я не хотів іншої. Але якщо й пробував спізнати когось деінде, то лише задля того, аби перекопатися, що моя обраниця найкраща. Мабуть, мої експерименти її дратували, бо після них на якийсь час вона замовкала. Я не хотів її гвалтувати, змусивши виконувати подружні обов'язки натиском кнопки на плеєрі. Чекав, що повернеться сама. А вона не поверталась. І от уявіть собі: замість ромашкових полів, гірських вершин та зоряного мережива — чорна порожнеча. Я не міг згадати її голосу, кольору очей, волосся. Катастрофа. Я безпорадний, безсилий. Без неї я ніхто. Але ж існують, певно, способи замирення з нею. Ось вийду на лісову галявину і ляжу горілиць на траву, може, щось наспівають мені на вухо трави, бджоли чи пташки. Ні, не те. Піду до струмка, хай він підкаже, де схований ключ від дверей кімнати, в якій вона зачинилась. А ще краще притулюся вухом до старезного дуба, він має знати все. Але зелений дідуган почав гудіти мені про козацькі походи, війни та революції, славні й безславні діла наші. Зрештою, визнав, що музика — не його покликання, він радше літописець. А може, берізка підкаже? Її скрипочки співали ніжно і на високій ноті, але не тієї.

Я сів, притулившись спиною до білосного стовбура, однією рукою пестив її сережки, іншою — шовкову травичку. Було душно й темно, як і в мене на душі. Чорні хмари взяли в облогу сонце, вимагаючи від нього повної капітуляції. Світило відчайдушно борсалось у сірому павутинні, наче метелик, а потім здалось на милість темних терористичних сил. Я міг би вдарити по тому злочинному угрупованню зі свого гранатомета, але боявся, що ця операція зашкодить заручникові. Потрібна була підтримка з неба, а ще краще, з космосу. Хай би потужний вітер та удари блискавиць розшматували те липке плетиво. "Н-у-у, де ж ви, скільки можна чекати?!" — стискав я кулаки. Велика дощова крапля прошелестіла крізь молоде листя берізки, наче снаряд

від "Граду", і гучно розірвалася на моїй касці. Кілька блискавок осліпили те злочинне скупчення, і ще стільки ж громів оглушили. Прекрасна тактика! Тепер в атаку. Дерев а і трави нахилились аж до землі в один бік, а потім — в другий, ніби хтось великий і сильний спершу натягнув тятиву, а потім її відпустив. Краплі дощу — наче удари по клавішах фортепіано. "До, ля, мі..." Та це ж перші ноти, ні, це перші кроки моєї блудної пісні, яка повертається! "Доля моя." Так— так, це не пісня, а доля моя, це передчуття мого кохання. Ось вона з'являється із сяєва веселки, обнімає мене за ший своїми гарячими, як вогонь, руками, котрі, мабуть, нагріті блискавками, довго з докором дивиться в очі, припадає своїми свіжими устами до моїх уст. Я відчув, як ноги відриваються від землі, ми летимо.

— Сашко, чи ти заснув? — опускає мене на грішну землю голос мого побратима Андрія. — Самодіяльні артисти приїхали, за годину концерт буде.

Галявина. Посередині "Урал" з відкритими бортами. Навкруг, як горобці, повсідалися бійці. Ведучий сипонув жартами і шанобливими словами на адресу захисників, а потім оголосив першого виконавця, точніше виконавицю: "Оксана Божко, студентка другого курсу філфаку, активістка, красуня, поетеса, співачка..." На сцену вийшло струнке синьооке золотокосе дівча, взяло кілька акордів на гітарі: "До, ля, мі.". Я мало не зомлів. Це була моя пісня і. моя доля! Я знав цю дівчину не лише зі своїх мarenь, вона була реальною, навчалася у тому ж виші, що і я, хіба що на іншому факультеті. Бачив її раз чи два, а може, й більше. Ловив на собі промені її волошок. Відчував, як обсипало жаром спину, але завважував тоді: "Гарненька, але ж малявка". До молодших дівчат я ставився з презирством, здебільш волочився за старшими, досвідченішими й доступнішими. Здалося, що й вона мене впізнала і навіть кивнула привітно голівкою. Роззирнувся розгублено, ніби потопельник, що шукає рятівну соломинку. Андрій простягнув мені бузковий букет і дав стусана у спину. Я пішов до сцени, наче зомбі, відчуваючи знайомий жар у спині, а вона легко, як козеня, зістрибнула з підвищення і поплила мені назустріч, тримаючи мікрофон у руці і продовжуючи співати. Побратими розступилися, утворивши щось схоже на русло живої ріки. Десь на середині його ми й зішлись. Все відбулося просто і природно, як траплялося в житті вже сотні разів. Вона всміхнулася, легенько кивнула головою, запрошуючи на танець. "Доля моя", — шепнув їй на вухо, притулившись до її розпашілої щоки. "А ти моя", — відповіла ледь чутно...

Трикутник

Я не знаю, як це сталося. Провели Андрія на фронт. Сумували, пили вино. Раптом її рука опинилася в моїй, потім наші губи, раптово відірвавшись од країв келихів, ніби чайки від берегів, полетіли назустріч, їх, тих чайок, чомусь було аж чотири, а може, й набагато більше, вони переплелися рожевими крилами, намагаючись задушити одна одну в лютій...пристрасті, випити до дна чи навіть з'їсти, ніби дольки тропічного апельсина. Затим, шматуючи один на одному одяг, ми впали на старий продаваний

диван, затим. страшно згадати. Люба сиділа на краєчку того гріховного ложа і міцно-міцно, притуливши свої ніжні музичні долоньки до обличчя, плакала. А я одвернувся до стіни й намагався продерти її наскрізь нігтями. Слова були зайві. Що ми наробили? Що це взагалі було? Навіщо? Якась плутанина почуттів, спробуй у ній розібратися: тут і жалість до Любиної самотності, і намагання підтримати її перед прірвою відчаю і страху, і любов до друга, і. кохання до його дівчини, яка раптом на кілька хвилин стала твоєю. Але ж як ганебно ти втілив у життя ці високі душевні поривання! Невже оце і є отой сумнозвісний любовний трикутник? Ніколи не думав, що в нього втраплю. Неочікувано він виявився дуже гострим і колючим. Ця пастка гірша за полон, страшніша за розп'яття на хресті. Душу розриває навсідч. Андрію, братику, пробач, це не повториться більше ніколи. Ну чим вгамувати біль і сором? Встаю, іду до столу. Вино скінчилося. Десь була самогонка. Ось вона, пляшечка— голубонька, стоїть запилена із якихось доісторичних часів. "Пригодиться...", — сказала кілька років тому моя баба Дуня і, підморгнувши, запхала її в торбу. Пригодилася. Ох не дурень придумав це зілля, а справжній чародій, бо воно має властивість розчиняти в собі найзаплутаніші життєві клубки, виводити із отаких трикутників, щоправда, не надовго. "І мені.", — підставила свій келих Любочка. Ну от, зовсім інша справа. Ми подивилися на те, що сталося, вже веселішими очима. Втім Любина усмішка була сумною. "Іди до мене...мій коханий". Довго лежали обійнявшись. Потім я курих, дівчина мовчала. І я, і вона намагалися знайти виправдання тому, що сталось. Може, під час війни діють інші правила, виходять на перший план інші цінності та істини? Вбивати не можна, але ж убивають, і руйнувати не можна, але ж залишають позад себе пустелю, і гвалтувати не можна, проте гвалтують. А зраджувати? Теж не можна, але зраджують. І б'ють у спину. Саме оце я й зробив. Загнав ножаку в спину другові. Немає в мене тепер друга, точніше, мене у нього, хоча Андрій про це ще не знає. Війна тримається на цинізмі, жорстокості, спритності й праві сильного, тут моляться на мить, бо час стиснутий, ніби пружина. Користайся цією миттю, дихай на повні груди, надивляйся на білий світ, кохай... От ти й скористався. Спритник.

Гріх неможливо залити горілкою. Його можна тільки змити. Довго стою під холодними струменя— ми душу, що, здається, пропікають до кісток. Ні, не водою гріх змивається, а кров'ю, дійшов я несподіваного висновку, тільки нею можна розплавити сталеві стіни отого трикутника.

Ми намагалися (присягаюся!) припинити це божевілля. "Все, досить!" — казав я рішуче. "Так", — кивала вона головою, не дивлячись мені в очі. Два дні не бачилися. Це було неймовірно важко. Задихався, ходив по кімнаті, наче голодний вовк по клітці, мало не дерся на стіни. Зрештою, не витримав, зателефонував: "Давай зустрінемось... просто... поговоримо". "Давай", — легко погоджується дівчина. Але розмова триває недовго. Все розвивається за звичною схемою: очі — руки — уста — тіла. Місяць минув як у чаду. Ми вже не опиралися почуттю. Пливли за течією. Кудись та й винесе, може, на каміння, може, затягне у яму, а можливо, викине на берег. Не знаю, як Люба, а я Андрію не телефонував. Боявся, що він із голосу про все здогадається.

Мабуть, правду кажуть, що доля кожного вже визначена нагорі, так само, як зіткали її Ісусові й повели по тій ниточці аж до страти. А він і не опирався. Марна річ. Закони людські неблаганні, всі сюжети пишуться на їхній основі. Їх не так і багато — кількадесят. І повторюються вони в кожному поколінні, за будь-якої суспільної системи. Цю логіку не зламати. Мені стало сумно. Я чекав знаку. Внутрішнього поштовху. Загалом, варіантів сюжету, який ми закрутили втрюх, було кілька. Якби я був безсовісною і бездушною скотинякою — один, проте я таким себе не вважав; якби таким був Андрій — другий, а він напрочуд делікатна інтелігентна людина, якби Любочка була легковажним і пустопорожнім дівчиськом — третій, а вона, ясна річ, не така. Тобто які ми — така й наша доля. У деяких сюжетах, які самі собою прокручувалися в голові, з'являлася четверта дійова особа, дуже впізнавана і останнім часом вельми популярна — у чорному плащі з косою. Впізнали? А цур їй пек, бо такі думки мають здатність матеріалізуватися. Змінюватися і вмирати не хотілося.

Одного дня зателефонувала Люба.

— Загинув Андрій... — ледве видушила із себе.

Я був оглушений, розчавлений. Не хотів цього, кажу щиро, не виникало такої підлої думки навіть у найпотаємнішому закапелку свідомості. Загинути мав я, а не він. "Ну, от і розв'язок, вихід із трикутника", — посміхаюся крізь сльози, кусаю губи, рву щосили свого чуба.

Ще раз кажу: якби я був скотинякою, сприйняв би такий поворот як дарунок долі. Але я сприйняв його як виклик...

2014-й — фантастичний рік. У дні вміщалися місяці, а в місяці — роки. Починався червень. Війна на сході тільки розгорялась. Я не став морочитись із військкоматами, боявся, що мене через вади зору забракують, вступив до батальйону "Донецьк". Коли хлопців і дівчат у Центрі підготовки Нацгвардії у Нових Петрівцях журналісти запитували: "Чого ви тут?", всі — завчено, ніби під копірку, відповідали: "Ну, захищаємо свою Батьківщину...", а я відходив подалі, бо не хотів брехати: соромно було зізнатися, що просто хочу спокутувати свій гріх. Згодом я зрозумів, що тут таких, які прикриваються шаблонними фразами, багато. Хтось втік од сказаної дружини, хтось вирішив підняти свій рейтинг в очах коханої, інший у такий спосіб намагався уникнути кримінальної відповідальності, а дехто хотів на наших горбах в'їхати в рай, себто у парламент. Наприклад, як наш комбат Степан Степанченко. Ми бігли в атаку з автоматами, а він за нашими спинами — з планшетом, сповіщаючи інтернет-спільноту про свої героїчні подвиги. Хоча були серед нас і рафіновані ідеалісти, такі, як Марко Паславський — полковник американської армії, випускник військової академії США. Він став зразком для нас у всьому: під час бою, на відпочинку, у спілкуванні з місцевим людом. Його поважали навіть наші кримінальні головорізи. (Так-так, були серед вояків і такі). За те, що не був жлобом і не пишався своїм шляхетним становищем, зрештою, за те, що повернувся в Україну, щоб розділити з нею її гірку долю, на відміну від мільйонів діаспорян та заробітчан четвертої хвили, які опанували сумнівне мистецтво любити Батьківщину здалеку. Завдяки Марку я нарешті усвідомив справжній зміст слова

"шароварництво". Це коли квітка дурманить голову пахощами, а плода не дає. Іншими словами, пустопорожній патріотизм. "Любиш Україну? То зроби щось для неї, умри за неї", — говорив Марко. Ще на початку 1990-х він вгатав усі свої заощадження у ферму в Кагарлицькому районі на Київщині, котру в той час, коли він воював на Сході, віджимали рейдери. Іноді згадував про свої проблеми, кудись телефонував. Хлопці пропонували йому: "Давай мотнемося на деньок, розберемося...". "Нехай, потім, коли тут закінчимо", — відмахувався.

Учив нас у бою ухилятися від куль, завдяки чому втрати у батальйоні були мінімальні. Проте сам загинув по-дурному. Стояла серпнева спека. Ми закінчували зачистку Попасної. Ось уже видно залізничний переїзд на околиці. Піт котиться горохом. Навіть наймолодші з нас язики повисолоплювали. Що вже казати про Марка, якому за п'ятдесят. "А ну до біса ці залізяки", — вилаявся наш хлопчисько, вісімнадцятирічний Дакота, і здер із себе бронежилет. Взводний Денис уже відкрив рота, щоб його вима— тюкати, а потім махнув рукою і собі позбувся того обладунку й закріпив його на броні бетеера. Всі з полегшенням наслідували його приклад. Хух! Ніби гора з плечей звалилася, ніби крила вирости. Пройшли метрів тридцять, наближаючись до насипу. Ніде ні душі. Тиша мертва. Навіть листя на осоках не тремтіло. Оце й насторожувало. Попереду бронемашина, наш взвод — за нею. Ми з Марком замикали цю процесію. Раптом він наче об щось перечепивсь, і став падати вперед, розчепірівши руки. Я вже на той час був стрільним горобцем, а тому миттєво зрозумів, що й до чого: скотивсь у кювет і став лупити з автомата навмання у той бік, звідки прилетіла куля. Хлопці теж розвернулися на 180 градусів і вдарили з усіх стволів. Рубали ту підлу тишу так, що аж тріски летіли, точніше, гільзи. Запам'ятайте: гарячі гільзи й тиша — речі несумісні. БТР розвернувся, й вервечка мокрих од поту злих чоловічків рушила у зворотному напрямку. Звершувати незавершене. Виправляти професійний брак. Я та наша медсестричка Манюня залишилися з Марком. Куля снайпера пройшла навиліт, пробивши праву легеню. Я намагався затиснути його рану з обох боків. Бойова подруга щось упорскувала пораненому в руку. Він хотів щось сказати, але з що не спроба — з його уст на груди вихлюпувалася кров. Що робити?! Раз, ще раз... Кінець... "Марку!..." — закричав я так, ніби мене різали. Це була перша смерть у мене на руках. Уявляєте? Смерть на руках... Як страшно звучить. Повернулися хлопці. Стали, опустивши голови. "Бляха! Як поїду в той Кагарлик та як покришу на капусту всю ту рейдерську мерзоту!..." — тряс своїм автоматом наш найменшенький Дакота.

Не буду описувати всіх своїх пригод в Іловайську. Страшний сон. Продовжу розповідь від того моменту, коли, мене пораненого, сепари, трохи підлатавши в госпіталі, вкинули до якогось напівтемного підвалу. Один плюс: було прохолодно. Окрім мене, тут сиділо ще з півтора десятка бранців. Щодня нам вкидали один батон. Здивувало, що мої співка— мерники не билися за нього, а спокійно ділили на пайки. Кожному діставалися крихти. Чиясь рука протягнула і мені малесенький шматочок: "Що Бог послав..." Голос здався на диво знайомим. "Ну де, де я його міг чути?", —

гарячково закрутилися в моїй голові ті шарики, що ще залишилися після контузії. Треба про щось ще його запитати. "Ти звідки, брате?" — кидаю в темряву. "З Київщини...", — чую. Господи, не може бути! "Андрію, ти?!" — вигукую. "Льоню!" — кидається він до мене. Стискає мене в обіймах. Не пручаюсь, і сором не пече мені щоки, і очей не відвертаю. І не б'ється в голові тривожна думка у пошуках виходу з того пекельного трикутника, в якому ми всі знову опинились! Я чистий перед ним, я спокутував свій гріх. Хай буде все так, як є: він, вона і... я, щоправда, за межами тої клятої геометричної фігури. Я піду, я виїду в інше місто, ні, краще за кордон, не заважатиму їхньому щастю. Але передусім треба вибратися з цього підвалу. А кохання? Що робити з ним? Не біда, я його здолаю. Я тепер сильніший за того інтелігентика, котрий зрадив свого друга з його коханою. У мене є воля. Так, людина, яка колихала на своїх руках смерть, яка випустила в небо, ніби голубів, з десятків душ людських, може вбити і любов. Головне, що ми живі! Поки що.

Мабуть, Андрій розшифрував стрічку цих думок, що промайнула на моєму обличчі. Стис мою руку.

— Нема нашої Любоньки, — вимовив ледь чутно. — Стала волонтеркою. Під час однієї з поїздок потрапила під мінометний обстріл і...

— Не м-м-оже... А звідки ти..? — став я заїкатися.

— У сепара одного виміняв дзвінок до матері за каблучку.

На серце ніби хтось цеглину поклав.

— У-у-у..., — завив я по-вовчому. Плакали вдвох, обійнявшись та притиснувшись лобами до холодного бетону.

Ну от нема вже трикутника, натомість якась потворна, химерна фігура, не зафіксована в жодній науці.

— А може? — схлипнув я з надією.

— Навряд...

У вересні нас обміняли.

Вірите — я не хотів повертатися. Чому? Колись сяду над чистим аркушем паперу і розберусь. По-перше, там не буде її, по-друге, той світ став мені чужим. Надто поліфонічний, із тисячами варіантів для вибору, який постає повсякчас. А тут усе просто: чорне і біле — або ми їх, або вони нас.

До ніг ніби гирі прив'язані, наче вітер потужний штовхає у груди. Підійшли. Нас зустрічають військові й цивільні. А он у тієї жіночки в руках букет червоно-чорних жоржин. Хто ж вона? Ще кілька кроків. "Любочка! — кричимо в один голос і щодуху летимо до неї. Обнялись утрюх, плачемо. А я знову подумав про відродження отого клятого... ні, щасливого трикутника.

Свого слова я дотримав, але наполовину. Не став втікати за кордон, пам'ятаючи ущипливе зауваження мого друга Марка: "Українці живуть в Україні, а хохли, де краще". Повернувся до війська. Проте любов свою не убив. Рука не піднялася. Я ж не кат. Хай живе собі...

Червень 2016-го

Після кохання

Я ніколи не думав, що все станеться так просто. Вона знічев'я сказала: "Прощай...", а я удавано байдуже: "Бувай..." Це був кінець нашої любові. Відтак я став міряти час від цієї миті. Місяць після любові, два, три...рік. А що було натомість? Порожнеча. Сказав би чорна, але чорне, хоч якось забарвлене, а ця не мала ні кольору, ні запаху, нічогісінько. Вакуум, крізь який я бачу її очі, усмішку, рухи і улюблену звичку накручувати на вказівний палець один із своїх руських кучериків. І найстрашніше те, що я не зміг нічим, а точніше, ніким заповнити цю порожнечу. Навіть війною, болем — чужим і власним, страхом чи гнівом.

"Ти любиш її, — казав мені мій друг Микола. "Ні, — заперечував я, — любов — це коли люблять обоє, це взаємодія, співпраця сердець, і якби вона мене любила, то я відчував би.

Якось увечері, блукаючи лабіринтами своєї свідомості з уявним факелом у руках, я натрапив на потайну комірку, в якій сиділа досить несподівана думка про те, що своїм героїстичним на війні я хочу стати в її очах кращим, мужнішим, вищим, ніж їй уявлявся. Хоч вона не була класнішою за мене — ні породою, ні вродою, ні походженням, ні за освітою. Тобто не було жодних причин комплексувати. Усі казали: "Вони створені одне для одного..." Так здавалося збоку. Насправді ж усе було трішечки інакше. Ініціатива в нашому коханні належала мені, "бігав" за нею я, і брав її під ручку я, а не вона мене, ніколи не відчуваючи зустрічного польоту її почуттів, тобто вона лише поблажливо дозволяла мені любити себе. Королева і лицар. Я не зміг ліквідувати цю кричущу нерівність ні протягом літа кохання, ні протягом року без нього. Я й справді став кращим у своїх очах, але не в її. Жодного разу не зателефонувала мені ні тоді, коли я був у пеклі, ні коли приїздив у відпустку. Цікаво, а якби мене той... ну, самі розумієте, коли б я раптом сягнув найвищої вершини своєї воїнської доблесті, підкоривши Єверест вічності? Чи заплакала б, чи пожаліла, чи пошкодувала за змарнованим коханням?

Я не думав, що порожнеча може так боліти, мучити, сплутувати думки. Хоча з іншого боку, ніби й добре, адже цю субстанцію не можна пробити кулями й осколками, її не візьмеш фугасами, тож я без найменшого страху кидався у вогонь, воду, проходив між ворожими кулями, мінними полями. І нічогісінько — завжди виходив сухим із води. От вам і рецепт невразливості чи навіть безсмертя. Бо для безсмертних кохання втрачає сенс, тоді як смерть — розплата за нього. Це може зрозуміти лише той, хто вмирав і забирав чужі життя.

І ось одного дня, коли я відзначав зі своєю фронтовою родиною — котом Борманом та собакою Нардепом роковини після кохання, раптом зрозумів, що моя порожнеча вичерпала себе, точніше, її хтось випив. Може, це зробив час, а може, щось інше. Ну,

добре, а що ж натомість? Невже нове кохання? Я знову пірнув у катакомби своєї свідомості і з подивом зрозумів, як вони заповнюються якоюсь рожевою субстанцією. Коли ж це почалося? Мабуть, тоді, коли розвантажували волонтерський караван і я одержав пакунок із рук невисокої стрункої чорнявки. Тоді наші очі зустрілись. І я побачив оте, чого ніколи не було в стосунках із моєю Антоніною — політ сердець на зустрічних курсах. Вона була прямою протилежністю колишньої коханої, перекреслювала всі мої стандарти жіночої краси, що склались ще в дитинстві з образів матері, улюбленої тітки та вчительки іноземної мови, це було взагалі щось неймовірно нове, революційне, проривне не тільки у дикій скіфській породі, а й манері говорити швидко й чітко, ненав'язливо керувати, всміхатися не лише вустами, а наче всім тілом, душею. Виявляється, щоб зрозуміти, яким має бути справжнє кохання, треба пережити їх кілька. І чим їх більше, тим розумнішим стаєш у ньому, тобто треба мати певний стаж у цій справі, тоді як досі я був у ній зеленим салагою. Так от, справжнє кохання — це коли дивишся в її очі і не можеш надивитися, коли говориш, не напружуючись, не намагаючись здатися кращим, розумнішим, коли обоє постійно перебувають на одній хвилі, коли їм легко й гарно. Ну, й ще безліч ознак має цей стан, на перерахування яких просто немає часу. Та й кому я це розповідаю? Хто кохав, той знає.

Словом, із порожнечою було покінчено. Ми радо прийняли Віру до нашої родини, щоправда, коли ми сиділи вчотирьох біля вогнища і наші з нею руки іноді спліталися, Борман ревниво, з гарчанням, налітав на них, ніби на мишу, а тому в такому колі вимушені були демонструвати абсолютну цнотливість. Зрештою, навіть Борман полюбив Віру, щоразу видирався їй на руки, облизував щоку своїм шорстким язичком, а потім звершував цю процедуру легеньким еротичним укусом за вухо, а дівчина аж стогнала від задоволення. Що й казати, мій Борман добре знався на інтимних секретах. Щодо Нардепа, який, мабуть, увібрав у себе всю собачу генетику Донбасу — від вівчарки до вовкодава, то він теж був по вуха закоханий у волонтерку. Загалом, даремно я його так назвав, бо це була найчесніша і найвідданіша істота на Землі. Але свою любов вона задовольняла тим, що клала свої велетенські лапища на її тугі перса (вона навіть мені цього не дозволяла!), дивилася хвилину їй в очі, мовляв, чи не зрадила з якимсь нікчемним лабрадором, Дездемоно, і не виявивши в них нічого підозрілого, кілька разів лизала її в губи, від чого дівчина була не в захваті.

Ми не будували ніяких планів на майбутнє, нам було добре саме ось у такому форматі, а тому я боявся, що коли вийдемо за нього, тобто якщо перенесемо наші стосунки у мирне життя, то все раптом скінчиться і знову настане порожнеча. А ще я боявся, що коли опинюся поза війною, дівчина продовжуватиме сюди їздити, щоб дарувати своє тепло іншим. А тому після закінчення строку служби підписав контракт на три роки. А потім буде видно. Або скінчиться кохання, або ж мене вб'ють, бо стану уразливим, себто смертним. Словом, як доля напише. От бачите? Я вже став цинічним. Ось що робить із людьми досвід кохання на війні.

Звечора щоп'ятниці нас трьох охоплював трепет — ми не знаходили собі місця, бо вранці мала приїхати вона. Борман по-дурнувато мулявчав: "у-іу..", Нардеп моторошно

йому підвивав, я смалив цигарку за цигаркою, а хлопці матюкалися, бо ми заважали їм спати. Словом, не змикали очей до ранку. Я навіть подумки супроводжував волонтерський караван, наче безпілотник, бо знав час виїзду і весь маршрут. Ось вони в Ізюмі... Слов'янську... Артемівську... Звідти о п'ятій ранку вона завжди телефонувала. Проте цієї суботи стався збій. Десять хвилин по п'ятій, двадцять... Та це катування неможливо витримати! Раптом дзвінок: "Ярославе..." І далі шум, тріск, якісь голоси, гудки відбою... Часу на роздуми не було, кинувся до нашого ротного позашляхови — ка "Міцубісі", зі мною ще четверо бійців, у кузов стрибнули Борман та Нардеп. Педаль газу — до підлоги, щелепи стиснуті так, що аж зуби тріщать. У бокове дзеркало помічаю, що за нами вслід вирушає ще один екіпаж — на "Ніссані". Десять хвилин шаленого льоту в передсвітанковій імлі. Бачимо, як попереду, приблизно за десять кілометрів од нас, над "зеленкою" валує дим. Що там? Якби міг, то зазирнув би за видноколо. Поворот — і причина того чаду потрапляє у поле нашого зору. Бачимо, як палають два автофургони волонтерського каравану. Та дідько з ними, що з людьми? Зупиняємося, вискакуємо з машини, хлопці одразу настовбурчують зброю у бік лісосмуги, я кидаюся до двох чоловічих тіл, що лежать рядочком у калюжі крові, вочевидь, їх спочатку поклали на асфальт, а потім убили. Тим часом Нардеп із лютим гарчанням зривається у поле.

Стартує так різко, що нас аж гравієм обсипає з-під його велетенських лапищ. "Куди?!", — кричу, хоча добре розумію, куди, і лише вже потім бачу, як польовим шляхом мчить у долину, здіймаючи хмару пилюки, сепаратистська "Газелька". Ми вже в машині. Микола кричить у рацію нашим братам на "Ніссані", щоб спробували перехопити бандитів, адже ландшафт дещо на нашу користь — ґрунтова польовиця, по якій втікають бандити, перетинає площу не під прямим кутом, а трішечки навскоси, ніби назустріч нашому другому екіпажу. Але час, час! Яка це фатальна субстанція! Скільки трагедій, катастроф сталося саме через брак якихось секунд, сотих і тисячних. "Вот пуля пролетіла, и ага", — згадалася стара популярна пісенька ще з радянського фільму. Скільки через оте гидотне "ага" загинуло наших побратимів! В нашому випадку не вистачає, як мінімум, десяти хвилин. Та в цей проміжок можуть уміститися тисячі трагедій, і навпаки — багато щасливих миттєвостей, котрим під силу перевернути Всесвіт. Часе, ти станеш моїм Богом, я тобі молитимуся, берегтиму, як зіницю ока, прославлятиму твою всесильність, тільки прискорся для переслідувачів і зупинися для втікачів. Ти й справді всесильний, можеш витворяти дивні-дива: стирати найглибші образи, нанизувати наші вчинки на одну стрілу, повертати все на круги свої. Хіба п'ятсот років тому якийсь козак Ярослав разом зі своїми братчиками не наздоганяв татар, котрі гнали ясир, хіба не рубався з ними потім люто і завзято?

Ну до кого мені ще звернутися з благанням, щоб посприям у подоланні кричущої несправедливості, допоміг вирівняти оцю дику часову і просторову нерівність? Утім, знаю до кого. До ста вісімдесяти японських конячок нашого старенького "Міцубісі". Дорогенькі мої, милі, любі, вижміть зі своїх кволих м'язів усе, що маєте, я ж вас за це леліятиму, цілуватиму і годуватиму найдорожчою і найсмачнішою соляркою, а не цим

непотребом, яким ми вас напуваємо. Ви тепер володарі часу, бо можете його пришвидшувати і навіть зупиняти. 180 конячок проти десяти хвилин часу. Хто кого? Мені здалося, що обидва моїх божества, до яких я молився в ці миті, таки почули мене. Бо "Газелька" різко пригальмувала і вильнула вбік, об'їжджаючи велику вирву на шляху, а конячки заїржали весело і радісно, ніби почули вогнище рідного дому. Ми вже давно обігнали Нардепа — пробач, друже, навіть секундна зупинка в цій ситуації зіграє на користь ворога. Але все одно катастрофічно відставали, ще кількасот метрів — і автофургон щезне за лісосмугою, а там уже — ворожа територія, яка може зустріти вогняним дощем. Іще була одна інстанція, до якої я не наважувався звернутися, бо вважав себе негідним грішником: до церкви не ходив, не молився, не хрестився, заповіді Божі ігнорував. Вона була найвищою, наймогутнішою. Я перехрестився, поцілував іконку, приклеєну до торпеди автомобіля, і попросив Творця, щоб зробив так, аби на шляху бандитів раптом опинилася розвідувальна група Василя Крамаренка, котра вже тиждень гуляла тилами ворога. Зв'язатися з нею я не міг, бо не мав на те права. Тому й послав запит у небесну канцелярію. Ось так Пастир небесний додав до своєї отари ще одну вівцю. Правду кажуть — не було б щастя, так нещастя допомогло. Ще одна думка не давала мені спокою: навіть якщо вдасться наздогнати і зупинити втікачів, може створитися патова ситуація: незважаючи на чисельну перевагу, будемо сплутані по руках і ногах, бо в руках сепарів заручники. У кривавій каші можуть загинути всі.

З "газелькою" за якихось кілька метрів до лісосмуги сталося щось дивне: було враження, що вона впала на передні колеса, причому так, що аж задок фургона задерся, а потім опустивсь. Із "зеленки" вийшло четверо волохатих зелених чудовиськ із автоматами, націленими на фургон. Це були розвідники Крамаренка. Стало зрозуміло, що вони продірявили передні колеса, водія і пасажирів, що сиділи поруч. Подумки я відзначив, що вийшли не всі, двоє снайперів залишилися в кущах прикривати товаришів. Хитра лисиця Крамаренко, завжди тримає козир у рукаві. Ми загальмували праворуч, екіпаж "Ніссана" — ліворуч, висипали з машин, оточили втікачів. Тихо. Ні звуку. Перезирнулися. Що робити?

— Виходьте по одному, піднявши руки, — кричить Крамаренко і підморгує мені, мовляв, усе буде "окей".

А Борман... Ви бачили б, що зробив цей довгий і волохатий удав, гроза і каратель сепаратистських мишей! Вистрибнув із кузова — і ну намотувати кола навколо "газельки", шукаючи шпаринку, аби потрапити всередину до своєї господині. І як тільки двері фургона прочинилися, притьмом шмигнув до салону. На пересохле осіннє поле, вкрите ще торішньою кукурудзяною мульчею, вийшла Галина Василівна, партнерка Віри у волонтерській справі, до спини якої тісно притискався сепар, тримаючи пістолет біля її скроні. Цей гад, вочевидь, добре розумів, що найменша щілинка між ним і заручницею може коштувати йому життя. Затим з'явилася Віра, її теж міцно обіймав іззаду бойовик, котрий волочив за собою ногу, в яку зубами й кігтями вчепився лютий український "фашист" Борман. Бандит намагався його

струсити — марна справа, той скаженів ще більше.

— Ну-ка, атвалите, долбаные укры, а то завалим ваших телок! — верещав істерично той, що вів Віру, притискаючи ножа до її шиї.

Ах ти ж, дятле недороблений, та цю шию цілувати треба, а не штрикати ножем! У мене очах потемніло, бачу, що й хлопці трохи розгубилися, бо ситуація потребувала якогось нестандартного рішення чи чийогось вищого втручання.

Втрутився Нардеп. Отак би вони, нардепи, завжди втручалися, допомагаючи людям у біді. Він таки добіг і зробив свій найдовший і найважливіший у своєму житті стрибок. Могутнім тілом звалив обидві пари на землю. Блиснув ніж. Наче людським голосом зойкнув мій вірний товариш.

— Ах ти ж, суко! — з усієї сили гачу прикладом по голові сепара.

Навряд, щоб він після нього вижив, але сам винен, не треба було викаблучуватися. Хлопці вже поруч, скручують іншого бандюгу. А що роблю я? Гадаєте, кинувся до Віри і став її обіймати та цілувати? Ні, цю процедуру я покладаю на Бормана. В нашій родині існує чіткий розподіл обов'язків. А я схилився над Нардепом. "Братiku мій, куди ж тебе..." — заливаю я його гарячими сльозами, а він у відповідь лише жалібно скімлить.

Тепер гонитва у зворотному напрямку, бо треба врятувати рядового Нардепа. Хоча я йому за його подвиг присвоїв би звання генерала. Нарешті ми всі знову разом, я тримаю пораненого на руках, Віра притискається щокою до моєї щоки, Борманішка пхає свого носа у її вухо. Найвища мить родинної близькості.

Ми його врятували і виходили. Але коли виходили з Дебальцевого, мене тяжко поранило. Після тривалого лікування я демобілізувавсь і поселився разом із Борманом і Нардепом в старій батьківській хаті у селі над Дніпром. Бджоли, сад, рибалка — ми насолоджувалися життям і чекали її. Кіт увесь час сидів на паркані й дивився в далину вулиці, я теж, працюючи на городі, раз по раз позирав на хвіртку, а Нардеп бігав на розвідку аж на великий шлях.

І ось одного я побачив, що кіт крутиться млинком на стовпчику, повідомляючи своїм: "Iy-iy", — про наближення якоїсь надзвичайної події, за мить із радісним гавкотом примчав Нардеп, а ще за дві хвилини навпроти нашої хати зупинився мікроавтобус. Вона вийшла і потрапила в наші обійми.

— Я приїхала, — сказала тихо, — назавжди.

P.S.

Навесні, у травні, у нас народилася чарівна доня. Назвали Оксанкою. Борман із Нардепом із цікавістю подивилися на маленький білий згорточок на руках у Віри, а потім кудись зникли. За півгодини ми побачили чудасію. Іде Борман разом із рябенькою кішечкою, сплівшись хвостами, а за ними — четверо гарнющіньких кошенят. Ще за якийсь час привів свою подругу з двома цуциками Нардеп. Одного з них — найгладкішого — я одразу охрестив Мажором. Бо в нардепів діти зазвичай стають мажорами. Ми розсміялись і розцілували всіх наших хвостатих родичів.

— Проходьте, дорогенькі, будемо святкувати, — церемонно вклонився.

А вишні ж так нестямно цвітуть, розхлюпуючи навколо п'янкий дурман, а бджоли

радісно гудуть, вихваляючи весну. Життя прекрасне. Хіба не так?

Листопад 2016-го.

Іван-гора

Фортеця над Дніпром

Орій нерухомо сидів у довбанці, пильно вдивляючись у бурштинову глибіню Дніпра, однією рукою тримався за кущ лози, аби перебороти течію, іншою держав загострену палицю острогу. Чатував на здобич. Ось на сонячну галявинку на дні, виокремлену снопом проміння, що пробивалося крізь віття прибережних дерев, вигулькнув табунець переляканих мальків і на якусь мить розгублено зупинився. Раптом чорним батогом вдарила по ньому велетенська щука, котра в шаленому виверті намагалася захопити в пащу якнайбільше здобичі. "На тобі, подавись!" — після хвилинного очікування нарешті видихнув хлопець, блискавично ввігнавши вістря у тлусту спину хижаки та кидаючи її на дно човна. Але зубата потвора не змирилася зі своєю поразкою і боляче шмагнула рибалку хвостом по ногах. "Ах ти, гадино!", — визвірився хлопець, ламаючи їй хребта об коліно. "Е-е, та тут вечерея для всієї нашої ватаги", — подумав задоволено, оглядаючи свою здобич, котра була завдовжки, як дві його руки, і товстелезна, як колода. Кілька помахів веслом — і він на піщаному острові, порослому верболозом. Кинув рибину на пісок і заходився її чистити. За спиною почулося: "Ш-ш-ух, ш-ш-ух, ш-шух". Це виповзли на пологий берег човни його друзів — Ждана, Костриці і Серги. Юнаки були на диво схожі один на одного, ніби брати — біляві, синьоокі, невисокі, але жиливі, кремезні, спритні й швидкі, як ота щука, справжні дніпровики — особливе плем'я, яке населяло обидва береги Славутича. Якщо їхні сусіди — поляни любили ходити коло землі, вирощуючи жито та просо, то ці люди народжувалися, жили і вмирали на воді, яка давала їм їжу, одяг, була їхнім Богом. Влітку перебиралися на острови, де жили в куренях із лози, взимку повертались у свої дерев'яні хижі, сховані в нетрях прибережних гаїв, а в разі небезпеки ховались у глибокі печери, видовбані у глиняному березі. Їх і досі не схилили до християнства, жодному князю не вдавалося залучити їх до своєї дружини, це були духи, тіні й хранителі великого Дніпра. Їх іще називали водяниками, а їхніх дружин і наречених — русалками.

Всі спроби приручити цих дітей води закінчувалися нічим. Дружинники, котрих посилали нишпорити по лозах та печерах, безслідно зникали. Мабуть, вони або гинули, або теж ставали водяниками. Якось один київський тисяцький, який володів цими землями до Івана Вишатича, наказав підпалити ліси вздовж дніпровського берега, аби викурити з них оте непокірне плем'я, але лив такий густий дощ, що вогонь так і не розгорівся. Дніпровики були ще й чаклунами: закликали собі на допомогу воду, вітер,

звірів та рибу.

Вже кільканадцять днів ватага Орія перебувала у мандрах. Хіба для цього багато треба? Поклали до своїх довбанок луки й тули зі стрілами, остроги, потерті ведмежі та оленячі шкури, відштовхнулися від берега — і вже несе тебе швидка течія Борисфена у незвідану далечінь. Лежиш собі на дні човна, підклавши руки під голову, стежиш за летом білокрилих чайок, а вночі милуєшся зорями. Хіба що треба час від часу підводити голову й опускати весло у воду, аби ухилитися від корча, коси, куща чи вписатись у круту річкову звивину.

Хтозна, де вони зараз і чи ще довго плисти до того великого озера без кінця й краю із солоною водою, про яке розповідали їхні старійшини? Місця були незнайомі, так далеко вони ще ніколи не запливали. Вже сплигло три дні, як вони минули Чу— чин — княжу твердиню на правому березі. Пристали до берега. Розклали вогнище. "Може, доста, хлопці, давайте, вертатись, а то ще потрапимо до лап якихось берендеїв..." — виявляв неспокій наймолодший із ватаги Ждан. Орій із-під лоба зиркнув на хлопців, вони опустили очі. Мабуть, і справді треба повертатися. Ці відважні соколи не боялися навіть ведмедя — якось узимку забили гуртом величезного самця, проте їх гнітила невідомість, відірваність од рідних місць. "Ну, завернімо ще он за той острів і назад." — запропонував. Хлопці полегшено зітхнули і заходилися ласувати білим м'ясом упольованих щук та судаків. Та не довго тривала їхня трапеза. Гаряче повітря розрізав тихий моторошний, і загрозливий свист: одна стріла застрягла над головою у Костриці, який сидів, притулившись спиною до товстого осокара, друга — у пеньку просто між ногами у Серги, а третя — у піску. Хлопці на мить сторопіли, а потім миттєво, не цілячись, як це робили не раз у таких випадках, випустили у той бік, звідки прилетіли колючі гостинці, свої жала, які, так і не сягнувши іншого берега, впали у воду. Троє вершників світили у їхній бік жовтими кривими зубами і щось їм кричали здаля. Це не були оті страшні берендеї чи половці, яких хлопці вже бачили не раз оддалік та у сутичках із дружинниками Яна Вишатича. Коні цих чужинців якісь миршаві, маленькі, кривоногі, і їхні господарі теж статурою дрібнені, затягнуті з голови до ніг у шкіри, на грудях і плечах — блискучі сонця, біля сідел — криві мечі. "Хто це?!" — витріщились на свого ватажка перелякані хлопці. Орій, у якого на все завжди була рада, цього разу не знав, що їм сказати. Лише стеновав плечима. Чужинці тим часом наповнювали водою великі шкіряні торби, приторочені до сідел, поливали з ковшів своїх коней, один навіть швидко скинув із себе лахи й чоботи й забрів по пояс у річку, але інший, мабуть, старший серед них, щось гнівно крикнув і шмагонув його батогом межі плечі. Той зойкнув, прожогом вискочив на берег і став одягатись. За мить усі троє розтанули у зеленій гущавині верболозу. Хлопці з острахом вийшли зі своїх схованок. Стали роздивлятися чужинські стріли. Добрячі. Кожен мисливець хотів би мати такі. Довгі, з металевими вістрями, з орлиними перами на кінцях древків.

— От якби ще на їхнього лука глянути! — вигукнув Ждан.

— Ще буде нагода, схоже, що ці почвари прибули сюди надовго і не з добром, — пробурчав Орій, — Треба хутко вертатися додому і повідомити про непроханих гостей

дружину Іван-города.

Хлопцям не треба було двічі повторювати — вскочили у човни, наче на коней, бурмочачи щось собі під ніс, зачерпнули пригорщами води, хлюпнули в човни і на голови, змахнули веслами і помчали проти течії швидше, ніж за нею. Вони ж бо діти цієї води. Бачать її наскрізь, як і вона їх, відчувають її сильне і пружне тіло, що пульсує тисячами жилочок. Обов'язково треба сказати: "Мамо-водице, понеси, наче птиця, на крилах своїх синіх, на піні білій, швидше вітру і блискавиці Перунової". А потім святою річковою водою слід окропити дно човна і голову човняра. Плисти в душогубці Борисфеном — це ніби на гусях грати: якщо не ту струночку взяв і сфальшивив, закрутить тебе Водяник у страшному вихорі, вдарить об корч і на дно потягне. Ні, тут, не сила потрібна, а вміння. Коли пливеш угору, не лежиш горілиць і гав не ловитимеш. Попереду завжди Орій. Скільки разів намагалися випередити його хлопці — марно. Він занурює весло на всю довжину і не гребе ним, а ніби намагається щось намацати на дні. Обличчя напружене, зосереджене.

Вниз пливли три дні, вгору — два. Хіба не дивина? Лише кілька разів ненадовго причалювали до берега, щоб підкріпитися в'яленими лящами і водички попити. Бачили очі своїх одноплемінників, що стежили за ними з дерев, кущів, очеретів і навіть із води. Були серед них іскристі дитячі, й мудрі, із сивиною в глибині, й гостро заздрісні, й вологі, сповнені жаги кохання — всілякий люд жив обабіч Борисфена. А он здаля махає їм привітно той, що навчив їх орудувати веслом, острогою і луком, — старий рибалка Терен, котрий знав мову риб, птахів, комах і звірів, захищав їхні гнізда, нерестилища і барлоги, а вони, своєю чергою, оберігали його.

Швидко, навіть панічне повернення хлопців напалохало ту водяну громаду, тривожний шелест котився берегами: "Щось сталося..." Шойно човни хлопців пристали до берега, як їх оточив великий гурт людей. Попереду, спираючись на патерицю, стояв їхній вождь Ярл, височенний кремезний дідуган із довгою сивою бородою, у вишитій сорочці до п'ят, підперезаній золотим ланцюжком.

— Ну! — загарчав на них Ярл. — Де були, що накоїли, від кого втікали?

Орій коротко змалював їхню пригоду і показав як доказ чужинецькі стріли.

— Це могли..., — пополотнів вождь.

Натовп загудів. "Скликай негайно віче, Ярле, біда йде!" — почувся голос. Зрештою, віче вже не треба було й скликати, до юрби швидко стікалися людські струмочки, які до вечора утворили велике море. Зібрання, як завжди, проходило на великій галявині, саме в тому місці, де вертлявий і завжди холодний Леглич упав у Славутич. Спалахнуло вогнище. На столітніх дубах у присмерку захиталися тіні.

Ярл мовчки стояв на високому дубовому пеньку, раз по раз стукав по ньому патерицею, викликаючи до себе промовців.

— Хіба вони вперше сюди приходять, сховаємося від них у печерах, як завше, та й перечекаємо біду, — кричав вилупкуватий і тлустий Томило, який мав славу найбільшого ненажери і хитруна у племені.

— Ні, треба допомогти князевим дружинникам, бо кажуть, що могли невинних

полян на фортеці женуть, як худобу на забій, — несміливо заперечував Третяк.

— Не будемо їм підсобляти, чужі вони нам і мова у них чужа, не дніпровська, і наших богів не шанують, і намагаються податями обкласти... Навпаки, треба з тими розбійниками об'єднатися та спалити твердиню Іванову, вона нам — ніби кістка в горлі.., — репетував Корост.

Зрештою віче ухвалило таке: не втручатися, сидіти тихо, вогнищ не палити, на лови виходити тільки вночі, принести жертву Перуну, послати вершникам степовим гідні дари. Ярл обвів припишклий натовп суворим поглядом і став присуджувати кожному міру данини. "Вивірка: десять куніць, одну красну дівицю... Шостак: дванадцять соболів, одну дівицю.". Дніпрянки дружно схлипнули. Що там ті куніці — дівиць шкода. Це ж сестри, доньки, наречені. Ярл вдарив посохом об пеньок.

— Замовкніть, нещасні, якщо хочете, щоб плем'я жило під Ярилом. До нас великий могол іде.

Натовп нечутно розтанув у темному лісі. Догоряло вогнище. Повний місяць утомлено закрит хмарою своє біле око, щоб не бачити розпачу людського. Хлопці стояли, як скам'янілі. Хотілося вити вовком від лютої безвиході. Їхні дівчата — Вишезора, Віста, Далебора, Гаїна теж потрапили до дарчої дюжини. Що робити?

— Не віддам, — стиснув кулаки Орій.

Він уже знав, що його Вишезорі та іншим дівчатам, призначеним як податі, готують ромашкову купіль, весільний одяг та прикраси. І вже за кілька днів споганить її зоряну красу якийсь смердючий клишоногий князьок. А вони ж лише цього літа злилися серцями. Воно тепер у них одне. Велике й гаряче, наче Ярило. Згадав, як на Купала летів, не торкаючись землі, понад нічними травами за її білою тінню, а коли наздогнав, вона крилами своїми білими обвила його стан, уста гарячим поцілунком обпекла. Щось тоді з головою сталося — закрутилася, ніби корчагу меду випив, упали... на розквітлий папоротник. О, диво дивнеє! Він і справді горів золотим сяйвом! Це означало, що велика мати Рожениця і батько Борисфен благословили їхню любов.

— Не віддам, — повторив рішучіше, тупнувши ногою.

— Тихше, не можна, як донесуть старійшині, скарають, — вхопив його за руки Ждан.

— Плювати. — ледве витиснув із грудей.

— І я свою Вісту не віддам. — мовив Костриця.

— І я свою Далебору, — прогудів Серга.

— Я свою Гаїну також, — останнім здався Ждан.

То була смертельна змова. Бо не скоритися Вічу означало порушити волю богів. А може, це Віче її порушило, віддаючи бусурум'янам свою кров, дозволяючи чужинцям пити воду зі святого Борисфена? Їм треба була порада, як ковток дніпровської води у спеку. До кого звернутися? До батьків? Але що ці забобонні залякані люди порадять? Ні, до Перуна!

Ідол стояв і, здавалося, кліпав своїми дерев'яними очима у світлі смолоскипа, силкуючись второпати, чого хочуть його вірнопіддані.

— Батьку Перуне, хоч знак якийсь подай, чи по твоєму покону чинимо? — волав до нього Ант, стоячи навколішках, — обіцяємо тобі жертву багату...

Смолоскип зашипів і згас, обличч Перунове щезло в темряві. Хлопці нажахано сахнулися. Ось він, цей знак, недобрий і навіть якийсь зневажливий, мовляв, що мені, великому Богу, до ваших турбот, дрібнота! Раптом за ідолом ворухнулись якісь білі тіні. Здригнулись отроки. Хто це? "Не бійтеся мене", — почувся тихий голос. Тут місяць визирнув із-за хмари і вони впізнали старійшого над усіма старійшинами, столітнього печерника-відлюдька Ілія. За спиною у нього, ніби тіні, якісь люди у білих шатах. Але їхніх обличч не можна було роздивитися, ніби їх і не було. Вони лише чули про цього старця, але ніколи не бачили. Він — легенда дніпровська. У молодості був неперевершеним мисливцем і рибалкою, і навіть відуном, потім щез на декілька років, мандрував до отого великого солоного озера, а може, й далі. Повернувся сивим і дуже вченим. Обрали його вождем. Довго правив мудро і справедливо. Та якось на Вічі закликав одноплемінників прийняти віру християнську. Мовляв, весь світ і Русь визнали владу Христову, негоже досі поклонятися ідолам, скінчився їхній час. Мало не роздерли тоді свого зверхника. Але пожаліли його з огляду на старість, лише прокляли й вигнали. Відтоді він ховається у своїй печері й молиться якомусь невідомому Богу. Темними ночами приходять до нього одноплемінники, просять, щоб вилікував від ран, укусів зміїних, хвороб невідомих. Багатьох урятував.

— Любов — це головний древній покон, і хто його порушує — злочинець, а тому слухайтеся своїх сердець, рятуйте наречених, видряпуйте за них очі, — напучував старий. — Сховайте їх на Мокрому острові, ніхто туди не поткнеться, Змія— Горинича бояться. Зверніться до Терена, лише йому одному дорога туди відкрита...

— Але ж та триголова гадина може дівчат наших пожерти. — тремтячим голосом видушив із себе Ждан.

— Немає там його нині, у вирій полетів разом зі своїм гадючим виводком, холодно у нас йому стало, — заспокоїв його дід. — А тобі, Серга, треба вістку про моголів у Київ донести, нехай у Чучин та Іван-город підкріплення шлють, або й великим військом зустрічають синів сучих, — дав настанову.

— Ну, а ти, Орію, мусиш із полян та дніпрян — таких, як і ти, вітрогонів та водяників, створити рать легконогу, щоб вдарити моголів у спину, коли вони Іван-город братимуть, — давав настанови.

— Але ж нас із голими руками виріжуть, як кіз., — заперечив Орій.

— Знаю, знаю, — зітхнув старий. — Є тут у мене дещо, з Гіндустана привіз, — і дістав з-за пояса великий шкіряний капшук, висипав на долоню кілька золотих монет. — Думав храм Христовий збудувати на Горі, але й захист землі нашої — діло Боже. Обійдіть всіх ковалів навколишніх, замовте їм якнайбільше наконечників до стріл, ратищ, кольчуг. Може, й удасться спинити цю сарану. Е-х, якби мені хоча б літ півста з плечей скинути. Але нічого, допомагатиму молитвами й чарами. Але це встанне. Бог простить. А ну, хутко зберіть мені купу хмизу.

Хлопці швидко виконали його завдання. Дід став навколішки і став щось бурмотіти

собі під ніс, розхитуючись то вниз, то вгору. Клацнув пальцями — яскраво-білим вогнем вибухнуло багаття, клацнув ще раз — спалахнуло зеленим, потім синім, червоним, чорним. А може, привиділося?

Орій зачудовано озирнувся. Де побратими його? Нема, ніби крізь землю провалилися. "Ждане, Кострице, Серга.", — покликав. "Ми тут, Орію.", — обізвався. Відчув на своєму плечі руки хлопців, але не побачив їх.

— Даю вам у поміч сіроманця Айра, сокола Лана і коней Врата, Ортиса та Доріса. Лише тричі свисніть — з'являться у мить, де б ви не були. А тепер — по ковтку живої води із настою трав дніпровських, — простягнув їм шкіряний міхур, наповнений якоюсь рідиною. Хлопці ковтнули по разу. Їм здалося, що їх пронизали від голови до п'ят Перунові блискавиці. Тіла з середини горіли вогнем пекельним. Рятуючись від нього, стрибнули назустріч зорям, що гойдалися на хвилях дніпровських. Вода аж зашипіла, ніби опустили у неї мечі розпечені. Виповзли на берег знесилені, але оновлені. Зовсім інші!

— Це вам для гарту лицарського, дехто його здобуває за кілька років, а ви — за мить. Ну, чого розляглися? Гайда, гайда! Ви лише до сходу сонця невидимі, — гукнув чародій до отроків і пронизливо свиснув.

На груди Серзі поклав лапи величезний вовчисько, лизнув хлопця в носа, потім підставив спину, мовляв, сідай, господарю. Хлопці якимсь дивом теж опинилися верхи на конях, Орію дістався злотогри— вий, у Костриці — гнідий, як ніч, у Ждану — в яблуках. Останньому і сокіл на плече усівся. "Чудасія, та й годі, — щипав себе за вухо Орій, їдучи верхи на Враті, — про таке чув лише з казок від бабусі в дитинстві, ще залишилося зустріти Кашея, Бабу-Ягу і Солов'я— Розбійника".

Дівиць вони умикнули всіх, а Терен переправив їх на Мокрий. Заодно прихопили дещо із того, що зібрали для данини їхні одноплемінники. На війні згодиться все.

Тієї ж ночі Айра помчав Сергу до Києва. Лан показував їм дорогу та попереджав про небезпеку. Орій, Ждан і Костриця на зорі постали перед дубовими ворітьми Івангорода, який височів над Дніпром. Грюкнули несміливо кілька разів кільцем залізним. Тиша. Спить сторожа. Не час спати. Постукали ще, вже сильніше й наполегливіше.

Важкі двері скрипнули й відчинилися. Хлопці побачили широку, як заступ, і руду, як хвіст лисиці, бороду, потім вуса і товстий сизий ніс дружинника.

— Чого тобі надобно, смерд? — непривітно запитала борода.

— Нам би воєводу побачити... — несміливо почав Орій.

— Опочиває воєвода, а навіщо він тобі? — позіхнув стражник.

— Справа нагальна, ми бачили моголів на іншому березі, ось стріли їхні, — простягнув Орій свій речовий доказ.

Рука стражника миттєво вирвала їх із рук хлопця, двері зачинились. У граді зчинився переполох. Чулася лайка, віддавалися команди, а на чотирьох вежах, що в кутках града, заворушилися постаті лучників. Стало зрозуміло, що залога князева без справ ратних, в гульбищах щоденних закисла, а тепер, усвідомивши загрозу, силкується прийти до тями та відновити бойову потугу.

— Заходьте, отроки, — махнула їм із воріт велика шкіряна рукавиця.

Хлопці зайшли, роззирнулись і оторопіли. Оце то залога! На подвір'ї — довгий ряд столів з недоїденими стравами і недопитими медами, земля всяяна обгризеними кістками. Дружинники волочили по траві якогось витязя, а потім, підтягнувши його до кадубця з водою, стали обливати.

Соцький Гліб Осьмак стояв, хитаючись, посеред двору і лаявся. "пси, олухи Царя небесного, ви хочете, щоб нас спалили і вирізали, як залогу Івана Берези осьмнадцять літ тому!".

Хлопців підвели до нього.

— Хто такіє? — грізно вишкірився.

— Я Орій, а це Костриця, і Ждан, ми звідти..., — пояснив, показуючи у бік Славутича.

— Що-о-о? Так ви язичники? А-а-а, мені розповідали про вас, ух, підле і непокірне плем'я. Василій! А ну ж бо відрубай їм голови і викинь псам.

— Стій! — зупинив він дружинника, який потягнув Ждана до великої дровітні. — Може, ви хочете прийняти істинну віру?

— Хочемо, хочемо, — забелькотіли перелякані хлопці.

Покликали священника. Той став розпитувати нещасних, яких вони імені, роду та племені.

Якщо ти Орій, значить, Григорієм будеш, а вітця твого, як звуть? Що? Дудка? Бо добре грає на дуді? Назвемо тебе, Григорій Дудка. Подобається? На коліна! — рявкнув. — І став читати над його головою молитву. Стражник Василь Півторак, який мав їх стратити, тепер виступав у ролі хрещеного батька. Як тільки пролунало "Амінь", вилив на голову свого хрещеника кадуб води.

Ждан, став Данилом Жалом(так звали його батька), Костриця — Костянтином Чайкою. Шкода, що не було з ними Серги. А може, це й на краще? Хтозна.

Їх посадили за стіл. Налили по корчазі меду, підсунули велику таріль зі смаженою вепрятиною. Хлопці розповіли про свій план створення дикого ополчення і попросили, щоб соцький виділив їм якогось бувалого дружинника, аби навчити їх справи ратної.

Походивши кілька днів лісами, яругами й островами, хлопці зібрали з дві сотні шибайголів — таких же, як і вони, отроків, жадібних до пригод, слави і військової здобичі. Найтяжче було вмовити полян, котрі ніяк не хотіли відриватися від своєї худоби та ржищ — житніх полів, якими були помережані схили й днище Великого Яру. Місцевий коваль Гатило накував їм купу сталевих наконечників до списів та стріл. Ждан та Костриця запрягли у воза своїх коників та й гайнули на великий тракт, де придбали у купців заморських з півсотні мечів, стільки ж кольчуг, щитів та шоломів. Дружинник Василь Півторак зібрав майбутніх воїнів на оболоні, на березі Леглича. Наказав вишикуватися. Окинув поглядом своє військо і сплюнув: тьху, набрід, переб'ють їх, наче курчат. Босі, розхристані, у довгих, підперезаних, вишиванках. Проте озброєння цього воїнства його здивувало: всі, окрім луків за спинами, мали дерев'яні рогатини, наспіх вистругані кілки із металевими вістрями, себто списи, також

ножі та сокири. Лише у декількох, в тому числі у Ждана, Орія та Костриці поверх сорочок були вдягнуті кольчуги, з плеч спадали блакитні плащі із золотими тризубами на спинах, за поясами — мечі. Справжні витязі. Підійшов до одного з отроків, витягнув у нього з тула стрілу і отетерів. Стріла була... монгольською з металевим наконечником. "Звідки?", — присікався до Григорія. "Мали зразок, а наші ковалі викують що хочеш", — пояснив юнак. Василь наказав зробити кілька опудал із соломи: тулуб, голова, очі. "А ну ж бо покажіть, що вмієте?" — кинув хлопцям виклик.

Овва! Оце-то соколи! Майже, всі стріли влучили в голови опудал, лише кілька — в тулуби та й то у те місце, де серце. Ці правічні мисливці знали, куди цілити, і дуже дорожили стрілами. Але одне діло полювати на звіра, інше — на воїна. Тим паче такого спритного, як могол. Василь розбив загін на сотні, десятки, наказав обрати старших, пояснив, як треба діяти, коли моголи наблизяться до стін Іван-города. З язика вже от-от мав зірватися наказ: "Рушаймо!", — але раптово зупинила смілива думка: "А що, як випробувати цих дикунів в умовах ближнього бою?". Він відчував, що діти Дніпра і Поля здатні на більше, ніж лише на влучний постріл із лука. Вони мали бути спритні, як вивірки, стрімкі, як щуки, хижі, ніби вовки, зіркі, наче соколи.

— Григорій! — підкликав до себе хрещеника. — Чи бився ти коли не будь на мечах або сокирах?

— Н-ніколи... — розгублено відповів хлопець.

— Зараз спробуємо.

Розпорядився нарубати з гілок ліщини кілків на довжину його меча, розбив на пари.

— Рубайтесь! — наказав.

Собі супротивником обрав Григорія. Ось зараз, думає, я тобі, сину дніпровської води, полоскочу ребра. Удаваний замах, різкий випад, ще жоден ворог не міг уникнути цього випробуваного прийому. То чим кращий від них цей хлопчисько? Але удаваний меч лише розітнув повітря, і водночас щось вперлось у спину витязя...

— Здавайтеся, дядьку Василю! — почувся голос хрещеника з-за спини.

— Тьфу ти, — вже вдруге за день спересердя сплюнув дружинник, а потім розреготався. — Ну, молодець.

А потім звернувся до всього дніпровського воїнства:

— Головне — нічого і нікого не боятися. Ви на своїй землі, вам і ці трави, і гори, і Дніпро святий допоможуть. Хай береже вас Господь, синки мої.

З яру було видно, як над дніпровськими горами здіймаються хмари диму. Мабуть, горів Чучин. Значить, ворог близько. Василь мав ще одну нагоду подивуватися звіриній спритності його раті. Не встиг сказати: "Здеся..." і намалювати рукою півмісяць за кількасот ліктів од стін града з боку Ярила, як почувся шелест подібний тому, коли змії ховаються в нори і... його воїнство зникло у високих травах. Дружинник знову спересердя сплюнув. Як же йому керувати боєм, коли не бачитиме своїх дружинників?

— Дядьку Василю, ми вас чуємо і бачимо.

— Коли свисну, посылайте першу стрілу, за нею другу, третю, а потім.

Він не знав, що робити потім. Як поведуться ужалені в спину моголи? Нема сумніву, що розвернуть свої порядки і кинуться в атаку на його юну дружину. Відступати? Куди? Навколо степ безкрайній, а до лісу дніпровського не до біжиш. Порубають — не встигнеш і оком змигнути. Воїн пішов отим півмісяцем, яким розташувалася його рать, пильно вдивляючись під ноги, але "змії" себе нічим не видали. Тільки де— не-де ледь помітно "дихала" земля.

— Слухайте мене уважно: втікати від монгола — вірна погибель. Прийнемо бій. Ухиляйтеся від їх ударів, збивайте вершників рогатинами. Дасть Бог, витстоїмо. — перехрестився Василь.

Недовго чекали. Одразу після полудня задвигтіла земля, ніби молотили її тисяча молотників. А їм у такт забилися серденьята дніпровиків і полян. Василю здалося, що він відчуває це навіть через підошви своїх чобіт. "Цок-цок, тук-тук".

Летить орда. А хто ж це попереду їх шлях показує? Та це ж Корост, їхній одноплемінник! Оточили фортецю півмісяцем з боку Ярила, бо від Дніпра — круте урвище. Було їх близько чотирьох сотень. Лемент зчинився, ніби від вороння, що кружляє над полем бою в очікуванні свіжої кривавої трапези. Від цієї дикої орави війнуло нестерпним духом, в якому змішалися сморід давно немитих тіл, кінського поту, недавно вичинених шкур і трупів — до сідла кожного вершника приторочено по в'язці людських голів, деякі з них, мабуть, щойно відрубані, стриміли на списках прибульців. Їхній верховода Нугай виїхав поперед строю і став кричати, звертаючись до монголів.

— Чингис хааны Бид ач, хагас дэлхийг байлдан дагуулж байна! (Ми внуки Чингізхана, вже підкорили півсвіту!)

— Алдар суу! (Слава!) — вигукнула орда, потрясаю— чи в'язками закривавлених голів.

— Харин одоо ариун уулыг авч ирсэн юм. Уунийг эзэмших хумус, тэр агуу их хучийг хулээн авах бол— но болон ертунцийг эзэмших болно. (А тепер прийшли, щоб взяти цю святу гору. Хто оволодіє нею, той отримає силу величезну і буде владарювати над усім світом!)

— Алдар суу! — загарчали степові вовки.

— Энэ цэнхэр гол, тоглоом, хоол хунс, эмэгтэйчуд биднийх байх болно! (Ця велика ріка, сине небо, дичина, хліба, жінки будуть нашими!) — здіймав догори свої короткі руки Нугай.

— Алдар суу!

— Бид энэ саад зогсоож чадахгүй байна! Таны зэвсэг хуртэл Ид шид, бид чамайг амьд байлгах бол— но! (Нас не зупинить ця перепона! Складіть зброю, і ми збережемо вам життя!)

Це була не стільки спроба переговорів, скільки ритуал підняття бойового духу перед штурмом руської залоги.

— Пішли геть, пси! — почувся з-за стін острога глухий, але гучний голос соцького Осьмака.

Рій стріл вилетів з усіх городських щілин города, вибивши із сідел кільканадцять вершників.

Відповідь монголів була блискавичною, наче вони чекали першої, хай і крові своїх, щоб накинутися на свою жертву і роздерти її на шматки. Загін Нугая став розкручуватися на одному місці, ніби млинок, щомиті починаючи блискавки запалених стріл у бік Іван-города, під їхнім прикриттям кількадесят спішених воїнів навкарачки, ніби таргани, поповзли з драбинами до стін фортеці.

"Пора", — подумав Василь і свиснув.

Поруч заворушилася земля, хитнулися високі трави, він побачив ліворуч і праворуч себе біляві голови своїх лучників, які нагадували кульбаби, що зливалися зі степом. Василь ще раз свиснув і змахнув руками, наче крилами. У цю мить він нагадував розгніваного Степового Бога, який випускав із безмежно широких рукавів на ворогів своїх полчища розлючених польових комах — сотні стріл ураз вилетіли з медового серпневого різнотрав'я, рвучи на своєму шляху гаряче повітря і тіла завойовників. Але перша стріла дісталася зраднику. За першою смертельною хмарою вилетіла друга, третя... Четверту стрілу лучники не встигли дістати зі своїх тулів. Живий монгольський млинок став розкручуватися в їхній бік. Ще мить — і полетить кривавий пух із цих степових кульбаб. Хлопці пам'ятали про наказ Василя не стояти на місці і не втікати під час атаки вершників, але. Вже чується гаряче дихання коней і свист нагаїв, видно страшні жовті очі монголів та їхні гнилі вишкірені зуби. І здригнулися від жаху юні серця. Дехто впав навколішки, затуливши руками обличчя та підставивши голови під шаблі, більшість кинулася навтьоки, і лише Григорій, Данило та Костриця, які вже були верхи на конях, та ще з кілька десятків вояків розвернулися обличчям до ворога. Ось летить прямо на Григорія вершник, спрямувавши йому в груди списа. В останню мить хлопець ухиляється від його вістря і вибиває мечем із сідла. І тут же пошкодував, що не добив його, бо начебто переможений монгол із диким вереском випускає йому наздогін стрілу, котра жалить у плече. Ах ти ж гадино, слизька! Врат, крутнувся в'юнком і розвернув хлопця обличчям до розгубленого ворога. Меч Григорія описав коротку дугу. Але ніколи навіть подивитись, куди покотилася закривавлена голова степовика, треба вберегти свою від удару кривого сікача, спрямованого прямісінько в обличчя. Знову якимсь дивом ухилився. Хак! — це його меч розпанахав ворогу груди. Де його хлопці? Краєм ока побачив, як у гущі січі спалахували, немов блискавки поміж чорних хмар, їхні блакитні плащі. "До мене!" — крикнув їм...

Скрипнули ворота палаючої залоги і на поле бою висипала сотня дружинників на чолі з соцьким Глі— бом Осьмаком. Монголам, щоб перебудуватися, вистачило якоїсь миті: більша частина загону Нугая з двох боків вдарила по дружині, решта добивала ополченців. То неправда, що піші нічого не варті проти вершників.

У київській дружині, де кінні воїни становили меншість, уміння битись у піших порядках стало високим мистецтвом, якому заздрили і ромеї, і гунни, і половці з печенігами. Отож степова монгольська гадюка наразилася на старого дніпровського їжака, котрий спочатку випустив у неї сотню смертельних голок, потім прохромив

списами коней, які грудьми вдарились об щити дружинників. Не чекав Нугай такого запеклого опору, гадав, принесе на золотому блюді голову соцького Осьмака своєму володарю Бурундаю, а виходить, що і його порожня макітра може покотитися з дніпровської гори. Сталося б усе, як задумав, якби оце дике плем'я не вдарило підступно у спину. Як можна було це передбачити? Розгублено озирнувся. Поле біля фортеці всіяне трупами монголів. Сили були майже рівні. Степовики переважали дружинників хіба що у швидкості.

Знову ворог закрутив навколо загону Осьмака свою смертельну круговерть, засипаючи дружинників стрілами. Ті огризалися стрімкими випадами і знову ховалися за щити, ніби равлик у черепашку. Нугай раптом зрозумів, що без допомоги з цими затятими сміливцями не впоратися. Яка ганьба! Не оминути йому нагая Бурундая. "Октай!" — заволав несамовито. До нього підскочив вершник на змиленому коні. Щось швидко і гнівно йому заджеркотів, показуючи булавою на південь, де, мабуть, розташувалося головне військо монголів. "Хурдан, хуц!" ("Швидше, баран!") — шмагонув Нугай посланця по спині. Той, втягнувши голову в плечі, помчав у бік Чучина.

Дружинник Василь лежав горілиць на полі бою

і спливав кров'ю. Дві стріли стриміли в його грудях. Одна — біля самісінького серця, друга трохи нижче. При кожному видиху відчував, як вістря боляче шкрябає по ребрах. Швидше все скінчилося б, бо несла терпіти цю муку. Білі хмарки пливли над течією Дніпра, ніби намагаючись її випередити. Небо кривавилося промінням Ярила, що швидко опускався у високі трави. Він знав, що житиме, доки палає світило. І ніяка сила не зупинить настання ночі. Та й чи треба, бо тоді не буде ранків, днів, плину Славутича, не народяться нові русичі, які мають помститися за нього. Шкода хлопців із племені дикого, вони ж його сини хрещені. На його очах проткнули наскрізь списом Григорія, який перед цим поклав з півдесятка синів сучих, стріла пронизала шию Данила, майже по руків'я увігнав свою шаблюку якийсь монгол у спину Костянтину. Славні були воїни, хай тепер царствують на небесах і його дожидаються. Сльоза скотилася по закривавленій щоці воїна, залишаючи по собі чистий слід...

Хлопці знайшли одне одного, але вже після того, як попадали на полі брані, уражені ворожими стрілами, мечами та списами. Костянтин та Данило, лишаючи на траві криваві сліди, наче ящірки, яким відрубали хвости, поволі повзли туди, звідки почули голос Григорія. Вони ще дихали, бачили білий світ, сяк-так відчували свої тіла. Розуміли, що після зазнаних ран вже мали б упокоїтись навіки, але чомусь іще жили. Хто і навіщо продовжує їхні муки? Може, притичина у диво-зіллі, яким їх пригостив старий чаклун Ілій? Монголам було не до них, всі сили кинули на приборкання руської дружини. Ось і Григорій. Лежить на лівому боці й тихо стогне, кривава піна запеклася на його блідих вустах. Груди здіймаються високо, наче хочуть дістатися неба, в синіх очах — смертельна туга.

— Ми тут, брате, — поклали на нього свої холодні руки.

— Добре, — ледь прошелестів хлопець, — помремо разом, як і прожили, але хотілося б десь біля Дніпра, бо тут так смердить чужим духом.

У вечірньому присмерку догоряв Іван-город. Залишки загону Нугая разом із сотнею Ільхара, що прибула на поміч, дорубували руську дружину. А підмоги з Києва все не було. Де ж ти загаявся, брате Серга? Чи втрималася на твоїх плечах буйна голівонька?

Григорій, дивлячись, як падають під монгольськими мечами останні захисники Іван-города, тричі важко зітхнув, із пробитих грудей вирвався тихий скрипучий свист. І...раптом, наче з-під землі, поруч постав його коник Врат. Осідланий, зі стременами, з мечем, притороченим до кульбаки. Може, він понесе, його в Царство Небесне? Данило теж зібравсь на силі й тричі свиснув. І ось його холодного лоба торкнулися шорсткі губи Доріса. А Костянтин, як не силувався, нічого, окрім хрипу і стогону не зміг із себе видушити. Але вірного Ортіса і кликати не треба було, він і не відходив від господаря. Вхопилися хлопці за стремена. "Поїхали, тільки помалу, бо дуже боляче", — скомандував ватажок. Волоком по холодній росяній траві притягнули їх на галявину, де зазвичай збиралося Віче. Тиша... Ні душі...

Врат тихенько заіржав. Потім голосніше.

— Ржи ще... — прошепотів до нього господар.

Смертники-безсмертники

Якось зібрався я виносити на смітник картонний ящик зі старими магнітофонними касетами, що накопичилися за роки журналістської роботи Цими плівками можна було, мабуть, опоясати Земну кулю кілька разів. А час їхнього звучання, вочевидь, дорівнював десяткам років, а може, й віків. Хіба не шкода викидати такий скарб? Уявіть собі: голоси на смітнику або ще гірше — віки. Але ж стільки всіякого хламу назбиралося в квартирі! Погляд падає на одну з касет, на якійсь колись фломастером написав: "Б.Щ-Монаст.1993". Подія, зафіксована на ній, вочевидь, відбулася 1993 року в селах Балико-Щучинка та Монастирок. Так-так... Щось пригадую: ветерани, оркестр, курсанти, салют, концерт. Відзначали 50-річчя форсування Дніпра в районі Букринського плацдарму. Щось тоді мене дуже схвилювало, здається, чийсь спогад. Може, зберегла плівка хоч кілька звуків, які воскресили б у пам'яті той день? Витираю пилку з допотопного касетника... Клад... Шипіння... Голоси! "Я Данило Жало, ветеран 955-го стрілецького полку, 309-ї стрілецької дивізії, 40-армії, старший сержант..." Згадав! Причому до найменших подробиць.

Був сонячний вересневий день, на небі ні хмаринки, на маківці Балико-Щучинської гори саме скінчився мітинг-реквієм, організатори запрошували гостей до автобусів. Я вирішив поговорити з кимсь із ветеранів — багатьох із них уже добре знав в обличчя з попередніх відзначень цієї події, і майже всі вони залишили свої голоси на моєму диктофоні. Мушу зауважити: діди й бабусі рік у рік говорили завчено, одне й те саме, ніби той текст диктував їм невидимий суфлер. "В ніч на 23 сентября, используя подручные средства, под шквальным огнем противника... вода кипела от снарядов и пуль, была красной от крови.". Всі мої делікатні спроби зіштовхнути їх з цієї протоптаної доріжки закінчува— лися провалом. Спочатку вони ніби й погоджувалися

на такий сміливий експеримент, та після двох— трьох фраз, які й справді передавали драматизм і жахіття тих днів, затиналися, ніби перед ними відкривавсь інший світ — на межі життя й смерті. Дехто починав плакати, а хтось посилав мене під три чорти. Я зрозумів, що ті завчені військові дадзи— бао — форма захисту їхніх зраних душ від сторонніх втручань. Іще одне мене непокоїло — всі штатні спікери, які, мабуть, були визначені ще в радянські часи, походили з Росії — із Забайкалля, Зауралля, Далекого Сходу, а українці тут ніби й не воювали, хоча на гранітних плитах імена наших становили більшість. Став придивлятися до ветеранів. Ну, ось гарний колоритний дід, високочолый, схожий на мого улюбленого письменника Олександра Довженка, але ж у нього на піджачку лише дві медалі "За отвагу" і "За взятие Будапешта". А тут потрібен справжній герой. Ех, хай буде, що буде! Почав до нього пробиратись. А дід тим часом опустився навколішки перед плитою, перехрестився, притулився губами до золотого рядочка з чиймсь прізвиськом. "Здрастуй, Гришо...", — сказав ветеран. — Я ось тобі калини приніс, безсмертників і яблучок, пепінок, таких, як ти любив.". І поклав усе те на граніт тремтячою рукою.

— Вибачте, — промимрив я, коли той ритуал скінчився, — може, поговоримо?.

— Гаразд, але потім, у Монастирку, — погодився.

Ще один мітинг біля братської могили полеглих на правому фланзі Букринського плацдарму.

Ветеран повторив свій ритуал і там. Двічі поцілував одну з плит, поклав на неї пучечки калини і засушені безсмертники.

— Ох, як тут усе змінилося, навіть Дніпра не видно... Ходімо на Іван-гору, — запропонував дід. — Агов, бійці! Я тут з кореспондентом відлучуся на півгодинки, ви знаєте, куди. — гукнув він до ветеранів, що стояли купкою неподалік.

Я притьмом заскочив до їдальні будівельного технікуму, де був накритий святковий обід, прихопив зі столу пляшку горілки, ської-такої закуски, попросив райвиконкомівського водія підвезти нас до Гори. Підійшли до краю урвища. Постояли. Краса невимовна. Звідси можна зазирнути аж за небокрай, щоб переконатися: Земля таки кругла! Я швиденько розклав свої трофеї на газеті. Скрутив "голову" "Столичній". Проте дід поліз собі за пазуху і дістав звідти пласку зелену пляшечку.

— Вибач, я буду свою змієвуху, це особливий напій для надзвичайних ситуацій. Над його рецептом я працюю майже півстоліття. Перепробував усі трави, які ростуть берегах Дніпра, переловив силу-силенну різного гаддя і комах. І наче вийшло. Тобі не пропоную, це зілля для обраних. За друзів моїх, за всіх безсмертників українських! — виголосив тост ветеран.

Випили, сидимо, мовчки дивимосся у дніпровську далечінь.

— Може, по другій? — пропоную.

— А, сім бід — один відповідь, моя баба все одно не бачить, — махнув відчайдушно рукою.

— Я Данило Жало... — почув я нарешті... — Живу в Києві, але родом з цих країв, а точніше із Ржищева, — продовжував ветеран. — Було нас ще з дитинства четверо

друзів, окрім мене ще Костик Нечай, Гриша Дудка та Сергій Хижняк. Чотири мушкетери, шукачі пригод.

— А хто з них отам, у Баликах?

— Гриша.

— А тут?

— Костя та Сергій. Якось недобре вийшло, що їх окремо поховали, але тоді там таке пекло було, та вже нічого не вдієш. Та ти слухай далі й не перебивай. Бідували, але з голоду не вмирали. Дніпро годував. Як тільки вилупились і почали повзати, батьки, котрі працювали в риболовецькій артілі, стали нас із собою на острови брати. Жили там, вважай, із квітня по вересень. Поки старші тягали сітки чи бредні, ми вудили чехонь та окунів, варили юшку, дуріли у воді, засмагали. Були наче ті мауглі із джунглів. А Дніпро яким був! Сила! Не те, що тепер, болото. Тьху! А тоді вода — чистий тобі кришталь, пісочок, як зайдеш у воду, аж хрумтить під ногами, а риби аж кишіло. Весь вилов рибаки мусили здавати в артіль, але ж хіба рибу порахуєш? Отож ми її варили, смажили, а також коптили й сушили, створюючи стратегічний запас на зиму. Ну, звісно, збували якусь дещицю жидам-спекулянтам, а ті потім її втридорога перепродували у Києві постійним клієнтам. Якщо дві-три шуки за тиждень ішло наліво, хіба це можна назвати криміналом? Я назвав би це незначним процентом на користь рибалки. От коли браконьєри добували кількадесят центнерів риби на тиждень поза артіллю — ото була шкода, і немала. І головне, вони весь час силкувалися ловити у ласих рибальських місцях, ставили там свої сіті, трусили наші. Через це виникали війни. Доходило до рукопашної, до убивств кривавих. Все те відбувалося на річці, вночі, тож кінці завжди ховались у воду — і їхні, й наші втрати. Одного ранку ми з Гришою, як завше, виглядали наших батьків, а їх нема та й нема. Вскочили у душогубки й нумо гребти до того місця, де сітки стояли, — жодних слідів. Ні сіток, ні човнів, ну, нічогісінько. Та й великою дурістю було на щось сподіватися, бо течія там така стрімка, що аж вітер у вухах свистів, коли пливли за нею. Кілька разів пірнули для годиться, покричали до лоз, берегів, кущів, чайок. У відповідь — тільки луна, що відбилася від гір, та чайчине "кого-кого". Пустили тоді свої човни вниз за течією у напрямку острова Зміїного, той знахидився якраз на шляху водного потоку, розрізаючи його, ніби криголам. Кажуть, у давнину там Змій мешкав, дехто з місцевих п'яничок твердить, що він там і досі кублиться, мовляв, на власні очі бачив. До його берега завжди прибивало різні штуки — розбиті діжки, човни, ящики, утоплеників. Ніби збирав з людей податі за рибу і воду. Страшне було місце. Всі його обминали десятою дорогою. Але відчай утрати притлумив усі інші страхи. І справді, у лозах, під берегом знайшли дві напівзатоплені довбанки, перевернуті догори пробитими днищами. Стали на повний зріст і з жахом дивилися на них. Чутливі до будь-якого шереху чи сплеску, ми, однак, не почули, як поряд опинилися човни решти рибалок. "Хлопці, а ну мерщій у табір, ми тут самі, — наказав Василь Нечай і став стягувати із себе сорочку. — Я кому сказав!" — гаркнув, коли побачив, що ми не зрушили з місця. Незчулися, як опинилися на березі, упали обличчям на пісок, щоб не бачити, що коїться біля того клятушого острова.

Наступного дня наших батьків поховали. Зійшлося мало не все селище. Обох поважали...

Всі знали, чийх то рук справа — Оникія Короста, бригадира браконьєрської ватаги, який сам проговорився про це якось сп'яну. Але слів до діла не пришиєш, а якби хто й спробував, то навряд чи взяв би харцизяку за жабри: той постачав сомів прокуророві й начальнику міліції. Під час зустрічі зі мною чи з Григорієм Оникій вишкіряв свої жовті ікла та по-змовницькому підморгував: "Якщо твоїй матері скучно, я можу її провідати, ги-ги-ги...". Проте на дні його каламутних очей читався страх. Бо знав старий дніпровський покон: за смерть — смерть. Для рибалок помста — свята справа. Якось ми змовилися десь його підстерегти і... самі не знали, що далі з ним робитимем. Рватимемо, кусатимемо, видряпуватимемо очі... Пізно ввечері дочекалися, коли він повертався напідпитку із чайної, і накинулися, ніби цуценята на вовка. Четверо проти одного смаленого вовчиська. Я й досі пам'ятаю, як хруснуло під зубами волохате вовче вухо, як той звір заревів дико, як розлетілися ми навсібіч, коли струсонув своїм могутнім тілом...

Нас усіх тягнуло до науки, до книжок, але вступив до педтехнікуму лише Гриша. Тільки йому вистачало сил ночами працювати на пристані, розвантажуючи чавунні чушки, цеглу чи кавуни, а вдень навчатися, ми ж продовжували працювати в артїлі. Але вечорами все одно збиралися, ходили війнами проти інших кутків, а ті, своєю чергою, проти нас. Грицькові не було рівних у кулачному бою, міг одразу взяти на себе двох або й трьох. Рухливий і невловимий, наче тінь, але не жорстокий. За це його поважали навіть супротивники.

Але всіх ураз примирила війна. Стояв похмуро посеред площі величезний натовп і слухав повідомлення Інформбюро. Ми ж одразу всі четверо подалися до військкомату. Просилися в одну частину. Військовий комісар Герасим Левченко почував за вухом червоним олівцем, зиркнув на нас з-під своїх ведмежих брів і кивнув: "Ладно...". Він був нашим боржником. Рік тому виручили його сина Льоньку з халепи, в яку втрапив, коли проводжав на Маківщи— ну свою пасію, найпершу ржищівську красуню Вірку Задорожню. Обступили їх на мосту маківській, дівці надавали ляпасів, потягали за коси, щоб не плуталася з комісарами, а Льоньку могли б і затоптати ногами та скинути у воду. Поставили його на коліна, розвернули у бік руїн старовинного костюлу. "Молись, червона шкура..." А тут ми... Льоньку ми й самі не любили, але коли гуртом на одного — це було якось не по-дніпровському, не шляхетно. Якщо раніше чухали кулаки від нічого робити або ж щоб просто помірятися силами, то цього разу для бійки був добрий привід — захист слабшого і хизування перед красунею, в яку було закохане мало не півселища. Ну, звичайно, ми — мушкетери короля, а це гвардійці кардинала, а Вірка — пані Бонасьє, а може, навіть і королева. Билися ми тоді з особливим натхненням, ворога зім'яли, розсіяли, змусили драпати. Сергій провів Вірку додому і робив це потім щодня — ніхто не смів його чіпати. "Ладно, мушкетери, хай буде по-вашому", — стукнув Левченко кулаком по столу, ніби суддя молотком. Зрештою, йому ця послуга нічого не коштувала, не на курорт же він нас відправляв. Але, мабуть, цей старий червоний

рубака, який добре знав, що таке війна, пожалів нас, бо на фронт ми потрапили аж у 1942-му. А дото— ді наш навчальний полк вештався по тилах —аж за Уралом, біля Абакана. Гриші, як найосвіченішому серед нас, присвоїли звання молодшого лейтенанта. Дістав призначення на посаду командира стрілецького взводу. Ми, ясна річ, опинилися під його началом. Аж у липні 1942 року потрапили на фронт, який на той час був на Дону. Наш полководець роздобув кілька старих книжок про тактику сухопутного бою і став їх штудіювати. Яка, власне, тактика може бути в масштабах взводу? Проте він у бій без плану не вступав. Замучив старших командирів своїми пропозиціями та клопотаннями про підсилення його взводу снайперами, кулеметниками, саперами, розвідниками, додатковим боезапасом. Це мав бути ударний підрозділ. Спершу від нього відмахувалися, та коли він блискавично взяв дві висоти, причому з найменшими втратами, стали виконувати будь— які його забаганки. Пробивати їх допомагав його друг, командир роти Іван Северин, який, виструнчившись, твердо, ніби молотом по ковадлу, чеканив: "Товарищ палковник, это необходимо для усиления агневой мощи..." Отож коли підійшли до українського кордону, в штаті взводу вже було п'ять снайперів, два мінометних розрахунки, шість кулеметників, два сапери, три головорізи-розвідники на чолі з узбеком Іскандеровим, десятеро автоматників, радист, санітар і "водітель" кобили, бо весь боезапас ми не могли нести на руках. Якби всі підрозділи РСЧА були укомплектовані так само, то, напевне, вже на той час узяли б Берлін і забули б, натомість стрілецькі взводи мали на озброєнні лише царські трюхлінійки та зрідка кулемети "Максим".

І якщо попередня служба збереглася в моїй пам'яті суцільним шматком часу, не розбитим на хвилини, години і хвилини, то період битви за Дніпро і підготовки до неї можу відтворити буквально посе— кундно, ніби у відеокамері. Погляд, жест, усмішка, постріл, вибух, удар, запах, віяння вітерця — все у пам'яті навечно. Ми дивились і не могли надивитися, дихали — не могли надихатися. Ніби входили у нове життя. Його відлік почався після того, як наші носи вловили рідні українські пахощі. В них аромати і стиглих яблук, і димів від спаленого картопляного бадилля, і свіжість Дніпра, від якої віяло свіжовипраним рушником. Це був ніби десерт після всього, що ми нанюхалися впродовж року війни, — смороду розкладених тіл, плавленого металу, порохових газів.

У лісах Придніпров'я дороги були переважно піщані, а тому складалося враження, що ми тупцювали на місці, перетираючи пісок на порох. Піша колона розтягнулася на кілька кілометрів. Я озирнувся, але погляд пролетів лише половину визначеної дистанції, бо зустрівся з іншим. Синім і ніжним, як місячне сяйво. Не хотілося від нього відриватися... Якби бійці не пожартували, що зверну шию, а це перед боєм не бажано, то так би і йшов — обличчям назад, ногами вперед. І де воно взялося, це яснооке кирпичне диво на мою голову, а точніше, на серце? З Гришею сталося таке ж нещастя. Закохавсь у медсестричку Наталю. Запитаєш, чому ж нещастя? Бо дико хочеться жити, а це на війні може обернутись або ж нечуваними подвигами, або, навпаки, підлим боягузством. Наталя була білою лілеєю серед будяків — довгонога, гнучка, високочола, білолиця, ну, справжня тобі панянка. Гришина мама таку нізащо не затвердила б на

роль нареченої. "Ой, не нашого це поля ягода...", — сказала б, похитавши головою. Зазвичай дівчата на війні належали офіцерам — командирам полків, батальйонів і рот, а ці — нам. Мабуть, таки щось було у нас таке... ну, дніпровське. В очах діда засвітилася гордість.

— Може, хтось нам і заздри, але тихо, непомітно. Я не бачив, щоб на війні, солдати чи офіцери билися через дівчат. Філософія була така: життя воїна не довговічне, отож і до нас може черга дійти. І таких прикладів, коли дівчина загиблого діставалася його товаришу, ми силу-силенну. І не тому, що дівча — легковажна хвойда, просто на війні день ішов за десять літ, отож час, відведений для жалоби, минав за кілька годин... Людей підганяли любов і смерть. Все було набагато простіше і складніше водночас, ніж у мирному житті.

Те, що називають любовцями, вперше сталося між нами в ніч на Івана Купала ще на Курській дузі. Ні, це було зовсім не те, що я не раз бачив у штабному бліндажі, коли без попередження вриався на доповідь — п'яний перегар, голі тіла, що ніби корчилися в агонії, стогони коханців, які заходилися від пристрасті. Я навіть уявити не міг, щоб моя Оленка погодилася на таке гидомирство. У нас усе було по-іншому. В тому дійстві — лише почуття. Високе і гостре, заточене на зразок куль і снарядів, а тому яскраве і вибухове. Нам здавалося, що ми десь на хмарі, а не в окопчику під лісочком, за сто метрів од передової. Не забивало нас дух од пристрасті, диха-

лося рівно, серця билися в такт. Не могло бути ближчої близькості, ніж ця. Нам здавалося, що проникли одне в одного глибше, ніж це взагалі можливо. Стали одним цілим. Яблуком, яйцем, Сонцем, Місяцем чи Землею. Чи розбурханим морем? Щось аж занадто довго висить в небі ворожа ракета, зазираючи своїм єдиним великим білим оком в наш окопчик. А може, це цвіт папороті? Тоді ми й справді знайшли своє щастя. З того боку вдарили кулемети, відчахнута кулею віть берізки впала на наше сховище, ніби намагаючись прикрити від біди. Потім над головами розірвалося кілька мін.

— Гриша, ти живий? — гукаю у темряву.

— Ні, я тільки що воскрес, — чую його голос і дзвінкий Наталчин сміх. Вони теж знайшли свій цвіт папороті...

Підійшли нарешті до Дніпра — нашої купелі й колиски. Але тепер це — межа, між волею і неволею, життям і... Варіантів, як завжди, кілька — смерть, безсмертя, ганьба. Останнього ми боялися найбільше. Над річкою — гори, ніби звідкілясь котилася велика хвиля і враз скам'яніла, вражена красою Славутича. Є поміж цими узвишсями одне, найвище, найзначиміше, з якого видно інший бік світу. Чув від старих, що гора та Свята, бо приховує у собі якусь таємницю та магічну силу, і хто володіє нею, той володіє світом аріїв. Оце ми на ній якраз і сидимо. Зараз вона наша, а чиєю була тоді? Ну, звісно, німчури, котра усілася на ній, ніби горобці на соняшнику, і п'ють з неї силу. Через три дні ми мали брати ту гору штурмом. В'язали плоти із соснових брусків та очерету, латали і смолили старі довбанки, які знайшли в лозах під берегом. Якось уранці Гриша зібрав взвод і, малюючи на піску кола, стрілки й квадрати, став пояснювати свою стратегію. Снайпери мали залишитися на березі й гасити вогневі

точки противника, головорізи-розвідники повинні були непомітно дістатися протилежного берега і розчистити його від ворогів для кулеметників та автоматників...Раптом чуємо голос нашого "особіста" майора Воронова: "Лейтенант Дудка, ка мне!" В царській і радянській арміях до підлеглих звертались як до собак. Гриша підійшов, віддав честь, відрекомендувався: "Такий-то такий, за вашим наказом..."

— Па-а-че— му вас не было ночью в расположении части?

— Я..., — силкувався щось пояснити Григорій.

— Опять со своей блядью кувыркался в стогу?

Усіх хлопців ніби струмом вдарило. З Гришею так не можна було чинити.

— Не смій! — закричали ми в три голоси, намагаючись зупинити товариша, але було пізно.

Почулося характерне "хрясь", ноги майора підлетіли вгору, а його жирна дупа гучно гепнулася на пісок.

— Взять его! — заверещав майор.

На Гришу налетіло з півдесятка таких же пузатих, як і майор, "особістів", звалили його і ну гамселити чобітьми. Можеш уявити наш стан? Товариша б'ють, а нас від страху ніби спаралізувало, адже підняти руку на "особіста" — неминуха смерть. Мабуть, Гришу там і доконали б, якби не втрутився командир роти Іван Северин. Проте зупинити розкручений енкавеесівський маховик йому було не під силу. Нашого командира заарештували. Оскільки льоху чи чогось подібного, що годилися б для каземату, поблизу не було, нашого товариша посадили під сосною зі зв'язаними за спиною руками. Через кілька годин військовий трибунал присудив його розжалувати та розстріляти, "как дезертира і предателя советской родіни". Неподалік сосни, де він сидів, двоє бійців стали копати для нього яму. Наталю до нього не підпустили, вона стояла за кілька метрів, притулившись скронею до стовбура берізки, вся виплака— на і випита горем до дна і, здавалося, навіть деревце тремтіло від її розпачу, а моя Оленка обійнявши її за плечі, повторювала: "Тримайся, тримайся..."

Ноги самі привели нас до штабу нашого 955-го стрілецького полку. Він розташовувався неподалік, прикритий маскувальною сіткою, натягнутою між чотирма соснами. Роздратований голос, який належав Іванові Северину, когось переконував, що взвод Григорія Дудки незамінний під час штурмових операцій, просив зателефонувати у штаб дивізії, щоб там скасували вирок. Потім почувся басок комполку майора Давидова: "Товарищ генерал-майор, с кем я эти горы покорять буду? С местными ополченцами, которые винтовку в руках держат не умеют?.. Прошу отложить исполнение приговора до окончания операции... Пусть смоеет кровью... Да не расштатается дисциплина... Бойцы его любят и уважают. Да вы поймите, они все равно фактически смертники."

Останнє слово нас вразило. "Ми — смертники.". До якого пекла не готувався б солдат, завжди сподівається вижити. В бій йти набагато легше, ніж на страту. Виходить, нас усіх уже списали.

Гришу відпустили. Майор Воронов на прощання процідив крізь зуби:

— Помни, мої люди с тебе глаз не спустят, если что, пристрелят, как собаку.

Ми на цих словах лише переморгнулися. Бо Дніпро вміє зберігати таємниці, йому голки під нігті не заженеш, і не затопчеш ногами, і на переляк не візьмеш, він сам кого хочеш в баранячий ріг скрутить. Якщо не влучать снайпери у товсті зади воронівців, то проблему вирішить гострий ніж нашого головного зарізяки Іскандерова. І оком змигнути не встигнуть. Бо на війні є місце не лише для любові, а й для гідності. За образу нашого товариша ця гидь мусить відповісти. А Дніпро мовчатиме, він наш брат і спільник.

— Гришо, ми й справді смертники? — запитали його, коли повернулися в розташування взводу.

— Брехня! Не смертники ми, а безсмертники! — обійняв нас усіх трьох. Потім наказав перевірити зброю і пару годин передімати перед штурмом.

Але спробуй заснути перед власною смертю. Почав складати вірш, щось на зразок "Заповіту", але спромігся лише на кілька рядків: "Батьку, Дніпре, орле сивий, підніми на крила сина, щоб побачив рідний край, що розлігся, ніби рай, понеси над плесом синім, за моря в далекий ірій...". "Допишу після бою", — подумав і забувся тяжким напівсном, напівмаренням. Бачив у синьому ранковому тумані якогось діда з довжелезною сивою бородою, у вишиванці, який вийшов просто з гори, назвався чудернацьким іменем Ілій, простягнув кожному з нас по пучечку безсмертників, а потім ступив у вогонь, крутнувся на одній нозі і з божевільним реготом щез у ньому, затим навколо моєї голови, ніби супутники навколо планети, стали обертатися сотні жовтих очей, котрі я намагався збити своїм вогняним мечем, але вони мовби павутиною так сплутали руки й ноги, що я, знесилений, упав. Тоді хтось простягнув мені свою сильну руку: "Вставай."

— Вставай, Даниле, час рушати, — торсав мене за плече Гриша.

Ми пірнули у теплий вересневий морок, ніби в пляшку з чорнилом, це була коротка мить між вечором і ніччю, коли німці ще не починали чіпляти в небі свої освітлювальні ракети. Наш чотиривесель— ний човен, яким кермував місцевий рибалка Микита Терен, безшумно ковзав водою, ніби сани по льоду. Сталося те, чого я боявся. Ми залишили далеко позаду увесь наш десант. Тоді як за планом спочатку мали погуляти берегом ножі узбека Іскандерова. Виходить, тепер доведеться цю брудну роботу виконувати нам учотирьох. Човен м'яко торкнувся берега, я вхопився за товсту лозу, аби не знесло течією. Зараз я зрозумів, чому кажуть, що темінь така, хоч в око стрільни. Двома очима чи без жодного — навіть руки своєї не бачиш упритул, здається, що взагалі розчинивсь у пільмі. Хтось торкнувся плеча, я похолов і вхопився за ножа. Гриша... Фу ти, так же можна один одного повірізати. Швидше б підгрибали сюди наші, тоді хай німці запускають свої ракети. Але вороги не дослухалися наших порад. У чорному небі зависло кілька ліхтарів. Нас німці не бачать, але ж решта десанту — як на долоні. Вдарили кулемети, ніби якийсь рибалка горох сипонув у воду, приманюючи рибу. Але приманив смерть. Темрява зойкнула десятками голосів. Ех, хлопці! Не

виконали ви завдання командування і партії, було ж наказано мовчати за будь-яких обставин! Той свинцевий горох тепер зійде червоними плямами на воді та чорними похоронками. Але на війні те, що погано, водночас і добре, бо фашист засвітив свої вогневі точки. На протилежному березі заблимали вогники — то включилися в роботу наші снайпери. Кулемети захлинулись. Чудово! Нам роботи менше буде. Біжимо стрімголов у той бік, хоч би підсвітив хто. На щастя, якийсь дурний німець знову пустив ракету. Бачимо, як біля кулеметів вовтузиться нова обслуга. Стріляти і кидати гранати зараз не бажано, бо в другому ешелоні оборони відразу ж зрозуміють, що ми вже на березі, а нам треба виграти час, аби наблизитися якомога ближче до гори. Дожити до неї. Розумієш? До— жи— ти до... го-ри! Бо до неї шлях неблизький — метрів двісті з живими і неживими перешкодами. А наше завдання полягало в тому, щоб зробити все на своєму шляху неживим. Заради життя. Зауважу, що тоді рельєф був не такий, як тепер, коли крутий берег зливається з водою... Нам на наше горе, між Дніпром і висотами простягнулася широченна смуга, вкрита лісом, чагарниками, озерами, порита окопами, населена вужами, гадюками і фашистськими гадами. Ми звалюємося на голови німців, ніби літній сніг. "Ну де ж той Іскандеров, хай йому чорт!" — думаю і заганняю трофейного багнета в горлянку одного з кулеметників, другий "номер" із жахом відкидається на бруствер окопчика, це опасистий бургер, мабуть, батько поважного сімейства з Баварії, він піднімає руку, захищаючись: "Найн!". Відповідь неправильна, Гансе, треба казати: "Я, я.", бо ми тебе сюди не запрошували. На! Ти з цим багнетом сюди прийшов, від нього і здохни. Чую, летить, сопучи, на мене траншеєю якесь створіння, а я ще не витягнув ножа з грудей того ковбасника. Не вистачає якоїсь миті. Але та потвора раптом гикнула і, як мішок із соломною, гепнулася до моїх ніг. "Капут немецкий барашек", — шепоче Іскандеров. Вдарили кулемети вже і з другої лінії оборони. Гора прокинулася, загарчала, зашипіла, виблювуючи зі своїх нутрощів вогонь, ніби перепила з вечора шнапсу та об'їлася тухлої тушонки. Тепер підсвічувати не треба, ми вас добре бачимо, субчики-голубчики, і в ножах потреби нема, далі в хід підуть гранати, кулемети і міномети. Клини вибивають клином. Пекельний вогонь можна погасити тільки вогнем. Ще пекельнішим. За Гришиною партитурою зараз мали вступити духові інструменти, себто міномети, котрі зіграють німчурі похоронний марш. Все як по нотах. Молодець сержант Тартало! Він під час навчань часто мазав, а в бою — ніколи.

Потім сталося щось таке, що я сьогодні називаю непритомністю чи маренням від контузії, хоча тоді здавалося, що ми увійшли всередину гори, а може, й запливли, бо темрява була такою густою і тягучою, наче вода в болоті. Потім вдалині обнадійливо блимнуло світло, яке стало більшати і стало зовсім великим. Було воно теплим, м'яким і...радіс— ним. Я побачив того самого діда, який розмовляв зі мною уві сні перед боєм, упізнав його, хоча він стояв до мене спиною навколішки перед образами. "Ілій", — згадав. Скопив очі ліворуч — притулившись спинами до темряви, сидять мої хлопці із заплющеними очима. Біля них пораються якісь люди у білому, але з темними обличчями, як у індусів. Янголи, чи, навпаки..? Хочу погукати хлопців — не можу. Болю

не відчуваю, тільки те, як із пошматованого тіла крізь десятки шпаринок витікає кров, а замість неї вливаються холод і смерть. Але звідки світло? Не може ж так сяяти маленька свічечка, що стоїть перед образами? Помічаю три невеличкі багаття, які не палахкотять і не потріскують, як зазвичай, а горять рівно синім полум'ям, ніби вічний вогонь на меморіалі. Але найдивовижніше те, що я не бачу ні стелі, ні стін, ні підлоги того загадкового помешкання, ніби зависнув у повітрі. Дід підходить, моя голова опиняється на його велетенській долоні, другою рукою він підносить до моїх губ чашу силою вливає в мене її вміст. Хоча й сприймаю ту пригоду як марення, і досі відчуваю смак тієї рідини, яка, мабуть, була сумішшю вогню, гадючої отрути і всякого зілля, яким поросли береги Дніпра. Мене ніби струмом вдарило, як оце тепер в кіно показують, коли реанімують щойно померлих, але той заряд не полишив моє тіло, а продовжував його трусити і підкидати, мені навіть здалося, що я став світитись і ширяти під склепінням тієї загадкової печери. Потім знову морок. Затим я бачив, як літали наді мною Костик, Гриша і Сергій. Але ж, кажу, примарилося, такого не могло бути! Коли всі благополучно приземлились, дід умочив у чашу білу ганчірку і став омивати по черзі наші тіла, пам'ятаю, пекло вогнем, а до його рук, ніби до магніту, прилипали осколки й кулі. "Ох, як вас нафарширували", — бурмотів собі під ніс, зчищаючи те залізаччя в чашу. Потім виклав його на хустинку, розділив на чотири частинки, пересипав у шкіряні капшучки з поворозочками. "Це Гришине, це Сергієве, це Данилове, а це Костикове". Він звідкілясь знав наші імена!

Ветеран запустив руку собі за пазуху і дістав звідти потертий шкіряний гаман.

— Бачиш? Хоч і важкуватий, але завжди ношу з собою, як оберіг, — промовив, висипаючи на долоню ту смертельну біжутерію.

— То, виходить, усе, що сталося з вами на цій Горі, правда? — обережно торкаюся мізинцем того страшного привіту із далекого 1943-го.

— Не знаю, не впевнений, бо жоден лікар не підтвердив моїх поранень, окрім тих, які одержав уже на Горі. Та й опісля нашого дивовижного воскресіння відбувалися такі фантастичні речі, що сьогодні здаються галюцинаціями, ти після моєї дружини другий, кому я про це розповідаю, бо, сам розумієш, міг би опинитись у психушці, — він пильно подивився мені у вічі, намагаючись знайти у них хоч тінь іронії чи насмішки. Не знайшовши, продовжував розповідати.

— Ми стали шукати свою зброю, а її нема. Щоправда, у Гриші на шворці теліпався ТТ, але непридатний для використання — було враження, що він побував у плавильній печі. Іще одне нас непокоїло. Здавалося, що відтоді відколи ступили на дніпровський берег, минула вічність, принаймні місяць. Де наші? Мабуть, уже давно взяли Гору і погнали німців далі. Якщо вийдемо звідсіля, то як пояснимо, де були? Нас же той Воронов живцем з'їсть, навіть не запиваючи. А тому стояли і переминалися з ноги на ногу. "А ходіть-но сюди, отроки", — покликав нас дід із кутка. Ми підійшли. Ілій відчинив велику ковану скриню і дістав звідти...чотири мечі й луки. "Це ваші, довго чекали, але час пустити їх в діло", — промовив. Ми з дотриманням ритуалу, хоча нас йому ніхто не навчав, прийняли дідів дарунок: кожен став на ліве коліно і поцілував

пекучу крицю, Ілій при цьому по черзі клав ліву руку на наші голови і щось бубонів. Індуси вдягнули на нас кольчуги, шоломи, сині плащі із золотими тризубами та інші лицарські обладунки. Гриша одразу після того дійства вийшов на світло і став крутити тим мечем навколо руки, наче млинком, ніби він раніше діставав уроки фехтування. Я теж спробував. Вийшло! І в Кості та Сергія також! От чудасія! То ми, виявляється, справжні давньоруські лицарі. Воно то так, але що можна вдіяти з цими музейними реліквіями проти кулеметів та мінометів?! Але й це були не всі чудеса того дня. Дід тричі тихенько свиснув. Темрява розійшлася і з неї на світло вийшли троє коней та здоровенний сивий вовк, на шиї якого сидів сокіл. "Впізнаєте? Врат, Ортис, Доріс, Айра і Лан... Ну, чого стали, як не рідні, привітайтеся, обніміться хоча б", — напучував дід. Сокіл сів на плече Сергія, а вовчисько стрибнув у мій бік, поклав лапи на груди і лизнув у ніс, коні підійшли до нас і схилили голови в пошані. Відчували, ніби щось подібне з нами діялось у сні чи в бабусиній казці. Про перше, друге і наступні життя, себто про реінкарнацію, ми тоді ще не чули.

— Ну, з Богом, — благословив нас Ілій.

Кинув додолу великий оберемок безсмертників, який одразу ж спалахнув червоною, потім жовтою, зеленою, синьою барвою. Солодкий дим маленькими різнокольоровими гадючками заповз в очі, ніздрі, вуха і, зрештою, розпалив у голові таке ж різнобарвне вогнище, за плечима наче крила виростали, груди розпирала радість. Щось подібне я відчував, коли Іскандеров пригостив мене гашишем. Дід підняв і опустив руку, ніби давав відмашку спортсменам на старті. Нас закрутило димом і величезною темною трубою винесло на поверхню...

Ветеран знову зазирнув мені в очі.

— Не віриш? І правильно робиш, бо з точки зору нормальної людини це повна маячня: наше воскресіння, коні, плащі, мечі... Я й сам досі не вірю, але як мовиться, за що купив, за те й продаю. — Мабуть, пора і тобі мого зілля скуштувати.

Він долив у мою чарку кілька крапель своєї зміє— вухи.

— Тільки міцно тримайся за землю, бо може відбутися катапультація, хоча можливі й інші ефекти, оскільки я цей препарат до кінця не дослідив. Готовий? Давай! — скомандував ветеран.

Я вихилив чарку. Було враження, ніби хтось влупив мене в потилицю обухом сокири, після чого я зробив два кола над горою і благополучно приземлився біля ветерана. Голова була на диво ясною, свідомість розширилася до меж космосу. Мені здавалося, що бачу плин часу. Герої, про яких розповідав дід стали близькими, а їхні дії реальними і при— родніми. Як я міг не розуміти простих і очевидних речей?

— І хоча нас відразу ж оглушило ревищем вибухів, свистом куль, я не впевнений, що в ту мить, ми остаточно воскресли, прокинулися чи опритомніли, — продовжував дід. — Бо дива тривали й далі. Дивимося: стоїмо на вершині гори прямісінько посеред німецьких позицій. Уявляєте: на тлі світанкового неба — чотири вершники? Хіба не фантастика? Були піхотинцями, а стали кавалеристами. Хоча якби побачили наші, то не здивувалися б, бо ми на війні й не такі фортелі викидали, одного разу навіть на

німецькій танкетці з розвідки повернулися. Проте Іван Северин, мабуть, цього разу похвалив би, мовляв, молодці, захопили трофейний транспорт.

Від того моменту, коли ми взяли першу і другу лінії оборони німців, мабуть, минуло не більше двох годин. Уже займався світанок. Десантники Івана Северина, які закріпилися на нашому плацдармі, під шквальним вогнем кулеметів та гармат не могли підняти голів. Копита мого Доріса упиралися в бруствер траншеї, у якій до приклада ручного кулемета припала білобриса бестія, засіваючи Дніпро та його правий берег свинцевим збіжжям. Цей завзятий сівач аж упрів од своєї кривавої роботи, а тому навіть скинув кітеля і каску. "Та заглохни ж ти, негіднику!", — різко опустив я на його голову свого сікача і, покотилися схилом його арійські кучері. Не встиг я й оком змигнути, як Айра загриз другого "номера" кулеметної обслуги та уп'явся зубами в горлянку найближчого стрільця, а Лан вчепився кігтями в обличчя офіцера. Хлопці й собі по разу змахнули мечами, потім вдруге, втретє. Наш ескадрон розділився: ми з Гришею поскакали ліворуч, Сергій та Костя — праворуч уздовж довжелезної оборонної траншеї, що оперізувала верхівку гори і нагадувала дракона, який сичав, дихав вогнем і нервово бив хвостом. Мабуть, чорні вершники в ранковому тумані здавалися німцям прибульцями з потойбіччя, бо ті, які не вмирили від наших мечів, неприємні від жаху. Ніби не ми пролетіли над вершиною гори, а кара Божа, гнів народний. За якусь мить наша команда порубала ту гадину на шматки, змусивши мовчати. Северин унизу недовго розмірковував, що й до чого — підняв людей в атаку. Їм знадобилося хвилин п'ятнадцять-двадцять, аби видертися нагору. А тим часом хтось мав тримати гору в покорі, тихою і сумірною вівцею. Ми з Гришею зайняли окопчик на лівому фланзі німецької оборони, Сергій і Костя — на правому. Розвернули кулемети у протилежний від Дніпра бік.

Хтозна, може, саме від того моменту, коли на краю нашого окопу піднялися перші фонтанчики від куль, ми нарешті повернулися в реальність? Бо не відомо, куди поділися наші коні, вовк, сокіл, мечі, луки та обладунки. Зрештою, не до них було, закручувалася така шалена веремія... Нам не вистачило якоїсь хвилини, щоби підтягнулося військо Северина. Скінчилися патрони, мене поранили в плече, Гриша раз по раз штовхає мене ліктем, аби я не знепритомнів. Стиснули в руках німецькі багнети, приготувалися до рукопашної. Але до цього не дійшло. Прилетіла граната. Гриша миттю її викинув, впала друга — її теж. А потім вони посипалися, наче стиглі груші у Спасівку. Гриша накрив мене своїм тілом... Розплющую очі, бачу над собою обличчя Ісканде—рова, Жука і Гарфункіна. "Жівой, живой!" — радісно лементували. "А Гриша і... х-хлопці..."? — ледве вичавлюю із себе. Бійці потупили очі. Ясно, немає більше моїх братчиків.

На війні поранення, яких я зазнав, вважаються щастям. Побило, потрощило, та загалом цілий.

Спустили мене з гори, переправили на лівий берег, а там уже виходжувала Гришина Наталка, бо моя Оленка загинула під бомбами другого ж дня після початку форсування. Із нашого спільного безмежного горя народилося нескінченне кохання.

Все відбулося за законами війни і життя. Щоправда, вона потім усе життя ночами називала мене Гришею, а я її Оленкою. Але не ображалися одне на одного, розуміли, що залишаємося вчотирьох, як і раніше. Я через місяць повернувся на фронт, а Наталку демобілізували — носила дитину. Чию? Нашу. Під Житомиром сталася зі мною ще одна знаменна пригода. Однієї ночі під час розвідувального рейду розгромили німецький обоз, який утікав на захід. Німців у полон не брали, а цивільних пожаліли. Стали роздивлятися, хто ж це такі. Вишикували чоловіків і жінок окремо. Свічу ліхтариком в обличчя. Мати рідна! А чия ж це жирна неголена пика? Та це ж Оникій Корост, який убив мого та Гришиного батьків! Він теж мене упізнав. Позеленів, упав навколішки, став цілувати руки. "Помилуй заради Христа!" Мої хлопці все зрозуміли без слів. Відступили на кілька кроків і покосили поліцаїв із автоматів. Жінок і дітей відпустили, хоча, мабуть, і їх треба було покласти рядочком, щоб і коріння цього гадючого плем'я не залишалось на святій українській землі...

...Оте "гамлетівське" запитання: "Було чи не було?" — мучить мене все життя. Щороку приїздив на Дніпро з боку Гусинців, човном Микити Терена переправлявся на правий берег, і знову й знову підкорював ту гору. Надовго зупинявся в тому місці, де ми нібито увійшли в неї, мацав кожен кущик, зазірав у кожную нірку, все шукав оту таємничу печеру. Навіть завів вівчарку, схожу на отого Айру із марення, гадав, може, хоч вона вловить якийсь живий дух. Скажу тобі, це було майже стовідсоткове перенесення у той час, бо у 1950-1960-х прибережний рельєф ще практично не змінився, хіба що окопи та вирви позаростали бур'янами і лозами, на деревах і кущах — кулеметні стрічки, з піску стирчали хвости нерозірваних мін і...людські кістки. Після кожного такого мого рейду братська могила на в Монастирку поповнювалася, — я просив свого друга капітана Білодіда курсантів на підмогу, аби викопували ті останки і переносили до місця вічного спочинку. Одного року залучив до своїх пошуків спелеологів, яких попросив з допомогою їхніх приладів виявити пустоти в Горі. Знайшли малі й більшу, навіть намалювали схему, вийшло щось на зразок Сонця, від якого відходять промені. "Будемо копати?" — питають. Я довго думав, а тоді відповів: "Ні, це свята Гора, її тривожити не можна". Зрештою, хіба я здивувався, коли побачив оте Сонце, хіба не знав, що всі гори дніпровські пориті печерами і ходами, хіба не лазив ними в дитинстві? Ти знаєш, мабуть, оте диво з нами таки трапилось, бо щоб піднятися на ту гору під зливою вогню, треба було бути або невидимим, або невразливим, або духами святими...

Одного разу мені здалося, що вхопився за ниточку. Якось блукав по Ржищівському базару, дивлюсь, сидить кобзар, ну, вилитий Ілій, співає:

Батьку Дніпре, орле сивий,
Підніми на крила сина,
Щоб побачив рідний край,
Що розлігся, ніби рай,
Понеси над плесом синім,
За моря в далекий ірій...

Я мало не зомлів — це ж моя пісня! Звідки він може її знати, ну, видав я маленьку збілочку поезій невеликим накладом, але ж це сталося лише тиждень тому, як вона могла до нього так швидко потрапити? Поки пробрався крізь натовп, того кобзаря і слід пропав.

— А може, й не було нічого, — промовив дід задумливо після тривалої паузи.

Ми повернулися до Монастирка вже під вечір. Учасники свята роз'їхалися. На лавочці поблизу меморіалу сиділа самотня жінка-ветеран. Підійшли ближче.

— Знайомся, — каже сивочолий, — це моя Наталка...

Я опускаюся на коліно і цілую їй руку...

Момент істини

Знали б пасажери метро, скільки реакторів увійшло до вагона в моїй особі, то, певно, відразу викликали б службу, яка бореться з терактами, стихіями та катастрофами. І заливали б мене піною, засипали піском, будували наді мною саркофаг залізобетонний. Точно знаю, що по два енергоблоки було в мене в ногах, по одному — в руках, штук десять — у грудях, іще пара...ні, не скажу, де, але вони дошкуляли мені найбільше. Всі вони шипіли і кипіли всередині, продукували десятки мегават енергії, яку просто нікуди було дівати. Оце якби раптом поїзд відімкнули від живлення, то його міг би рухати струм, вироблений моїми генераторами.

Час пояснити, що я воїн АТО у відпустці, організм якого протягом року просто переповнився адреналіном і тестостероном. Але якщо там, на сході, ці хімічні сполуки рухали турбіну війни, то тут залишилися без діла. Я боявся сам себе, я увімкнув усі внутрішні запобіжники, але їх раз по раз зривало, і я мусив їх ціною надзусилля поновлювати. Дуже остерігався провокації, поштовху, зневажливого погляду, необережного слова чи ще чогось, сам не знаю чого. Але провокація все-таки сталася. Я стояв, прихилившись спиною до протилежних від виходу дверей вагона. і тримаючись лівою рукою за вертикальний поручень. Біля моєї червоної загрубілої клешні звідкись узялася чиясь, мабуть, утричі менша рука, з тонкими довгими і ніжними пальчиками. Як вона тут опинилася? Коли? Який ворог її підсунув у цей невідходящий момент? На маленький, наче іграшковий, кулачок, який стискав поручень, я дививсь із жахом, ніби на гранату, яку треба негайно знешкодити, або врятуватися від неї, вистрибнувши з вагона. Бо якщо вона здетонує разом з усіма моїми реакторами, то рознесе півміста, ні — весь Всесвіт, принаймні мій особистий. Я мав вивчити ситуацію, як це робив завжди на війні, коли потрапляв у якусь халепу. По-перше, треба встановити, до якого виду належить цей вибуховий пристрій, хто виробник, ну, і таке інше. Затим — чи не з'єднується вона розтяжкою з іншими смертоносними сюрпризами. Погляд обережно, міліметр за міліметром, став обстежувати простір навколо того об'єкта... Він таки має продовження: зап'ястя, згин ліктя із тоненькою синьою жилкою, плече, довга біла шия, чорне із синім відтінком крило волосся, що затуляє пів-обличчя, а нижче. я з усіх сил намагався не дивитись у те місце, де напинали тонку білу кофтину готові до старту

балістичні ракети грудей. Передчуття мене не підвело: переді мною ціле мереживо підступних, просто вбивчих пасток, сплених якимсь дуже спритним і талановитим сапером. Взагалі-то я трохи знаюся на мінах, але для того, аби знешкодити таку складну систему, потрібен фахівець із кваліфікацією мого друга, сержанта Гриші Дудки, котрий міг проводити розмінування із заплющеними очима. Але Гриші не було поруч, десь теж вештається містом з іншими моїми друзями, а тому треба було вибиратися з цієї придибенції самотужки. Ось зараз візьму і вийду на наступній зупинці. Треба тільки відірвати руку від поручня, а очі дістати з русла білої ріки, яка звивалася прямо у мене перед очима. Спробував розімкнути пальці — не розмикаються, навпаки, міліметр за міліметром опускаються до її пальчиків, а ота її синя хвилька трохи вище ліктя ніби накинута на мої очі ласо і щосили тягнула їх до себе. Вагон хитнуло, і сталася катастрофа: мої губи впали в ту ріку, зачерпнувши з неї води — солонуватої, ніби морської, і водночас солодкої, як материнське молоко. Щось подібне сталось і на іншій ділянці фронту — на поручні, де моя порепана клешня накрила своїм вогнем її кулачок. Я заплющив від жаху очі. Варіантів розвитку подій було кілька: вона гнівно вирве руку, презирливо фиркне у мій бік, скаже: "Що це ви собі дозволяєте?", дасть ляпаса. Ні, вона на кілька градусів розвернулася, загрозливо наставивши у мій бік свої ракети, повільно розсунулися сині крила її волосся, ніби штори на сцені, і я побачив дві чорні оливки її очей, які намагалися блищати насмішкливо і зверхньо, натомість сяяли схвильовано і тривожно.

Поїзд зупинився. Вона рушила у бік виходу. Це, мабуть, була її станція. Біля дверей озирнулася. Її оливки запитали: "Ти ідеш? Довго ще чекати?" "Ну, звісно, йду", — відповів я загіпнотизованим поглядом і рвонув услід за нею, ризикуючи бути за—тиснутим дверима. Вона взяла мене під руку. Яка це приємна і ніжна процедура! Як багато вона значить для хлопця! Це ніби новий етап чоловічого самоствердження. Можете уявити, що коїлося з моїми вулканами? Йшов, як зомбі, як наркоман, зрештою, як теля на забій. Але мені було байдуже. Я готовий був іти за нею хоч на край світу. Якийсь будинок, ліфт. Я накинувся на неї з грізним риком, ніби вовчисько на лань. А може, це вона на мене? Може, це я сіренький козлик, а вона тигриця? Але яким ніжним і приємним було це взаємне поглинання! Її уста робили з моїми щось неймовірне, сплівши з них вісімку, її ракети проштрикували мене наскрізь, намагаючись винести у відкритий космос, але заштовхнули у якісь двері, потім у доволі велику спальню, затим кинули на широке ліжко. Її ноги були такими ж молочно-білими ріками, як і руки, тільки набагато сильнішими і стрімкішими. Їх треба було пити, і я їх пив, а вони своїми ніжними хвилями накривали мене з головою. Потім стартували обидві її ракети і поцілили своїми вишневими боеголовками прямісінько мені губи, вони, виявляється, були дуже точними, самонавідними. А потім... Мені здалося, що я упав на самісіньке дно цієї ріки, назву якої не міг згадати в цю мить. Амазонка чи Ніагара? Я не дихав. Адже під водою не дихають, хіба не так? Чомусь згадалася та мить, коли конав, стікаючи кров'ю, на ромашковому полі. Тоді теж було так само хороше. Таку п'янку легкість відчував у грудях, ніби туди влилося море вина. Виходить,

кохання і смерть — одного й того ж високого походження? А може, навіть рідні сестри? Перше приводить людину в життя, а інша проводить.

— Сергій, — нарешті представився я, коли ми упали, знесилені, на ліжко.

— Дарина, — видихнула вона.

Ми засміялися. Все було, як в анекдоті: спочатку секс, а потім знайомство. Але хіба можна назвати те, що сталося з нами, цим брудним іншомовним словом? Це був вибух реактора, прорив дамби, повінь гірської річки, зрештою, соло гітари Джімі Хендрікса з королівським оркестром. Нам не хотілося ні їсти, ні пити, а лише дивитися одне на одного. Щось вона шукала на дні моїх сірих очей, а я намагався пробити поглядом моторошну темінь її оливков. Наші серця збирали необхідну інформацію, для того щоб винести вердикт: кохати чи забути.

ранці вона поїхала до шпиталю, де працювала —|j лікарем. А я, немов сновиди, намотував кола навкруг її будинку, не маючи сили розірвати силу його тяжіння. Не вабила мене краса бабиного літа — червоні кетяги горобини, золоті відбитки кленового листя в теплих вересневих калюжах, лагідний усміх втомленого сонця крізь напівголі віти дерев. Усе це, навпаки, навіювало на мене сум і тривогу. Звідки ця мара упала на мене, навіщо? Їхав до однієї, а приїхав до іншої. Таке буває — налетів вихор, наробив шкоди і помчав собі далі. Почуття до отієї, першої, серце випихало за свої межі з кожним своїм стисканням, немов щось зайве, непотрібне і навіть шкідливе. "Зачекай, — говорив я йому розгублено, — що ти робиш, ти не можеш чинити так жорстоко". Та воно все одно вперто робило свою справу. Але ж у мене ще є воля, здоровий глузд, зрештою, побачимо, хто кого.

Я намагався розкласти на атоми почуття, яке переповнювало мене в цю мить, дослідив його походження аж від поручня в метро до ліжка. Було ясно, що воно мене захопило зненацька, так, як на війні беруть "язика", котрий заснув на посту чи ловив гав у бойовій охороні. Але як я міг отак підставитися? Прокручував плівку назад, ще, іще раз. А може, треба крутити не на кілька годин назад, а на кілька місяців, коли вловив фальшиву нотку в голосі своєї Альони?

Як музикант, я був дуже чутливий до таких речей, фальш мене дратувала, тож завжди намагався втекти від неї, викреслити її зі свого життя. А може, здалося? Усі в нашому містечку казали: "Яка пара!". "Я і Сара — кльова пара..." — згадалися слова веселої популярної пісеньки. Щоправда, іноді штрикала в серце ще одна шпилька — наша майнова нерівність. Батьки у неї — "крутяки": мережа магазинів, великий дім, а мої — вчителі, які, окрім скромної двокімнатної квартири у п'ятиповерхівці, металевої халабуди — так званої дачі та двох велосипедів нічого не нажили. І я пішов їхнім шляхом. Викладав у музичній школі, заснував рок-гурт "Бригантина", був у ньому солістом, складав нібито непогані пісні, ми виступали на фестивалях, ну й, звісно, халтурили на весіллях та корпоративах, заробляючи сякі-такі гроші, які витрачали переважно на інструменти та різні електронні прикраси, бо нам хотілося довести звучання своєї музики до найвищої досконалості. Я був популярним у місті, дехто навіть вважав мене секс-символом. Отож Альона, яка не звикла собі ні в чому

відмовляти, заволоділа мною, як модною цяцькою. Я не опирався, поплив за течією — взяла, то й взяла, тим паче, що це відбувалося під схвальні оплески публіки. Наш, здавалося, неминучий союз був для міста чимсь на кшталт щасливого кінця індійського фільму. Два секс-символи мали утворити символ щастя. Я раптом уявив, як оця сяюча споруда, зліплена з кришталю, золота та інших коштовних речей раптом із гуркотом валиться до ніг розчарованих і нажаханих городян. Як кусає губи Альона, як гнівно трусяться щоки її поважного татуса, як плаче моя мати. А батько? Мій друг і духівник, співучасник усіх моїх численних авантур, гордий правдоруб і безсрібник? Як не силкувався, не міг уявити його очей, він то наче дивився всередину себе, то відводив їх, і мене це лякало. І ти, батьку? Значить, не схвалюєш, значить, вважаєш оцю мою пригоду в метро легковажною і несправжньою, а поєднання із родиною Альони — вершиною мого життєвого успіху? Невже ти зламався під тиском своїх численних болячок і вічних злиднів? Ну, добре, добре. Нехай буде так, як ви й мріяли — наш із Альоною щасливий шлюб, ваша спокійна старість, забезпечені онуки, які навчаються не в дешевих провінційних педінститутах, а в Кембріджах. Усе це на терезах долі, звичайно ж, переважить легковажну пригоду в метро. Що вона проти грошей, автівок, подорожей за кордон — пух кульбаби, хмарка на небі, троянда, у якої до вечора облетіли пелюстки... Хоча десь у глибині свідомості гніздилося інше переконання — оте, що сталося зі мною протягом останньої доби, переважує матеріальне на мільйони тонн... Ні, рівень щастя треба визначати іншим виміром Але яким?! Як могло статися, що письменники і поети за дві-три тисячі років не знайшли мірила щастя? Я його тим паче не знайду.

Так, усе, годі. Я рішуче підвівся з лавочки з твердим наміром кудись іти, щось робити, щось комусь говорити. Раптом у двір повільно заповз чорний "Рендж ровер". Із водійського сидіння вибрався якийсь денді, повагом обійшов автомобіль, церемонно відчинив передні дверцята, із темряви авто виплила біла рука, за нею стрункі ноги в чорних колготках, котрі я одразу упізнав — вони належали моїй Дарині. Першою думкою було підскочити і розтовкмачити жевжику по-чоловічому, що й до чого, але цей намір накрила хвиля байдужості: чи не все одно, якщо маю своє узаконене заручинами щастя, тож доведеться сказати цій дівчині: "Прости-прощай...". На душі було і гірко, і солодко водночас. Кава з цукром. Цианід із сиропом. Едік, а може, Жорик — так я охрестив свого суперника — поклав свої руки на її стан, вона ж покірно виструнчилася, як солдат, не підставила своїх губ, а навпаки, закрила їх чорним крилом, тож йому довелося докласти певних зусиль, аби їх знайти. Потім жевжик щось палко зашепотів їй на вухо. Вона ледь хитнула головою, а вийшло, що знову закрилася від нього крилами, ніби захищалася від чогось ворожого. Створювалося враження, що між ними хтось стояв, і цим третім, без сумніву, був я! Але не зайвим! Я спостерігав за тією сценою з острахом і потайною радістю. Те, що побачив, з одного боку полегшувало моє завдання, а з іншого — надзвичайно ускладнювало. Відчував, що в разі мого найменшого натиску вона з легкістю відсуне вбік зайвого. Але цього не хотів я, бо той зайвий для мене був рятівною соломинкою. Коли джип щез із поля зору, я поволі

рушив до її під'їзду. Підніматися чи ні? Можна було цього не робити. Зник би з її життя так само раптово, як з'явився, та й по всьому. Та я все одно йшов, ніби під дулом автомата. Двері її квартири були напівпрочинені. Вона лежала вдягнена на ліжку і скляними очима щось шукала на стелі.

— Ти все бачив? — запитала мене тихо.

— Так, — ледве видувив я із себе.

— Це мій наречений, Джорж. Через два місяці у нас весілля.

— Ну, а як же оте, що було між нами, — спробував вдати з себе ображеного, обдуреного і покинутого, і в мене це вийшло не гірше, ніж у професійного актора, бо я був...щирим. Я страждав, мене била пропасниця, я не міг уявити, що більше її не побачу.

Вона ж, навпаки, спробувала зіграти роль такої собі світської левиці, для якої переспати з першим стрічним — ніби викурити цигарку чи випити міцного бренді. Проте з неї акторка була ніяка. А тому замість цинічної посмішки її губи скривилися в жалібній гримасі.

— Це була психологічна допомога. Я ж професійний психолог, розумієш...

Її слабкість додала мені сили. Тож опанував себе першим. Підхопив її гру в удавану байдужість.

— Але ж ти не можеш покинути пацієнта напризволяще. Я ще потребую допомоги, — моя посмішка і справді була цинічною.

— Ми обоє її потребуємо, — сказала вона, стягуючи свої чорні колготки.

Все виявилось простішим і складнішим водночас, ніж я собі уявляв. Сцена скидалася на прощання з елементами глибинної психологічної допомоги, а може, навпаки, на психологічний аналіз із вкрапленнями сентиментальності. Смак цієї процедури нагадував каву з цукром. Мабуть, так і має відбуватися між людьми, що заледве знають одне одного. Що й казати, вона була талановитим психологом. Тільки людина, яка досконала проштудіювала Фрейда, могла вгамувати пристрасть, що виникла з нічого, та перетворити її на легкий флірт...

За годину ми з хлопцями зустрілися в Гідропарку за пивом. Їхні червоні цеглини пик світилися щастям, проте очі дивилися врізнобіч, панічно шукаючи опори.

— Ну, коліться, — кажу їм.

Вони навперебій стали розповідати свої історії, які нагадували мою.

— Бахнуло так, ніби підірвався на фугасі, — розкинув руки Данило Жало, наша бас-гітара.

Хіба я не розповідав, що всі учасники нашого гурту пішли разом на фронт. Ми не могли не піти. Це стало логічним продовженням наших пристрасних пісень про Майдан, волю та кращу долю. Ким би ми виявились, якби, полум'яно закликаючи до боротьби, самі сховалися під спідниці своїх наречених?

— Це було — як політ у космос, щось на межі двох світів, — аж захлинався від хвилювання Гриша Дудка, наш барабанщик.

— Можна подумати, що ти туди літав, — показав я пальцем у небо.

— Вже літав, — буркнув Гриша.

— Та ні, це було, наче вільне падіння з парашутом, — розчепірів пальці, зображуючи літак, Костя.

Йому ми повірили, бо на рахунку нашого "ритма— ча" було декілька стрибків з парашутом, коли він служив у десантних військах.

— Добре, — кажу, — а що далі?

— Що минулося, те забулося, — по-філософському мовив Данило.

Костя на це обурено замотав головою, наче норавливий кінь, якого намагаються загнудати проти його волі. Але зрештою і він покірно опустив плечі.

Того ж вечора ми опинилися в обіймах наших наречених. Моя Альона жартома відзначила мою замороженість і звинуватила в цьому війну.

— Нічого, я тебе швидко розігрію. Включаю режим швидкого розморожування, — грайливо всмінулася моя дівчина-мікрохвильовка.

Через день ми мали взяти участь у великому концерті з нагоди Дня міста на площі Свободи. Змахнули пилюку з наших інструментів, вдарили по струнах... Але побиті розпухлі пальці не слухалися, тож замість музики гітари видавали якесь кволе, старече плямкання. Костя й Данило теж не змогли добути жодного путнього акорду. І лише Гриша гатив у барабани, ніби нічого не трапилося. Стало зрозуміло, що концерту не буде.

Від надокучливої уваги земляків та нудотно-солодкого кохання наречених нас могла порятувати тільки втеча. З вечора добряче посиділи у Гриші вдома, а вранці вскочили у його "четвірку" і помчали світ за очі. Лісовими пісками поміж височенних сосон дісталися до затопленого села Гусинці, звідки було видно нашу Гору, яку відкрили вісім років тому, коли ще були школярами. Як побачили її вперше, нас аж затрусило, ми ніби почули чийсь владний гіпнотичний голос: "Я вас давно чекаю..." І ми пішли на нього, точніше, попливли човном Микити Терена, якого попервах охрестили Хіроном. Він садовив нас за весла, а сам брався за стерно. Здавалося, він був старший за Дніпро, обличчя у зморшках, наче у хвильках, що здіймаються легким річковим вітром. Але це був вітер часу. Вочевидь, дід бачив усе наскрізь: нас, воду, навколишні ліси і гори, роки і віки. Він знав кожну яму, мілину, коли і де нерестяться всі види риб, де хто коли потонув. "Отут наших багато на дно пішло у 1943-му..." — показував на велику темну пляму на поверхні, над якою жалібно скиглили чайки. Дід розповідав нам, яким був Славутич у давнину і як мучилася велика ріка, коли її загнудували дамбами електростанцій, і як вона страждає сьогодні, коли їй на груди понаставляли тисячі палаців та спаскудили її чисті вени горами сміття.

— Не вберегли, — тяжко зітхнув старий.

Після цього ми його переохрестили з Хірона на хранителя Дніпра. Уява відразу понесла нас угору і вниз русла, яке віками берегли десятки отаких вічних дідів Теренів.

Після першої зустрічі з ним ми летіли і пливли сюди щоосені, чомусь саме 23 вересня, в день початку форсування Дніпра, як риби на нерест, як журавлі у вирій. І щоразу дід згадував нам про свого друзяку Данила, ветерана боїв на Букринському

плацдармі, який уже сюди не приїздить, бо, мабуть, помер. "Тепер ви за нього..."

Вічний дід ніби чекав нашої появи, дрімаючи собі на кормі човна та закутавшись у вицвілу зелену куфайку військового зразка, зі швів якої стирчала жовта вата. На очі насунутий польовий офіцерський кашкет із поламаним козирком. Сонце докотилось до найдавшої гори правого берега, роздаючи навколишнім полям, лісам, водам і всьому

живому свої тепло і силу. Одну з своїх натруджених рук воно поклало на воду, ніби припрошуючи нас стати на неї. Але ми знали, що цю відстань можна подолати лише човном діда Терена. Він продовжував спати навіть тоді, коли ми підтягнули човна за ланцюг до берега і сіли за звичним штатним розрахунком цього судна за весла. Я і Гриша — на двох лівих, Костя і Данило — на правих. Лише коли опустили їх на воду, дід заворушився, розплющив очі, привітався усмішкою з сонцем та з нами. Потім дістав з-за пазухи свою люльку, розкурив її, випустивши хмару запашного диму. Буркнув своє звичне: "Без димової завіси, братця, форсувати річку не можна...". Це означало, що час вирушати в подорож. Ми змахнули веслами, наче крилами, і полетіли по золотій доріжці, назустріч світилу і Горі. Якби хто подивився на нас ізбоку, то побачив би, мабуть, як над поверхнею води повільно пливе різнобарвна хмарка. Це нагадувало сонячну телепортацію крізь пласти віків, у кожному з яких ми були своїми. Повз нас пропливали давньоруські лодії з дружинниками, козацькі чайки, рибальські барки, понтони із радянськими солдатами, повз вуха свистіли стріли і кулі, обабіч бортів здіймалися до неба стовпи води, підняті бомбами та снарядами, на нас із ревом пікірував німецький бомбардувальник, дід наш був отроком із довгим руським волоссям, що спадало йому на могутні плечі, а ми бачили себе то в грубих полотняних сорочках дніпровиків, то в обладунках витязів, то в козацьких одностроях, то у формі бійців Першого українського фронту. Відчуття реальності ставало настільки гострим і пронизливим, що йшов мороз по шкірі, серця випадали через п'ятки на дно човна, а волосся раз по раз ставало дибки. Такого "шоу" ми ще не бачили.

Отямилися лише тоді, коли ііі(' човна м'яко торкнувся куща лози біля підніжжя Гори. Вхопившись за гілки, ми по черзі вибралися на невеличкий уступок, що нагадував капітанський місточок великого корабля. Трохи потопталися на ньому і стали видиратися на гору стежкою, яку самі ж і протоптали.

— Зайдіть до Іллі, — гукнув нам услід Терен.

Ми здивовано презирнулися, мовляв, а це ще хто?

— Той, хто береже дніпровські гори. Він на вас давно чекає...

Вилетіли на вершечок гори і навіть не засапалися. Тут усе було, як і тоді, коли побували тут уперше: чотири сосни, кожному по одній, щоправда, кам'яних баб, витесаних місцевим художником, на всіх не вистачало. Мабуть, і сам митець не зміг би пояснити, яким мріям і думкам усміхалися уста і очі цих кам'яних створінь. Нам було тут так добре і затишно, ніби біля материнських грудей. Гора випромінювала тепло і здавалася живою. Ми поприкладали вуха до місцин, вільних од трави, і слухали її. "Ржи ще...Ол— дар су... Ура-а!", — почулося мені.

Ми, наче по команді, підняли голови й презирну— лися.

— Там ніби маятник годинника цокає... — поділився враженням Костя.

— Та ні, то б'ється серце, — заперечив Данило.

— А я чув чиесь дихання... — зізнався Гриша.

— А може, це ми, теє... нанюхалися дідового диму? — опустив я їх на грішну землю.

Хлопці якось приречено всміхнулись. І я відчув, що на цьому дива не скінчилися.

Ми обійшли вершину по колу і знайшли в гущавині кущів стежку, яку раніше не помічали. Вона привела нас до дерев'яної споруди у формі куреня, що тулився до гори. Вхід був затулений очеретяними сосульками. Я обережно їх відхилив і просунув голову всередину. Примружив очі, очікуючи, що в очі вдарить темрява, але там було видно, як удень. Здивувало, що джерелом світла були три невеличких вогнища, між якими сидів казковий дід, що дуже нагадував мого улюбленого письмен— ника-фантаста Олеся Бердника. Але сидів він якось дивно — всупереч законам гравітації, не торкаючись долівки. Себто ніби плавав на хмарці диму. Позад нього стояло два індуси, сповиті білосніжними простирадлами. Ілля(певно ж, це він) підвів очі і жестом запросив до свого помешкання, вказавши на маленькі килимки, розстелені на купках запашного сіна. Ми вмостилися на них, підібгавши під себе ноги по-турецькому. Дідові помічники чи то охоронці поставили перед нами паруючі піали із прозорим помаранчевим напоєм. Було враження, що разом зі змійками пару вгору піднімаються квіти ромашки, безсмертнику, листочки м'яти, шавлії і материнки. Господар кивнув у бік частування, мовляв, пригощайтесь. Ми ковтнули того гіркувато-солодкого напою і з подивом відчували, що поступово, грам за грамом, втрачаємо вагу та відриваємося від своїх килимків, перетворюючись на повітряні кулі. І ось наші очі вже на рівні очей Іллі. Він махнув рукою у бік великого темного отвору в стіні, на тлі якого раптом замерехтіли зірки. Так і не второпали, чи це ми запливли в ту печеру, чи навпаки, світила, планети і туманності заповнили помешкання, в якому перебували. Війнуло холодним безмежжям космосу і часу. Лунала запаморочлива тиша. Але була вона не пласкою, ніби дошка, а багатоголосою, наче ораторія у виконанні академічного хору. І якби під руками в мене виявилися папір і ручка, я обов'язково переклав би те звучання на мову нот. Ми облетіли Сатурн і Марс, потім гайнули до Туманності Андромеди. Це, виявляється, дуже просто: змахнув руками, наче крилами, відштовхнувся ногами від простору і часу...і помчав зі швидкістю думки. Відчували себе богами, які могли обійняти увесь Космос, жонглювати планетами, перепасовуватися ними, як футбольними м'ячами, розкидати їх навсібіч і збирати до купи. А де в цей час був Ілля? Він продовжував чаклувати над своїми багаттями на Горі, яка здавалася нам окремою планетою. Навколо нього оберталися якісь різнобарвні хмарки, які розбирав на атоми, складав собі на долоню та розглядав під лупою. І найдивніше: ми знали, що саме це було. Ось та велика рожево-блакитна — це моє кохання до Дарини, а ота зелено-чорна — страх, який поселився у моєму серці після поранення. Війна якийсь час для мене була пригодою. Але одне діло стріляти, не підводячи голови, а інше, коли в тебе входить розпеченим залізом смерть і роздивляється, як улаштований механізм життя й намагається його пошкодити. Мені й досі здавалося, що десь між легенями і серцем,

куди влучив осколок, залишилося її холодне більмасте око. Воно мене пекло і мучило. Хотілося його вирвати чи проколоти, але ніяк не вдавалось. Ілля заговорив із нами. Це був якийсь телепатичний діалог. "Не бійтеся нічого, страх іноді рятує нас від дурниць, але обмежує можливості", — звучав у вухах його голос. "Але ж так можна дуже швидко вкоротити собі віку!" — заперечив я. "Смерть — це теж можливість, може, навіть більша за інші...", — пояснював дід, спалюючи мій страх на багатті. Його отруйні зелені краплі злісно шипіли та пінилися на жаринах. Потім Ілля взявся за наші рожево-блакитні хмарки. Ми чекали від нього якоїсь пророчої сентенції про силу та непереможність кохання, однак він розглядав наші флюїди з подивом, його сиві брови то злітали на лоба, то затуляли очі, вуста то стискалися до білизни, то розпливалися в усмішці аж до вух, він похитував головою, тяжко зітхав і раз по раз хапався за серце. Зиркнув нетерпляче на індуса, той запопадливо підніс йому чашу з якимсь напоєм, але дід її рішуче відхилив, тоді помічник дістав десть з-за спини зелену сулію, в якій плавала заспиртована ящірка і якісь трави, й лив у кварту доти, доки дід не кивнув головою. Потім запитально подивився на свого асистента. Той із гідністю заперечливо похитав головою, мовляв, на роботі не п'ю. Ілля махнув рукою і одним духом вихилив напій, крикнув, утерся рукавом своєї вишиванки. Мабуть, історії наших кохань вразили його так, що читати їх на тверезу голову було несила. Після цього дідове тіло розм'якло, він склав наші хмарки на долоню і здмухнув їх у наш бік. Ніби тисячі голочок ураз пронизали наші тіла, наповнюючи їх солодкою отрутою. Сиділи, насолоджуючись цим болем.

Проте наступний номер цієї вистави нас просто шокував. До дідового помешкання повільно зайшли, спираючись на мечі та ратища, четверо... молодих давньоруських витязів. Закривавлені, розпалені, вони, здавалося, внесли із собою стогін і дзвін страшної січі. Але воїни ці були хто на чверть, а хто й наполовину вкорочені: в одного рука висіла лише на сухожиллі, за другим волочилася нога, третій тримав на руці... свою голову, ніби офіцер картуза на офіційному прийомі, у четвертого в шиї стирчала стріла. Але кого вони нам нагадують? Мати рідна, та це ж...ми, себто я, Гриша, Костя і Данило!

-Батьку, порятуй, — прохрипіла голова.

Ілля мовчки показав їм на темний куток, де стояли два великі кадубці, оперезані золотими обручами, з одного струменіло блакитне, з другого — червоне саяво.

-Т а не туди ж, — із прикрістю буркнув Ілля, — от сліпота куряча. — Допоможіть їм, — наказав індусам.

Ті кинулися до гостей, уклали на долівку, взялися складати кожного до купи, обмивати спершу блакитною, потім багряною водою, затим стали підводити, але ті падали, ніби ляльки-неваляшки.

— Сплять... — розгублено мовив індус, глянувши у бік господаря винуватим поглядом.

— Ні-ні, розбудіть їх, ніколи тут розлежуватися, час не може чекати, — рішуче заперечив дід. — Дайте їм чогось...

Витязям влили в рот по кілька крапель рідини з отієї зеленої сулії, в якій плавала ящірка. Вони враз скочили, мов ошпарені, озираючись навсібіч, намагаючись зрозуміти, де вони і що з ними сталося.

— Батьку, а можна ще по кілька крапель? — кивнув один у бік сулії, — Бо з вчорашнього вечора ні в жодному оці.

— Налийте їм, — поблажливо дозволив Ілля.

— Куди? — визвірився на них, коли вони рушили до виходу, — Вам туди, — показав на темну пащу печери, в глибині якої крутилося темне колесо із золотою свастикою посередині. То було колесо часу...

Очеретяні волоті знову задзвеніли, сповіщаючи про гостей. До дідового помешкання заповзли четверо порубаних козаків, потім забігли якісь студентики із гвинтівками трюхлінійками і тризубами на шапках. І це все були ми. Після того, як після всіх процедур і частування дід їх по черзі відправив на колесо, яке я подумки охрестив пекельним атракціоном, на порозі постали четверо червоноармійців. За ними влетів вогненний вихор війни, нам здалося, що від нього почали тліти трави, на яких ми сиділи, аж дідова борода присмалилася, білі кокони індусів почорніли, а від снаряду, що просвистів на головами і глухо вибухнув у глибині печери, навіть зупинилося колесо часу і якусь мить роздумувало, в який бік крутитися — вперед чи назад. Хлопці, мабуть, побували в епіцентрі воєнного смерчу, бо на їхніх тілах не залишилося живого місця, плащі пошматовані, руки й ноги посічені, каски — друшляки з сотнями дірочок. Впали на долівку. І, мабуть, померли, а може, поснули. Навколо них заметушилися індуси. Це, вочевидь, був особливо тяжкий випадок, бо за роботу взявся сам Ілля, руки якого обережно, сантиметр за сантиметром, стали обмацувати поранені тіла. Коли завершив із першим, показав нам свої долоні, в яких ворушилися і потріскували сталеві їжачки, зіплені з куль та осколків, якимсь дивом вилучених із тіл бійців. Затим попливла над ними зелена сулія, котра, незважаючи на те, що з неї перед цим частувалися попередні гості, була повна. Хлопці схопилися, наче по тривозі, обмацуючи себе і роззираючись. Тепер їх можна було роздивитися. Ми з жахом побачили, що й ці дуже схожі на нас, та ні, це й справді...ми, тільки в іншому вимірі! Хоча бійці, здавалося, нас не помічали. Воскреслих повели в печеру, де їх одразу ж підхопив вир часу.

Не встигли наші чуби улягтися від побаченого, як заколихалися від іншого. Хоча це був не жах, а щось протилежне. Ну нарешті вдалося підібрати потрібні слова: радісний шок — ось що це було, бо на порозі постали наші дівчата, ні-ні, не ті, які... ну, ви розумієте, а справжні. Але це вже був перебір! За яким правом цей дідуган втручається у наше сокровенне? Ми хотіли обурено закричати, але роти не відкривалися, хотіли вскочити, але нас, ніби пришпилило до землі отими голочками, що пронизали нас миттю раніше. Хоча стривайте, це були навіть не дівчата, а білі лебідки, які пливли до нас чистою рікою, чи то різноколірні хмарки, видобуті з наших сердець. Вони граційно вклонилися і запросили нас на танець. Жалібно заголосили скрипочки, а поважна кобза їх начебто втішала материнським голосом. Хто ж це так чарівно грає? Я визирнув з-за крила своєї Дари— ни і побачив індусів у циганському вбранні, котрі, закотивши

очі під лоба, натхненно водили смичками по струнах, і діда, який, здавалося, грав не лише пальцями, а й вусами та довгими пасмами сивого волосся, що торкалися грифа інструмента, а також плечима і самим серцем. Колесо часу раптом закрутилося швидше, із-під його лопатей бризнула синь небесна, заповонивши все довкруг. Це вже був не танець, а політ крилом до крила, серцем до серця, над Дніпром, горами, полями й лісами, над золотими банями храмів, крізь хмари, бурі й шторми, крізь час, до якоїсь мети, котру ми ще не збагнули і не сформулювали для себе. Хотілося, щоб це тривало вічно, але я добре знав як музикант, що кожна мелодія має свій початок, кульмінацію і код. Пік минув, почалося зниження, як це буває в авіапольоті, одне коло, друге, ми були безсилі будь що змінити, скрипочки грають дедалі тихіше, і ось уже видно дідові вогнища, далі — м'яка посадка. Оплески пілотові і авіадиспетчеру. "Залишайтеся на місцях до повної зупинки двигунів..." Ми не могли відірватися одне від одного і надивитися одне на одного. Кляті індуси м'яко, але наполегливо розчепили наші руки-крила і повели дівчат до виходу. "Куди ви їх ведете?" — репетували ми, хоча насправді стояли мовчки, ніби соляні стовпи. Вже на порозі Дарина озирнулася, винувато всміхнулись і крутнула пальцем у повітрі: "Зателефонуй..."

Ми понуро сиділи на своїх килимках, вже не плавали, як на хмарах, бо ніяка левітація не витримала б тягар нашого суму. Приготувалися слухати дідові нотації. Але він саме помішував якесь вариво на вогні, спробував, виплюнув: "Тьху, гидота", — потім досипав якогось зілля, знову помішав, сьорбнув і задоволено всміхнувся, мовляв, годиться. Потім великим ополоником насипав тієї бурди у великі полив'яні миски і запросив нас широким жестом до вогнища. Ми з недовірою взяли за дерев'яні ложки, спочатку піднесли їх до носів. Це була звичайнісінька рибна юшка, але ж яка запашна! Дід кахикнув, індуси наповнили наші чаші з тієї славнозвісної сулї з ящіркою.

— Будьмо завжди! Будьмо вічно! — виголосив господар короткий тост.

Чи бачили ви коли-небудь, як заводять старого "ЗІСа", чи полуторку? Аби цей чермет ожив, треба було крутнути залізною корбою разів так із п'ятнадцять —двадцять, поки сорочка не прилипне до тіла. Так от, після того, як ми влили у себе вміст чаш, з'явилося відчуття, ніби хтось вставив у тебе оту залізяку та кілька разів її провернув. Разом із нею стільки ж разів крутнулися мозок, серце, шлунок, усе, що всередині. Скільки разів доводилося чути словосполучення: "момент істини". Мабуть, оце він і був, отой момент. Нам здалося, що ми геть усе зрозуміли, але це розуміння вперто вислизало з обіймів свідомості, не давало огранити себе у форму слів та образів.

— Гарна штука, правда? — всміхнувся дід у вуса. — Сам робив, але рецепту цьому о-й-о-й-о скільки віків, так далеко, що звідси не видно. Дам вам із собою трішки, мо' згодиться, але вживати слід лише в екстреному випадку.

— Чому ми тут? — запитав я діда.

— А ти не зрозумів?

Я заперечливо похитав головою.

— Налийте їм ще, — наказав дід.

Ми випили. Нас ніби підкинуло вгору і вдарило об долівку.

— Діду, а давай по третій, — відчайдушно запропонував Гриша.

І коли чаші знову наповнилися, проголосив стоячи:

— Кохання вічне! За всіх закоханих!

— Ну нарешті! Ти на правильному шляху, синку! — задоволено крикнув дід.

Якби ми дісталися дна сулії і впіймали за хвіст оту зелену ящірку, то, мабуть, сповна спізнали б істину, заради якої покликав нас дід. Але він нам більше не дозволив пити. Поцілував кожного по-батьківському в лоба, перехрестив і легенько підштовхнув до виходу.

— З вами Любов і ця Велика Гора, — сказав на прощання.

Попри пригоди, які пережили в тому чаклунському місці, ми не рвонули звідти притьмом, йшли повільно, наче боячись розхлюпати враження і думки, які нас переповнювали. На вершечку гори зупинилися. Сіли, притулившись спинами до своїх "персональних" сосон і... позасинали.

Я прокинувся у Гришиній квартирі від лютого холоду. На столі бедлам: недоїдки, перекинуті пляшки, недопалки в склянках. Балкон відчинений навстіж — так ми вчора боролись із димовою завісою. Але голова була ясна, на серці не так гидко і мерзенно, як учора, а світло й радісно. Я розбуркав хлопців, які спали, хто де, Данило взагалі на підлозі, підмостивши під голову рюкзак та викрившись бушлатом.

— Стоп, — спантеличено почухав потилицю Гриша, — ми ж наче вчора збиралися їхати на Гору.

— Твоя правда, — підтримав його Костя, — збиралися, але, мабуть, не доїхали.

— Ой, хлопці, знали б ви, що мені наснилося! Наша Гора, подорож у просторі й часі, чари та найголовніше — дівчата! — солодко потягнувся Данило.

— Стривай, стривай, а чи бачив ти нас в обладунках витязів? — запитав я.

— Та ким ми тільки не були — і козаками, і солдатами, одне слово, кіно — супер, а крутили його якісь індуси з дідом, — аж захлинався від захвату товариш.

— А яка ж класна горілка в того мага! — додав Гриша, — А може, й справді ми там були?

Він визирнув у вікно. "Жигуль" — на місці. Але це ще нічого не проясняло. Притьмом збіг униз. Ми зрозуміли його задум, тож спостерігали за маневром друга з балкона. Було видно, як повертає ключ запалення, мало не впритул розглядає дошку приладів.

—Повний бак! — крикнув, висунувшись із кабіни.

Ми полегшено зітхнули. Слава Богу, значить, просто перебрали, ну, з ким не буває. Одночасні галюцинації — це й справді диво, але ми його, мабуть, заслужили. Я розслаблено відкинувся на спинку дивана, рука автоматично потяглася до гітари, яка сумувала, притулившись грифом до стіни. І тут інструмент в моїх руках несподівано ожив, затріпотів, ніби дівчина в гарячих обіймах коханця. Пальці затанцювали на струнах, мов солісти ансамблю Вір— ського, видобуваючи з дерев'яного лона моєї подруги таку іскристу імпровізацію, що хлопці від подиву роти пороззявляли і собі кинулися до гітар, щоб підтримати мій відчайдушний прорив у світ музики із мороку

війни. І нам вдалося! Вийшла така собі нічогенька композиція. Це було подолання Евересту крізь віхоли й морози, крізь утому й страх із тріумфом на вершині.

— Оце тобі! — кажу, — та ми ж іще вчора і пальцями, і язиками поворушити не могли, а сьогодні, що витіваємо! Не знаю, як ви, хлопці, а я вірю, що на Горі ми таки побували... Ви не забули, що в нас сьогодні увечері концерт?

...Площа Свободи. Океан очей. Протилежного берега не видно. Паруси підняті. Ми рушаємо у далеке плавання. Але нам потрібні, як і морякам, орієнтири, себто зорі. Я завжди знаходив у натовпі кілька пар очей, щоб розмовляти з ними. І цього разу став їх шукати. Ось ці якісь порожні, а ці злі, а ті байдужі, далі хтиві, тяжкі, п'яні, звісно, більше було добрих і теплих, але пересічних, тоді як я потребував особливих. Але раптом... Що це за пара вологих оливок, привезених із сонячної Валенсії? Невже Дарина? Я ще не бачу її обличчя, але точно знаю, що це вона. Звідки, яким дивом опинилася тут? Але яке це має значення, якщо ми перебуваємо у смузі див. Я глянув на хлопців: "Готові?". З їхніх сяючих мармиз зрозумів, що вони теж знайшли те, що шукали.

— Повний уперед! — кричу в мікрофон.

Нашу "Бригантину" накриває перший вал людського шалу. А за ним — другий, третій, восьмий. Гітари ревіли від передчуття неймовірної пригоди. Та це ж не морський, а космічний корабель, що стартує до зірок! Ми почали з "Евересту", продовжили "Атлантами", "Зеленою рікою", "Журавлями", "Штормом в океані", а завершили рок-баладою "Очі", яка стала кульмінацією всього концерту.

Йдіть до мене крізь морок нічний,
Як паломник на сонячну ватру,
Добре чую ваш поклик п'янкий
Крізь холодне безмежжя галактик.
Ні, не йдіть — як молитва летить
Над просторами рідного краю
Буде щедрою зустрічі мить,
Йдіть до мене, благаю...

Я співав, а двоє оливок пливли по руслу, прокладеному моєю рукою у людському океані. Ось вони повільно піднімаються сходинками сцени, останній крок збігається із завершальним акордом, наші руки зустрічаються, ніби кораблі на орбіті, ми підносимо їх догори, мов переможці на рингу. Бічним зором помічаю, як над сценою злетіли ще кілька пар рук — мої друзі та їхні суджені теж святкують перемогу! На площі писк, вереск... Нас мало не збиває з ніг дев'ятий вал всенародного тріумфу...

Якщо ви подумали, це хепі-енд, то фатально помилилися. Ми загинули 17 лютого 2015 року під Дебальцевим на блокпосту "Мойша". Все відбувалося за класичним сценарієм: командування про нас забуло, хоча мало вислати підкріплення або дати наказ про відступ. Тим часом "сепари" зосередили на нас усі малі та великі стволи, які в них були. Поля навколо нас переорані снарядами та мінами. Кількох наших убило, поранені покульгали та відповзли у тил, залишилися лише ми вчотирьох. Не збиралися

нікуди йти, бо нам, по-перше, дуже подобався цей "Мойша", а по-друге, ми нічого не боялися. Чекали отого неминучого, що мало статися, з якоюсь хлопчачою безтурботністю, веселістю і навіть цікавістю. Були озброєні снайперською гвинтівкою Драгунова, АГС — автоматичним гранатометом, кулеметом ПКМ, протитанковим самострілом "Фагот", ну, і само собою, персональними АК-74. Якщо перекласти цей арсенал на музичну мову, то виходить, що мали гітари соло, бас, ритм і барабани. "Що граємо?" — запитав я хлопців, коли з лісосмуги виповзли два Т-72 та три "бетеери" із десантом на броні. "Звісно, "Шторм в океані", — дружно відповіли побратими. Данило дістав із рюкзака баклажку, зробив добрячий ковток і зі словами: "По сто грамів наркомівських..." передав мені. Я теж приклався... кахи-кахи... "Ах ти ж, шибенику! — кричу. — Що ж ти мовчав, що приховав дідову настоянку?" Руки хлопців теж потягнулися до магічного напою. Всередині нас щось вибухнуло, осяявши далеке минуле і майбутнє, обличчя живих і мертвих, а ще якісь скрижалі, котрі ще не могли прочитати. Ми були готові до бою. Я взяв на приціл своєї "соло-гітари" башту переднього панцерника. Добре бачу обличчя всіх "пасажирів". Одне з них до болю знайоме. Воно добряче змінилося з часу нашої останньої зустрічі, припеклося на балканських, сирійських, африканських і донбаських вітрах і стало нагадувати полив'яний глечик із гарбузовою кашею, але очі — так само злі й жадібні, як у вовка. Це Оникій Корост — кримінальний авторитет, найманий убивця, котрий, аби уникнути присуду закону чи кулі конкурентів, утік з нашого міста в середині 1990-х. Кажуть, став солдатом удачі, залишивши кривавий слід у багатьох гарячих точках світу, але, мабуть, кепські його справи, якщо опинився тут, серед сепаратистської наволочі, що воює за тридцять срібників. На його руках — кров Гришиного батька та ще кількох підприємців, які двадцять років тому намагалися заснувати власний бізнес. Довго шукав його суд праведний, і ось тепер він сам їде на танку до пекла. Я підморгнув хлопцям, як це завжди бувало на концертах, мовляв, починаємо. Цю смертельну композицію мала відкривати сольна партія. "До, сі, ля, соль..." — заспівала моя грізна гітара. Глечик Короста розсипався на броні кривавою кашею, заодно кілька бойовиків скотилися додолу. Потім вступила бас-гітара Данила Жала: ракета, яку випустив із "Фагота", прошила танк і струсила з нього, наче мошкару, решту піхоти. Затим включилися в гру барабани Гриші Дудки, за кожним ударом заганняючи на той світ по кілька ворогів: "Бу-бу-бу...". А яка композиція без хвилюючого наповнення, що створює ритм-гітара? Це все одно, що кришталева ваза без вина. Костя розсівав по полю свої смертельні ноти із притаманними йому пристрасстю і натхненням. Це була наша лебедина пісня. Ми заслужили оплески, але замість них одержали два прямих влучання з гармати танка, який ми вчасно не помітили, бо виповз десь ізбоку.

Наші пошматовані тіла ще жили. Проймало дивне відчуття цілісності та опанування сенсу життя і смерті. А перед очима — оті золоті скрижалі, на яких все про нас написано: хто ми, звідки, для чого народилися і жили. Дізналися, що вічні, що відродимося в наступному поколінні за якоїсь екстремальної потреби. І якщо покликання Терена оберігати Дніпро, а Іллі — гори, то наше — рідну землю. Кажуть, в

таку мить людина бачить найяскравіші події свого життя. Перед нами ж постали всі наші життя, які беруть початок у глибині тисячоліть. А які ж гарні були у мене дівчата і як палко я їх кохав, скількох вірних друзів і родичів мав! Якби зібрати всіх, то, певно, ними можна було б заселити невеличке містечко...

Вперше ми дісталися Гори не човном. Опустилися на неї снігом, пилом, а може, й прахом людським. Заповзали до помешкання Іллі частинами. Війна, братця, дуже неестетична штука. Не при жінках і дітях буде сказано, це вивернуті нутрощі, відірвані кінцівки, кривава блювотина, агонія, біль. Це жах. Словом, у дідову нору входила ще одна війна. Гібридна. Такої він ще не бачив. Індуси змушені були добряче поморочитися коло наших тіл, складаючи їх до купи. Бракувало багатьох деталей, тож їм довелося відтворювати їх із пам'яті. А вона у них була добра. Нам дуже хотілося спати, бо перед цим кілька днів не стуляли очей. Але дід був невблаганний. Процедура є процедура. В наші горлянки полилася гаряча, наче розтоплений свинець, ящіркова настоянка. Кожного з нас крутнуло навколо своєї осі, ніби в танці брейк. Встали. Подивилися дідові в очі. Слова були зайві. І тут Ілля дав слабину, яку не дозволяв собі з іншими. Він обняв кожного з нас. Ми знали "протокол", тож уклонилися йому доземно і повільно рушили у печеру, де нас чекало колесо часу.

— А ти, Сергію, залишся, — промовив дід, коли я був за крок до входу у вічність.

— Але чому, батьку? — зупинився спантеличений.

— Хтось має про розповісти людям про ваші справи, та й за нащадками твоїх побратимів нагляд потрібен, — строго пояснив дід.

Хлопці подивилися на мене з жалем.

Я обійняв їх.

"Братчики мої..."

Жовтень 2016-го